

NEGYVENKILENCEDIK ÉVFOLYAM

2021. 2.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Vörös András: Szigetvár

Vidovics Ferenc Somogy megyei főispán kálváriája

„Elmehetünk, elmúlhatunk, de egy örökké élő és magasabb etika múlthatlan szabályai szerint mindnyájan felelősséggel tartozunk.”

(VIDOVICS Ferenc)

Vidovics Ferenc *[Az idézeteknél mindig az eredeti helyesírást és írásmódot használom. Annak idején több lap ts-sel írta Vidovics Ferenc nevét, azokban meghagytam az eredeti hibás névalakot – K. D.]* a második világháborút követően az első főispán volt Somogy megyében. Többekhez hasonlóan ő is a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak a megállapodása alapján került a székébe. Vidovics a Kisgazdapárt kommunistaellenes szárnyához tartozott, így végig szálla volt a Magyar Kommunista Párt (MKP) szemében. A hatalomból való kiszorítása a főispáni címétől való megfosztással vette kezdetét. A tanulmányban életének három esztendejét veszem részletesebben vizsgálat alá.

Élete

Vidovics Ferenc 1900. március 7-én született Balatonendrédén, New Yorkban hunyt el 1976. április 17-én. Édesanyja neve Hagely Teréz, míg édesapjáé Vidovics János volt. A család 5–6 holdnyi földdel rendelkezett, hatan voltak testvérek. Középsiskolai tanulmányait a podolini piaristáknál, Keszthelyen a premontreieknél, majd Kalocsán a jezsuitáknál végezte. Később teológiai, majd bölcsészeti tanulmányokat is folytatott, utóbbit a jezsuitáktól való kilépését követően. Felsőfokú tanulmányait a Hittudományi Főiskolán, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen és a müncheni Maximilián Egyetemen végezte. Nagycenken a Széchenyi-családnál is volt nevelő, Európában több helyen, így Svédországban is járt. Két alkalommal is megnősült, második házasságából egy leánya született, az első házasságából való gyermeke hétévesen elhunyt. 1930-ban Gyöngyösön magániskolát és egy lapot alapított, később újságírással foglalkozott. 1931-ben lett az FKGP tagja, 1935-ben és 1939-ben a Somogy megyei listán képviselőjelölt, de nem szerzett mandátumot. 1936-ban a párt országos nagyválasztmányának országos szervezőtitkára lett, 1942-ben a polgári tagozat vezetését vette át, de a Nemzeti Parasztpárt (NPP) alapításában is részt vállalt.

Több lapot is szerkesztett, így például a *Kecskeméti Ellenőrt*, a *Tanyavilágot*, majd Máramarosszigeten az *Új Máramarost*. Az utóbbit 1941 és 1944 között, ennek a főszerkesztője, majd később felelős kiadója is lett egyben. Egy ideig a visszacsatolt észak-erdélyi országrész kisgazda szervezőjeként is tevékenykedett. Cikkei miatt összesen 36 sajtópert indítottak ellene. 1941-ben tért vissza a fővárosba. Az újságírás mellett a Fried Bőripari és Kereskedelmi RT titkára és személyzeti főnöke volt,

1943-ban a Magyar Építőanyag és Kereskedelmi RT igazgatójaként is dolgozott. A német megszállást követően az ellenálláshoz csatlakozott, amelynek során Bajcsy-Zsilinszky Endrével is kapcsolatban állt, ugyanakkor a Ferihegyi Repülőtér telefonkábeleit többedmagával ő vágta el, majd a kisgazdapárt iratait is ő rejtette el a német megszállást követően. 1944-ben zsidókat bujtatott, majd március 26-án a Gestapo letartóztatta, és internálta Kistarcsára, ahonnan december 21-én megszökött. Üldözése során autóval áthajtottak a lábán, súlyos sérülésének következményeivel élete végéig együtt kellett élnie.

A háború magyarországi befejezését követően 1945 áprilisa és augusztusa között pártjának főtítkárhelyettese, később nagyválasztmányának is a tagja lett. A nemzetgyűlési választásokat követően a kisgazda képviselőcsoportban ő is helyet kapott, és a párt vidéki szervezését is irányította. Ebben az évben, április 11-én lett főispán, előtte a párt vidéki szervezetének országos főtítkára volt. A Somogyba hazatelepülő, túlélő zsidókat és hadifoglyokat élelemmel támogatta. 1946. augusztus 30-án a Minisztertanács (MT) felmentette „Somogyország” vezetői tisztéből.

Októberben Vidovics Szolnok megyében éles kirohanásokat intézett a szovjetek ellen, így az MT 11-i ülésén is foglalkoztak vele. 1946. december 10-én tartóztatták le, mentelmi jogát csak ezt követően, akkor is szabálytalanul függesztették fel. A politikai rendőrségen bántalmazták, visszaemlékezése szerint befalazták és sugárral kezelték a fejét. A későbbiekben több eljárás is folyt ellene, amelyek során több évre ítélték. A Gaál Gaszton Gárda, vagyis egy jelentéktelen parasztgárda szervezésével kapcsolatban még a szovjetek is kihallgatták. Többek között Vácott raboskodott, 1956. szeptember 24-én vagy 25-én, más forrás szerint a forradalom alatt szabadult a börtönből.

A forradalom alatt, 1956. október 31-én szűkebb pátriájában, Kaposvárott mondott beszédet, ennek során kiemelte: „Népszavazásra jöttetek itt össze. Munkások, parasztok, honvédek, értelmiségiek. A Ti népszavazástok annyit jelent, hogy az oroszok nagyon boldogok legyenek, de otthon, a Szovjetunióban!” Kiemelte még, hogy az életnek vissza kell állnia a normál kerékvágásba. Siófokon is beszédet mondott, kooptálták pártja Ideiglenes Intézőbizottságába, november 3-án az FKGP országos főtítkárhelyettesévé választották. Más forrás szerint október 30-a és november 4-e között Nagy Imre megbízásából Győrbe ment, felkereste a Dunántúli Parlamentet. November 4-én több társával elfoglalta a balatonszabadi rádióerősítő-állomást, innen több nyelven olvasták fel segélykérő üzenetét. Ekkor München és is Bécs jelezte, hogy veszik őket, és továbbítják is az üzenetet. Ugyanekkor a siófoki víztoronyra is hangszórókat szereltek fel. Később fegyveres csoportot szervezett, majd a forradalom leverését követően bujkált, végül 1957. január 23-án, egy állambiztonsági jelentés szerint február 16-án Kismartonba (Eisenstadt), majd Bécsbe, ezt követően Münchenbe menekült, október 16-án pedig végleg New Yorkban telepedt le. A Kölni Zsidó Jótéteti bizottság több évig változó összegű, 100–150 \$-t folyósított számára.

Az emigrációban töltött évei is hanyattatottak voltak. Bár Münchenben ka-

pott katedrát, később az Egyesült Államokban telepedett le. Itt volt, amikor vagonok kipakolásából kellett megélnie. 1959-ben felesége és kislánya megpróbált utánnaszökni Magyarországról, de Sopronnál elfogták őket, és nejét a Gyűjtőfogházba vitték. Családja később kiutazhatott, míg neje többször, ő maga sohasem tért vissza Magyarországra. Odakinn továbbra is aktívan részt vett a politikában. Pfeiffer Zoltán például levélben kérte fel, hogy toborozzon tanúkat az ENSZ Ötös Bizottsága számára. Tevékenyen részt vett több szervezet munkájában, így a Magyar Nemzeti Bizottmányében is. 1957-ben tárgyalások folytak több szervezet képviselőiben egy egységes emigrációs képviselő megalakításáról, így 1958-ban megalakult a Magyar Bizottság, amelynek Varga Béla lett a vezetője, Vidovics Ferenc pedig a 16 állandó tag egyike. Ide a kisgazdák egyébként kilenc főt delegáltak. Delegációt menesztettek a Rabnemzetek Közgyűléséhez, és az Európa Tanács ülésére is terveztek egyet küldeni. Vidovics ugyanakkor a Magyar Szabadságharcos (később Szabadság) Szövetség társelnöke is volt Váli Ferenc és Király Béla mellett, továbbá a Volt Magyar Politikai Foglyok Antikommunista Világszövetségének elnöke is lett 1958-ban.

Lényeges megemlíteni, hogy maga Vidovics próbálta az emigráció különböző irányzatait összefogni. 1976. április 17-én hunyt el, bár több helyen – helytelenül – június 20-i dátum szerepel. Később családja a hamvait hazaszállította, és Balatonendrén helyezték örök nyugalomra, szülei mellett.

1989-től özvegye kezdeményezte férje jogi rehabilitációját. 1991. november 28-án a Legfelsőbb Bíróság semmissé nyilvánított több vele szemben hozott ítéletet.

1991-ben *Elszigeteltségben* címmel jelent meg memoárkötetete.

A támadások kezdete

Még véget sem ért a második világháború, még meg sem melegedhetett az új főispán a hivatali székében, a *Szabad Nép* 1945. július 5-i számában a cikkíró a reakció fogalmát részletezve Vidovicsról úgy ítélkezett, hogy „Somogyban, előre megfontolt szándékkal szervezi a reakciót”. Így – szerinte – szabotálta például az Ideiglenes Nemzeti Kormány Csendőrséget feloszlató rendeletének végrehajtását. „Ez a Vidovics Ferenc úr főispán léte, csendőrorok »felbujtatásával« foglalkozik, hogy legyenek neki »feltétlen megbízható emberei«, akikkel »kedvező pillanatban leszámolhasson« a kommunistákkal.” A lap mindezt azzal indokolta, hogy több korábbi, a testülethez tartozó személyt fürdőtelepi felügyelőnek nevezett ki. Azt követelték, hogy a kriptokommunista belügyminiszter, Erdei Ferenc függessze fel a főispánt, és indítson ellene vizsgálatot. Vidovics sajtópert indított a cikk miatt, ami – a későbbiek tükrében – korántsem volt tréfának tekinthető. Ugyanakkor a belügyminiszter is előterjesztést tett felmentésére főispáni tiszte alól, de Vidovics ekkor még maradhatott a székében. Mindennek hátterében azonban leginkább az állhatott, hogy az MKP élelmiszert akart kicsempészni a megyéből, és a főispán ezt megakadályozta.

A támadások azonban ezt követően is folytatódtak, és tovább keresték rajta a

fogást. A *Szabad Nép* szeptemberben feketézők segítségével és bizonyítékok eltüntetésével vádolta meg. Vidovics tagadta ezeket az állításokat, és kiemelte, hogy a megye határain szigorúan ellenőrzik, hogy feketézők ne vigyenek ki élelmiszert. Ugyanebben a hónapban Erdei feloszlatta a szerinte jogtalanul felállított megyei törvényhatóságot, és újat már a megyei Nemzeti Bizottság nevezett ki.

A *Szabad Nép* először 1946. május 1-re, az ünnepnapra ütemezte a somogyi főispán máramarosszigeti tevékenységének támadását, amely később a mandátumától való megfosztásának és egyik perének az alapja lett. A máramarosi történéseket „hiteles tanúvallomások és kihallgatási jegyzőkönyvek” alapján elevenítették fel, bár ezeket még később a népbíróság sem tekintette megfelelő bizonyítéknak. Az is kérdéses egyébként, hogy ezek „törvényesen” hogyan kerülhettek a lap birtokába. Állításuk szerint Vidovics lapalapítás tervével érkezett a városba, és ennek érdekében Jurka Flávius – román nemzetiségű – főispánnal és dr. Ratky Béla polgármesterrel tárgyalt. Birtokukba vették a Román Közművelődési Nyomdat, és megalakították az *Új Máramaros* című lapot.

Egyéb nyomtatványokat azonban általában általában nem tőlük, hanem az izraelita Kaufmann család által üzemeltetett nyomdától rendelt mindenki. De 1941. július 19-én Kaufmann Imrét, aki a nyomda egyik tulajdonosa volt, letartóztatták kommunista szervezkedés miatt, és elvitték a garanyi (Zemplén vármegye) internálótáborba, ezután pedig a nyomda iparengedélyét is megvonták. A cikk szerint pár nap múlva Vidovics embere megjelent a másik tulajdonosnál, Kaufmann Sándornál, és társulást ajánlott neki, hogy visszakapja az iparengedélyt. Később szerintük az apportként bevitt gépeket Vidovics ellopta, Kaufmann Imrét pedig internáltatni akarta – utóbb ezt tényként igyekeztek a tárgyaláson beállítani –, de a *Szabad Nép* szerint ez nem sikerült neki. Ugyanakkor azt állították, hogy Vidovics két családtagot tetteleg bántalmazott, a családot kitérta vállalkozásából, és többüket munkaszolgálatra vitette el, míg többen közülük ukrajnai haláltáborokban haltak meg.

A cikk nagy része a Kaufmann családdal kapcsolatos vélelmezett tetteivel foglalkozott, s az állítások a népügyészségen, majd a népbíróságon is előkerültek, mikor Vidovicsot megfosztották mandátumától. A nyilvánvalóan hamis vádak azonban még a Budapesti Népbíróságon sem tudták rábizonyítani, bár később a Nemzetgyűlésben Rajk László belügyminiszter váltig állította, hogy ezzel kapcsolatban megdönthetetlen bizonyítékokkal, a lap által is említett jegyzőkönyvek másolataival rendelkezik. A népbírósági ítéletben tehát nem, de Vidovicsnak a mandátumától való megfosztásában ezek a kinyilatkoztatások kapták a legnagyobb szerepet. Az állítások – ahogy láttuk – igen súlyosak voltak. A *Szabad Nép* írásában amúgy Vidovicsnak az *Új Máramaros*ban megjelent cikkeiből is idéztek, és végül valójában ezek alapján ítélték el. Erről a későbbiekben még lesz szó.

1945. május 5-én az MKP pártlapja ennél tovább ment, ugyanis már fegyveres szervezkedésről számolt be, amelyet állítólag Antal József Lajos, Vörös Vince titkára szervezett a Kiszgazdapárton, azaz annak ifjúsági szervén, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testületén (KALOT) és a Keresztény Demokratikus Ifjú-

sági Munkaközösségen (KEDIM) keresztül. A lap felvázolta koncepció szerint a csoport egy szovjet-nyugati konfliktus esetén a szovjetek ellen fordult volna. Állításuk szerint mindebben Kiss Szaléz ferences szerzetes is részt vett. Mellesleg a lap szerint Antal Vidoviccsal volt baráti viszonyban, s ő segítette a párton belüli előrejutását. Az újság felvetése amúgy Vidovicsra is életveszélyes lehetett volna, hiszen Kiss Szaléz – aki Gyöngyös környékén volt kisgazda vezető és a KEDIM megalapítója – ártatlanul ítélte el a szovjet katonai bíróság, többek között szovjet katonák meggyilkolása és szervezkedés vádjával, és 1946. április 28-án elhurcolták.

Az MKP szócsöve egyébként az előbb már említett, máramarosszigeti nyomda munkásai bérének a ki nem fizetésével is megvádolta a főispánt. Vidovics Ferenc ezt még megúsza valahogy, de 1948-ban – sokadikként – már ő is egy másik összeküvési per vádlottja lett.

Vidovics és a Nemzetgyűlés

Az MKP lapjának támadása után a parlamentben is offenzíva indult a somogyi főispán ellen. A Nemzetgyűlés 1946. május 8-i ülésén Kovács István, az MKP egyik szürke eminenciása támadta meg őt Rajk László belügyminiszterhez intézett interpellációjában. Az ülést Kossa István, a Szakszervezeti Tanács vezetője, később a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének a tagja (MDP KV) vezette. Kovács Rajkhoz intézett interpellációjában a következő kérdéseket tette fel: „[...] van-e tudomása Vidovics korábbi bűneiről, így lopásról és zsarolásról, továbbá arról, hogy a képviselő az *Új Máramaros* című, MÉP (Magyar Élet Pártja) »reakciós« lap a szerkesztője volt, amely lapba háborús főbűnösöket dicsőítő és szovjetellenes háborús uszító cikkeket írt? Mit szándékozik tenni belügyminiszter úr, hogy Vidovics Ferenc azonnal eltűnjön a közéletből és elnyerje méltó büntetését?”

Kovács beszédében ezután Vidovics szerkesztői tevékenységét és a lap MÉP-es irányultságát emelte ki, megemlítette a politikus cikkeinek uszító voltát, és a már ismertetett Kaufmann-ügyel is előhozakodott. Hozzászólását a következővel zárta: „Befejezem. Vidovics a felszabadulás után is hű maradt önmagához. A felszabadulás után védte a reakciós tisztviselőket és merem állítani, hogy nincs Magyarországon még egy olyan megye, ahol ennyi reakciós köztisztviselő maradt volna, mint Somogy megyében.” Majd szorgalmazta Vidovics népbíróság elé állítását. Az MKP-s vezető beszéde közben mindegyik politikai oldalról több közbekiabálás is történt a jegyzőkönyv szerint.

Kovácsra reagálva Somogy megye első embere kért szót, de Rajk kapott lehetőséget, hogy válaszoljon. A belügyminiszter jelezte, hogy a *Szabad Népb*ben megjelent adatok alapján bizottságot küldtek Máramarosszigetre és Kolozsvárra és több lapszámot is beszereztek: „Kétségtelenül megállapítható politikailag az, hogy az *Új Máramaros* című napilap teljes egészében a fasiszta uszítás szolgálatában állott, és valamennyi cikk között Vidovics főispán úr cikkei vannak a legjobban telítve azok-

kal a fasiszta szempontokkal, amelyek úgy Anglia és Amerika magatartása ellen, mint a Szovjetunió ellen háborúra izgatnak és új keresztes hadjáratot hirdetnek. (Egy hang a kisgazdapárton: Idáig nem vették észre!) Idáig nem vettem észre azért, mert erre vonatkozólag semmiféle adat nem áll rendelkezésemre. (Egy hang a kommunista párton: Nem késő!)” Majd Rajk így folytatta: „Miután ezeket az adatokat megvizsgáltam, a tegnapi nap folyamán megmutattam Nagy Ferenc miniszterelnök úrnak az adatokat és bejelentettem, hogy felelősségem tudatában a demokrácia iránt, nem vállalhatom azt, hogy a magyar demokráciának ilyen főispánja legyen: kérem azonnali visszahívását. (Hosszantartó, élénk éljenzés és taps a kommunista és szociáldemokrata párton. – Egy hang a kisgazdapárton: Egy csomó megyében meg lehetne kérdezni, hogy kell-e főispán!) A miniszterelnök úr, úgy is, mint a kormány vezetője és úgy is, mint a független kisgazdapárt vezetője, bejelentésemet tudomásul vette és felkért arra, hogy a rendelkezésemre álló adatokat rövid időre áttanulmányozás végett nyújtsam be hozzá [...]”

Kétségtelen, hogy a Vidovics elleni fellépést és akciót az MKP jól megszervezte, de igencsak kérdéses, hogy korábban vajon miért nem kerültek elő ezek az adatok. Hiszen a szovjet titkosszolgálatok tudták, kiket kell a megszállás során őrizetbe venni és nyilvánvalóan szemléltek a két világháború közötti magyar sajtót is. Vagy esetleg már korábban megvoltak az információk, csak így jobban szét lehetett verni a kisgazda pártot, miután Vidovics már képviselőként működött? Nem tudni biztosan.

A vitában egyébként Vidovics újra szót kért, de ekkor sem kapta meg, csakis a többi interpellációt követően, amit sérelmezett is. Ráadásul válaszába többen bele-belekiabáltak, zavarni próbálva beszédét. Vidovics tagadta, hogy az újság MÉP-lap lett volna, és kiemelte, hogy senkitől sem kaptak szubvenciót. Hivatkozott az ellene indult fegyelmi eljárásokra, és kiemelte, hogy azt Kölcsey Istvánnak, a MÉP országos alelnökének a meghagyására tiltották be, valamint hogy még 1943-ban is két zsidó vallású alkalmazottat és egy ruszint foglalkoztatott. Minderre Orbán László, MKP-s képviselő a „tolerancia jegyében” a két izraelita alkalmazottal kapcsolatban a következőt jegyezte meg: „De ezek akkor a MÉP házizsidai (sic!) voltak!”

Vidovics elmondta még, hogy csak 1941-ben tartózkodott pár hétig Máramaroszigeten, majd azt követően a fővárosban, és a Fried-féle Bőrgyárban volt titkár és személyzeti főnök. Később, 1943-ban a Magyar Építőanyag és Kereskedelmi RT igazgatója lett, így nem sok időt töltött a lapnál, és még ha több cikk az ő neve alatt is jelent meg, azokat nem ő írta. Emellett az akkori miniszterelnökség is több, kötelezően kiadandó iránycíkket küldött, amit muszáj volt megjelentetniük. A vita utolsó részében a következők hangoztak el: „De kérem a t. interpelláló képviselő urat és a belügyminiszter urat is, tessék kéziratokat idehozni. ... Minthogy, igen t. Nemzetgyűlés, itt háborítatlanul, nyugodtan beszédemet nem mondhattam el, egy percre legyen szabad rámutatnom, hogy mi az eszmei és a politikai háttere ennek a támadásnak. Az – és ennek nem én vagyok az oka –, hogy az igen t. kommunista párt, amelynek tagjai között igen sok derék és becsületes magyar embert tisztelek magam

is, Somogy vármegyében a leggyengébb. (Igaz! Úgy van! – Taps a kisgazdapárt oldalán.) Ennek azonban nem én vagyok az oka. Ennek oka az, hogy a kommunista pártból – nem tudom ki rendezi a szervezkedést... [Amúgy ez elég álságos megjegyzés volt, ugyanis éppen Kovács Istvánnak a feladata volt ez az egész országban. – K. D. kiegészítése]

Elnök: Ismét kérem a képviselő urat, szíveskedjék befejezni beszédét.

Vidovics Ferenc (kg [azaz kisgazda]): ... kétfalkezes embereket küldenek, pedig ez a hatalmas vármegye megérdemelné egy elsőrangú garnitúrát is, nem pedig olyan embereket, akik legalább öt-hat esztendőre voltak elítélve csempészésért, lopásért, tolvajlásért, és hasonló polgári erényekért.”

Ezt követően Rajk László válaszában hangsúlyozta, hogy egy felelős kiadó minden esetben vétkes az újságban megjelentekért. Szerinte ugyanazt írták, mint a MÉP-es lapok „[...] különböző miniszterelnöki fasiszta rendszerek és a propagandaosztály vezetője sugalmazták Vidovicsnak, hogy mit írjon, mert egészen pontosan ugyanazt írta, amit a MÉP-es lapok.” Ezzel – gyakorlatilag – a somogyi főispán védekezését támasztotta alá, s ez a per ismertetése során is lényeges lett majd.

Rajk válasza után Vidovics már nem kapott szót. Fontos volt azonban, hogy a belügyminiszter válaszát elfogadják, s így a szavazás a következőképpen zajlott le: „Elnök: majd megadom a szót. T. Nemzetgyűlés! A belügyminiszter úr kérte az interpellációra adott válasz tudomásul vételét. Felteszem a kérdést szavazásra, méltóztatnak-e tudomásul venni a belügyminiszter úr válaszát vagy nem? (Felkiáltások a kommunista párton, a szociáldemokrata párton és a parasztpárton: Tudomásul vesszük! – Felkiáltások a kisgazdapárton: Szavazzunk!)

A nemzetgyűlés a belügyminiszter úr válaszát tudomásul vette. (Felkiáltások a kisgazdapárton: Nem vette tudomásul!)”

A jegyzőkönyvből kiderül tehát, hogy valójában egyáltalán nem történt meg a normális szavazás, csupán annak bejelentése.

Vidovics csak ezt követően kapott ismét szót. Kifejtette, hogy egy cikkért annak a szerzője a felelős – ezt amúgy az 1947. június 6-i tárgyalási napon dr. László Dezső is hasonlóan ítélte meg. Emellett feltette azt a kérdést, vajon miért tiltották be a lapot, a korábbiakkal együtt immáron a negyediket, ha ténylegesen pártlap lett volna. Kovács István erre a következőt kiabálta be: „Mert nyilas lap volt, biztos azért!”

Vidovics ezután rákérdezett, miért is kellett megjárnia neki a kistarcsai internálótábor – de erre sem kapott érdemi választ. Továbbá felvetette: „Miért kellett a svábhegyi Mirabella-panzióban laknom, amely körülbelül ugyanolyan szanatórium volt, mint ma az Andrássy út 60? És miért törték össze – nem szeretem ezt felemlíteni – a német Gestapo-legények az én lábamat (Kiss Károly (kp. [azaz kisgazdapárt]): Tévedésből!), amikor a ferihegyi repülőtér vezetékét elvagdostam? (Orbán László (kp.): Hitler elcsapta rossz cselédjeit!) A rosszindulatú rágalomhadjárattal szemben... (Badody János (kg): Ez a fegyverük! – Közbeszólás a kommunistapárton: Szégyellje magát! – Marosán György (szd. [azaz szociáldemokrata]): ez rágalom! – Kiss Roland (szd.): Corpus delictik vannak itt!) Ismételten kijelentem, hogy én ezeket a

cikkeket nem írtam, ezeket legfeljebb fent az ottani újságírók írták és megengedtem, közzétehették a miniszterelnöki sajtóirodától kapott cikkeket, de én ezekkel semmiféle közösséget nem vállaltam. (Folytonos zaj, az elnök csenget.)”

Rajk újabb válaszában már azt esetelte, hogy Romániából érdeklődtek, van-e lehetőség Vidovics kiadatására. Majd Némethy Jenő (pk [azaz pártunkívüli]) újra kérte, hogy legyen szavazás, mire az elnök azt mondta, hogy a Nemzetgyűlés tudomásul vette Rajk válaszát. Némethy továbbra is kifogásolta, hogy nem volt szavazás, Kiss Roland szocdem államtitkár pedig felvetette a név szerinti szavazást. Végül azonban mégis áttértek a következő napirendi pontra.

A vita bővebb ismertetése azért is volt fontos, mivel tudnunk kell, hogy a miniszter válaszában el nem fogadása esetén le kellett volna mondania. Láthattuk tehát, hogyan sikerült ezt elkenniük a kommunistáknak, és miként sikerült a szavazást elcsalni. A későbbi történések tükrében ez igen lényeges momentumnak számított. (Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy Rajk Vócsa Ferenc korrupciós ügyében adott válaszát szeptember 12-én nem fogadta el a Nemzetgyűlés, de ekkor meg a kisgazda párt vezetése „fű alatt” megegyezett az MKP-val, hogy Rajk így is maradhat a helyén.)

A korabeli jegyzőkönyvből is kitűnik, hogy a Vidovics elleni procedúra közel sem a „fair play” jegyében zajlott. A kommunista és egyes szocdem képviselők az obstrukció eszközét alkalmazták, így Vidovics Ferencet alig hagyták beszélni, illetve elcsalták a tényleges szavazást. Hogy ez megtörténhessék, szükség volt a kisgazdák gyengeségére és az MKP kulcspozíciókban ülő embereinek – Kossa Istvánnak és Rajk Lászlónak – összehangolt és erőszakos fellépésére. Első menetben tehát győzött az MKP, és megágyazott annak, hogy augusztusban sikerült is Vidovicsot eltávolítani főispáni pozíciójából. Ehhez azonban már az MKP sem kellett. A gyengekező Nagy Ferenc előterjesztésére a mindenre rábólintó Tildy Zoltán köztársasági elnök más főispánokkal együtt leváltotta őt is. Helyére dr. Fekete Tibort nevezték ki.

A „mérkőzésnek” azonban még nem volt vége. Következett Vidovics Ferenc eltávolítása a parlamenti munkából is.

Vidovics Ferenc mentelmi joga

A *Szabad Népb*en először 1946. október 1-jén vetették fel Vidovics mandátumától való megfosztását, mivel szerintük a megyéket járva a demokrácia ellen agitált. [A fentiekből láthattuk, milyen „demokrácia” volt az országban. K. D.] A képviselő ellen az új vádpont az lett, hogy segédkezett abban, hogy az egykori különítményest, Vértessy Károlyt, Vidovics frakcióbeli képviselőtársát, külföldre szöktessék. Az egyik verzió szerint Vidovics vitte volna őt Szentgotthárdig, ahonnan Ausztriába szöktették át. (Itt felmerül egyébként a kérdés, hogy Vértessy miért és hogyan lehetett egyáltalán képviselő, hiszen valóban különítményes volt.)

1946. december 12-én a Nemzetgyűlés – amelynek mentelmi bizottsága [a mentelmi bizottság összetétele: MKP: Apró Antal, Farkas Mihály (a bizottság elnöke), Orbán László. FKGP: Bencze Imre, Borbély János, Dulin Jenő, Kovács Béla, Lábady Antal, B. Szabó István, Veér Imre. SZDP: Marosán György, Révész Mihály, Szélig Imre. NPP: Sz. Szabó Pál, Pártonkivüli: Zsedényi Béla], legalábbis papíron, kizárta többségű volt – ülést tartott Vidovics ügyében, aki ekkor már az ÁVO vendégszeretétét élvezte.

Az ülés apropója az volt, hogy a budapesti népügyészség egyrészt Vidovics, másrészt Vértessy képviselő mentelmi jogának a felfüggesztését kérte. Indítványozták utóbbi előzetes letartóztatásának lehetőségét is, amivel kapcsolatban a Népbíró-ság intézett megkeresést a Nemzetgyűléshez. Az indoklás szerint Vértessy Károly nemzetgyűlési képviselő ellen azért indítottak nyomozást, mivel 1919-ben a „[...] siófoki ellenforradalomnak egyik vezére volt és ebben a minőségben a baloldali elemek letartóztatásában, megkínzásában és legyilkolásában vett részt. Velinszky László székesfehérvári tanító kivégzésénél személyesen is közreműködött.” 1946. október 24-én erre hivatkozással kérte a Népügyészség Vértessy mentelmi jogának a felfüggesztését. Vértessy valóban különítményes volt korábban, Szekszárdon és Siófokon is részt vett többek elhurcolásában, megkínzásában, 15 fő meggyilkolásában. Végül az ő mentelmi jogát ugyancsak 1946. december 12-én javasolta megvonni az illetékes bizottság. Ugyanazon a napon, mint Vidovicsét.

A november 30-i állítólagos szöktetés tehát még Vértessy mentelmi jogának a felfüggesztése előtt történt. A *Kis Újság* úgy tudta, hogy Vidovics csak az egyik budapesti pályaúdvárig fuvarozta Vértessyt. A népügyészség szerint viszont Vidovics Nagykanizsáig vitte Vértessyt, tudott az ügyeiről, így az 1440/1945. M. E. 12. § 6. alapján Vidovicsot bűnösnek találták népellenes büntetben, cselekményét bűnpártolásnak vették, és házi őrizetbe vételét javasolták.

A dolog kiderítetlen maradt, és a mentelmi bizottság végül rábólintott a népügyészség kérésére. Ugyanezen a napon az FKGP Politikai Bizottsága felfüggesztette Vidovics párttagságát. A szökött Vértessy Károlyt – bár kérték kiadatását – később sem szolgáltatták ki Magyarországnak.

A Nemzetgyűlés december 13-án foglalkozott a mentelmi jog felfüggesztésével. Slachta Margit azt kérte, hogy Vidovics esetében a mentelmi jog elvesztését és a házi őrizetet külön szavazzák meg. Slachta felvetését azonban végül nem fogadták el. A vita során Nagy Vince és Dénes István is azt vágta a kommunisták fejéhez, hogy miután az ügye kirobbant, az egész ház, így ők is megszavazták Vértessy négyhavi szabadságát, tehát ők is bűnpártolóknak tekinthetők.

A ház – a Magyar Szabadságpárt képviselőcsoportját kivéve – elfogadta a határozatot. A döntés már valószínűleg előre borítékolható volt, hiszen a *Világosság* című lap tudósítása szerint a politikai rendőrség körbevette a törvényhozás épületét, és nyomatékul vezetőjük, Péter Gábor is megjelent személyesen. Vidovics ügyvédje, Berecz Sándor kérte védenre házi őrizetbe vételét, így Péter autójával hajtottak Vidovics lakására. Itt már szintén tartózkodott egy detektív, hiszen számítottak arra,

hogy a parlament megszavazza a házi őrizetet. Vidovicsot azonban – a lap tudósításával ellentétben – korábban már letartóztatták, és Kracsner Józsefet, a sofőrjét is őrizetbe vették. A nyomozást december 17-re már le is zárták. A sajtó híradása szerint a volt somogyi főispán vallomása/vallatása alapján több „ismert politikus” ellen nyomozást indítottak. Az értesülések szerint azok ellen, akik tudtak Vértessy szökéséről vagy segítették az ügy elhúzódását.

A szalámi-technika tehát remekül bevált, a kiscgazdák újabb embereket vesztettek.

1946. december 18-án a Budapesti Népbíróság „kérésére” Vidovicsot a házi őrizet helyett rendes őrizetbe akarták venni, mivel Vidovics december 14-i és 15-i vallomásában beismerte, hogy 1946. november 29-én már tudta, hogy Vértessy Károly ki akar szökni az országból. Innentől Vidovicsot népellenes büntett vádjával is támadták. A mentelmi bizottság mindezt támogatta. December 19-én a Nemzetgyűlés bármiféle hozzászólás vagy ellenvetés nélkül elfogadta a bizottság határozatát.

Vidovicsot ennek alapján az ÁVO hivatalosan is letartóztathatta. Közben újabb vádat is találtak: szerintük Vidovics úgy vette el a második feleségét, hogy közben az elsőtől nem vált el. Kérelmezték a mentelmi bizottságtól, hogy e büntéttel kapcsolatban is mentsék fel a képviselőt.

Vidovics, az „összeférhetetlen”

1946. december 30-án végül a Nemzetgyűlés összeférhetlenségi bizottsága foglalkozott Vidovics ügyével. Farkas Mihály az összeférhetlenségi törvény 12. §-ára hivatkozva felhívta a figyelmet arra, hogy mivel Vidovics korábban az *Új Máramaros* című, véleményük szerint fasiszta lap felelős szerkesztője, majd kiadója volt, így az 1946. XXVI. tc. 9. § 3. bekezdése alapján összeférhetlenség ténye áll fent.

Vidovics közben beismerte a bizottságnak a Horthyról írott *A mi vezérünk* című cikk szerzőségét, és nem tagadta a lapnál betöltött funkcióit sem. A következőkkel védekezett: „Ő maga a lap felelős szerkesztőségét és később a kiadóságot csak azért vállalta, hogy a lap zsidó munkatársainak és a nyomda zsidó tulajdonosának megélhetését biztosítsa. Ezért nyolc ízben indult ellene fegyelmi eljárás és végül 1943-ban ezért tiltották be a lapot.” Ugyanakkor több tanú kihallgatását kérte az ügyében. Ez nem történt meg.

Vidovics védekezése azonban sem a parlamenti bizottságot, majd később a népbíróságot sem érdekelte. Tényként állapították meg, hogy Vidovics a lapnál betöltötte tisztségeit, a lapot pedig egyértelműen fasiszta irányultságúnak tekintették. Míg a későbbiekben a népbíróság a cikkeiért ítélte el Vidovicsot, addig a bizottságot inkább a Kaufmann-ügy érdekelte. Csakhogy a Kaufmann-anyagot még a népbíróság sem tekintette később bizonyító erejűnek.

A parlamenti bizottság végül az összeférhetlenség megállapítását, és Vido-

vicsnak a mandátumától való teljes megfosztását javasolta. Ketten, dr. Nagy Vince és dr. Eszterhás György a bizottságból kisebbségi véleményt fogalmaztak meg, mivel a bizottság mellőzte a Vidovics által kért bizonyítási eljárás lefolytatását.

A Nemzetgyűlés 1947. január 23-án tárgyalta újra az ügyet, addigra a két képviselő visszavonta a különvéleményét. Szélig Imre szocdem-képviselő a cikkeket és a zsidó nyomda kisajátítását hozta fel. A lapot fasiszta szelleműnek nevezte, még akkor is, ha hivatalosan nem volt kormánypárti. Nagy Vince hozzászólásában azt emelte ki, hogy azért nyújtottak be kisebbségi véleményt, mert el kellett volna rendelni a bizonyítást, amennyiben ezt a képviselő maga kéri. „Azóta azonban magánkutatással Eszterhás képviselőtársam és én meggyőződünk arról, hogy azok a bizonyos egyéb példányok is fasiszta cikkeket tartalmaznak, éppen ezért magunk is osztozunk az összeférhetlenségi bizottságnak abban a véleményében, hogy az összeférhetlenség tényálladási elemei megvannak, és ki kell mondani Vidovics képviselő úr összeférhetlenségét.”

Vidovics Ferenc körül tehát teljesen megszűnt a nemzetgyűlési védőháló. Utódát, Tóth Lajost már nyomban beiktatásakor kikezdte a *Szabad Nép*. Állításuk szerint Tóth 1946 novemberében szabadult az internálótáborból, s azt igyekeztek sugalmazni, hogy valamilyen tényleges bűnt követett el, hiszen másként miért internálták volna.

Az igazságszolgáltatás útvesztőiben

A Vidovics Ferencsel kapcsolatban felmerült jogsértéseket aztán külön perekben tárgyalták.

Először a Vértessy-ügyben lett negyedrendű vádlott. Az elé a Tutsek Gusztáv által vezetett tanácshoz került az ügy, aki később az 1956-os forradalmat követően rengeteg felkelőt ítélte halálra. A vádirat itt már új információkat is tartalmazott. E szerint Tordai Nagy Ferenc elsőrendű vádlott, az FKGP székházának a gondnoka, a székház Gerbaud melletti titkos kijáratán – a cukrászda valójában nem is a székház mellett volt – juttatta ki Vértessyt, aki Kovács Sándor másodrendű vádlott lakásán bújt el, miközben Csontos János megszerezte számára az úti felszerelést és az élelmet. A vád szerint Vidovics fuvarozta a Dunántúlra, később Szentgotthárdnál lépte át a határt Lukányi Sándor segítségével. Vértessy „vadházastársát” és azt a családot, akiknél Szentgotthárdon megszállt, szintén perbe fogták.

Vidovicsot végül háborús és népellenes büntetért 1947. február 10-én a Budapesti Népbíróság öt évre ítélte el. A vádlottak közül – hiába volt negyedrendű vádlott – ő kapta a leg súlyosabb büntetést. A tárgyaláson ugyanis az ügyész kijelentette, hogy a szökésben az övé a legnagyobb felelősség. Az öt év börtön mellett teljes vagyonelkobzásra ítélték és a politikai jogok gyakorlásától 10 évre megfosztották, de elrendelték a bizonyítás kiegészítését is. Az ügy külön érdekessége egyébként az

is, hogy Vértessyt korábban már az igazoló bizottság vizsgálta egy székesfehérvári vállalat igazgatójaként, de akkor különítményes múltja nem került elő, pedig többek között az egyik városi tanítóval szemben is fellépett, tehát tudhattak róla.

Szeptemberben a Népbíróságok Országos Tanácsa másodfokon is jóváhagyta a büntetését, ami alól csak 1991-ben mentette fel a Legfelső Bíróság.

Az új vádirat 1947. február 24-re készült el. Az 1945. évi VII. tc. alapján emeltek ellene vádat, a 13.§ 1. pontja szerint háborús, továbbá a 15.§ 4–6. pontja szerint népellenes büntett miatt. Indokként a következőt állapították meg: 1941–1944 között az *Új Máramaros* című lap felelős szerkesztője volt. „A lap az akkori kormány által szubvencionált újság volt, amely hathatós propagandát fejtett ki a háború érdekében és a fasiszta, valamint a zsidóellenes szellem és felfogás terjesztése érdekében.” Több cikkből is idéztek, ami itt jelent meg. A cikkek mellett a másik vádpont az volt ellene, hogy a zsidó származású máramarosi nyomdász Kaufmann családot többször feljelentette, elbitorolta a nyomdájukat és sikkasztott is tőlük. A per elemei már a korábbi nemzetgyűlési vitában is előkerültek. Vidovicsot ekkor úgy állították bíróság elé, hogy sem a rendőrségen, sem az ügyészségen ki sem hallgatták, dr. Apor Róbert népügyésznek pedig fogalma sem volt arról, hogy ki készítette a vádiratot. Az ügyben eljáró magyar állampolgár, Csongrádi Béla rendőrőrnagy aláírásával szerepeltek olyan iratok is, amelyen a román államügyészség pecsétje szerepelt, de ezeket a tényeket teljesen figyelmen kívül hagyták.

A népbíróság László Dezső által vezetett tanácsa a következő pontokban találta Vidovicsot bűnösnek: az 1945. VII. törvény 13.§ 1.-ben, vagyis a nyilvánosság előtt vagy sokszorosított iratban háború folytatására izgatásban és a 15.§ 4.-ben, amely szerint „[...] aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyűlekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje...”

A 13.§ 1. alá tartozó ügyeket az Alkotmánybíróság határozata alapján később semmisnek nyilvánították, a 15.§ 6. Fasiszta stb. uralmi rendszer eszközeivel személyi szabadság megsértése vagy szemérem elleni erőszak, és a 15.§ 5. „Fasiszta, demokrácia-ellenes” szervezet besúgója vádpontok alól pedig felmentették.

A 15.§ 4. vádpont alól azonban a mai napig nem született felmentés, mivel ez nem esett a semmisségi jogszabály alá. Ugyanakkor a per anyagai 1991-ben, a perújrafelvételkor a Budapest Főváros Levéltárában nem voltak meg, és máshol sem találták őket. Jelenleg azonban ezek már megvannak Budapest Főváros Levéltárában. Így jogilag 1991-ben a semmisségen kívül más szempontból nem tudták megvizsgálni az ügyet, és ez a mai napig sem történt meg.

Vidovicsnak érdemes alaposabban áttekinteni az *Új Máramarossal* (15.§ 4.) kapcsolatos tevékenységét is. A népbíróság 1947-ben az ítélet indoklásában – a fentiek mellett – a következőket említette meg: Vidovics 1941 és 1944 között az *Új Má-*

ramaros című, máramarosszigeti lap felelős szerkesztője volt. Az első két hónap után nagyrészt a fővárosból, távmunkában irányította a lapot. Ekkor tehát elfogadták a távmunka tényét. Ez azért lényeges, mert a korszakban egy napilap esetében az érdemi irányítás Budapest–Máramaros távolságban valószínűleg nehezen működhetett, pláne úgy, hogy Vidovics a fővárosban egymás után két vállalatnál is vezetői pozícióban dolgozott.

A vád szerint a lap több cikke is a háború folytatására izgatott, faji és felekezeti gyűlöletet keltett, s ez a háborúba történő belesodródást segítette elő. Vidovics védekezését, azaz hogy két írást kivéve a Miniszterelnökség utasítására jelentettek meg cikkeket a neve alatt, a bíróság nem fogadta el. Így a Vértessy-ügy mellett további három évet kapott az *Új Máramaros*nál betöltött szerepe miatt. A már ismertetett és a bírósági eljárásban is előkerülő Kaufmann-ügyben azonban ekkor nem találták felelősnek.

Az eljárás során a kiemelt cikkek egy része a háborús részvétellel, a Szovjet-unióval foglalkozott. Több cikkből annak antiszemita tartalma miatt ragadtak ki részleteket. Kétségtelen, hogy az *Új Máramaros* tényleg tartalmaz antiszemita hangvételű cikkeket, még a bíróság által kiemelték mellett is találunk ilyeneket. Ezt nem tagadva és elhallgatva azonban Vidovics háború alatti és utáni zsidókat mentő és segítő tevékenysége, továbbá az, hogy az emigrációban az egyik zsidó szervezettől ezért évekig havi apanázszt kapott, bonyolultabb értelmezést kíván. Ugyanakkor lényeges kiemelni azt is, hogy többen tettek mentő vallomást mellette, amelyek közül csak párat emelnék itt ki.

Vidovics visszaemlékezése szerint ezen a tárgyaláson – mentőtanúként – megjelent Bodroghközy Zoltán, egykori kecskeméti diáktársa, aki a háborús időszakban a miniszterelnöki sajtóosztály vidéki lapokkal foglalkozó osztálytanácsosa volt, és aki egész egyszerűen beállított a tárgyalásra. Ezért egyébként később internálták. A per iratai szerint Bodroghközy 1946. június 6-án a következő vallomást tette: „Fővárosi vonalon nem voltak ilyen vonatkozások, mert nem is szerették a sajtófőnökök, általában a kormányzat, ha ezek uniformizált dolgok voltak. Ezek a sajtóirányítások általában akkor voltak politikailag hasznosak az illető rendszer számára, ha ezek a bizonyos cikkek vagy politikai megbízatások lehetőleg a lap szájaíze szerintiiek voltak. Ha minden lap ugyanazt közli, akkor mindenki látja az irányítást holnap a kávéházban.” Kiemelte még, hogy helyi szinten a Kárpátaljai Főkormánybiztosság is beleszólt a sajtó irányításába. Többen, többek között P. Ábrahám Dezső is azt tanúsította, hogy Kaufmann Sándort Vidovics igyekezett hazahozatni, miután internálták.

Ugyanakkor 1947. június 2-án Flimm Géza, a Kaposvári Izraelita Hitközség elnökhelyettese, Fischer Pál és egy dr. ? [olvashatatlan név] László előljáró tett egy nyilatkozatot a Budapesti Népbíróság előtt, miszerint Vidovics a háborút követően hazatérő deportáltak konyhája számára áron alul utalt ki élelmiszert Kaposvárotra, és a városi rabbi beiktatásán mondott beszédében elítélte a zsidósággal szemben történeteket. Boronkay Tiborné sz. Komoróczy Margit pedig azt igazolta, hogy Vidovics

1941-től segítette Mautner Gyulát és családját, két lányát hamis iratokkal bujtatta, amikor munkaszolgálatra akarták vinni őket. Későbbi felesége szerint Mautner Katalint azért vette feleségül, hogy az megmeneküljön.

Emellett a háborút követően a köztisztviselőként álló Bajcsy-Zsilinszky Endréné is nyilatkozott tett mellett. „1944. március 18-án este férjemet felkereste, figyelmeztette a német megszállás veszedelmére és felajánlotta, hogy szülőfalujában elbujtatja. Március 19-e után, mikor férjemet a német Gestapo letartóztatta, azon kevesek közé tartozott, akik felkeresték, vállalkozott azoknak az üzeneteknek a továbbítására, melyeket férjem a börtönből juttatott ki az ellenállási mozgalom részére.” E források hitelességét az a körülmény is megerősíti, hogy Kovács Béla elrablása, Nagy Ferenc lemondása után borítékolható volt az ország sorsa, így Vidovics mentőtanúi bátor kiállásukkal óriási kockázatot vállaltak.

Maga Vidovics pedig a következőképpen védekezett a vád ellen: „Tessék megérteni, milyen paradoxon, hogy zsidó emberek ilyen német beállítású cikkeket hoztak le. Azért hozták le, mert ezek a nyomorult emberek a kenyerüket látták ebben az újságban. Ezért tartottam fenn a lapot 1943 nyaráig, amíg nem internálták őket. Akkor megírtam lemondólevelemet.”

Vidovics megemlítette még, hogy Ortutay Gyula (eredetileg kispap, de a kommunistákkal szorosán együttműködő politikus, miniszter) vezetésével háromtagú bizottság szállt ki Máramarosszigetre. „[...] a vádiratban felsorolt cikkek már ezelőtt a bizottság előtt is szerepeltek és a bizottság egyhangúan azt a határozatot hozta, hogy ezek a cikkek keletkezésük körülményeinél fogva nem alkalmasak arra, hogy ellenem bárki politikai tőkét kovácsolhasson.” Vidovics emberi tartását és az egész helyzet abszurditását mutatja, hogy 1947. június 6-án megkérte László Dezső tanácsvezető elnököt, hogy adja át meleg üdvözlését Horváth Mártonnak, a Népbírók Országos Tanácsán dolgozó (NOT) bírónak, akit 1944-ben a Felsőerdősor utcában ő bujtattott.

Bár ennek a tanulmánynak nem célja az *Új Máramaros* történetének részletes feldolgozása, hiszen ez bővebb terjedelmet igényelne, de mégis érdemes felvetni még pár tisztázandó dolgot.

Ha figyelmesen megvizsgáljuk az 1938. évi XV. törvénycikket a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról, közismertebb nevén és lényegét tekintve az első zsidótörvényt, abban több, az egykori Somogy megyei főispán védekezéséhez kapcsolódó passzust is találunk. A törvény szövege kimondta, hogy a lapok kiadói, szerkesztői, állandó munkatársai sajtókamarai tagsággal kellett, hogy rendelkezzenek, a kamarát a törvény alapján meg kellett szervezni. A kamara tagja csak magyar állampolgár lehetett, a tagok és a lapok munkatársai között a zsidók számarányát maximalizálták. A törvény szerint az „íránycikkek” megjelentetésére való kötelezés is lehetséges volt.

Az 1939-es második zsidótörvényben az arányszámot még lejjebb szorították, pár kivételtől eltekintve, 20-ról 6%-ra. Mivel az *Új Máramaros* munkatársai jó, ha

tízen lehettek, így a 6%-os arány gyakorlatilag értelmezhetetlen volt. Mégis, a lapnál több izraelita vallású is dolgozott, amiért Vidovicsot meg is büntették.

A törvény szerint a lapok élén a zsidók létét teljesen ellehetetlenítették és megtiltották: „Zsidó nem lehet időszaki lap felelős szerkesztője, kiadója, főszerkesztője, vagy bármilyen névvel megjelölt olyan munkatársa, aki a lap szellemi irányát megszabja, vagy a lap szerkesztésében egyébként irányító befolyást gyakorol” – mondta ki a szomorú emlékű törvény. Aki ezt megszegte, vétséget követett el, egy évig terjedő fogházzal volt büntethető. Az említett két törvényben az iparendélyek kiadását és bizonyos munkakörök zsidók általi betölthetőségét is jelentős mértékben korlátozták.

Azt is ki kell emelni, hogy a visszacsatolt területeken sokszor az akkor hatályos jognál is szigorúbb szabályokat próbáltak meg bevezetni, amelyek az ottani zsidókat még rosszabbul és még hátrányosabban érintették. A fentiek miatt így több vállalatnál „strómanok” alkalmazásával éltek. (A lap az ő tevékenységüket is kárhóztatta amúgy az egyik cikkében.) A per egy tanúja és maga Vidovics is azt állította, hogy négy fegyelmet kapott azért, mert zsidókat alkalmazott a lapnál. Az egyik tanú, dr. Bárd Jenő miniszteri titkár Vidovicsnak éppen hogy a Kaufmann Nyomdánál való strómanságát is igazolta.

A háborús időszakban a sajtó irányítása a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium vezetésével valósult meg. Ullein-Reviczky Antal, a Miniszterelnökség sajtófőnöke több cikket maga rendelt meg, illetve iránymutatásokat adott, miről lehet írni és hogyan, illetve miről nem. Cenzorok is működtek, akiknek tevékenységét parancskönyvben foglalták össze, 1942–1943 között a sajtóorgánumok vezetőinek külön eligazító értekezleteket is tartottak. Fontos kiemelni azonban, hogy voltak lapok, például a *Népszava*, amelyre nem volt jellemző hasonló hangvételű antiszemita cikkek megjelentetése, az MTI antiszemita közleményeit szó szerint idézték, és feltüntették a forrást is. [Ezzel kapcsolatban viszont érdemes visszatekinteni Bodrogek Zoltán vallomására. – K. D.]

További kutatásokat igényel még a lap szerkesztőségi iratainak feldolgozása, amennyiben ezek megvannak, és a Kaufmann-nyomdával való kapcsolata, a nyomda és a lap tulajdonjogi helyzete. A nyomda Kaufmann Ábrahámné nevén futott, amíg lehetett. Feltűnő, hogy a Kaufmannékkal kapcsolatos, Rajk által említett bizonyítékok alapján nem ítélték el Vidovicsot, de leginkább ezért fosztották meg mentelmi jogától. Ám azok az iratok nem találhatóak meg a peranyagban sem, míg az *Új Máramaros*sral kapcsolatos „bizonyítékok”, azaz a cikkek szövegei igen.

Az *Új Máramaros*ról még meg kell említeni, hogy Nagyi Enikő Orsolya kutatásai szerint is több antiszemita cikk jelent meg a lapban, még Vidovics neve alatt is. Tanulmányában – amelynek forrásbázisa alapvetően sajtóanyagok cikkeiből áll – kiemelte, hogy szerinte a népbíróságnak a lapnál betöltött tevékenységéért Vidovicsot el kellett volna ítélnie, de ez nem történt meg. Ez azonban csak annyiban igaz, hogy Vidovicsot nagyon is elítélték, ha nem is ezért.

A büntetési tételek fokozása

Vidovics következő ügye a kettős házasság miatt indult. A Fővárosi Büntetőtörvényszék bigámiáért 1947 májusában egyhónapi fogházra ítélte. 1948-ban ezt az Ítéletábrla is jóváhagyta, majd a Magyar Kúria nyolc hónapra módosította a büntetést, ekkor „intellektuális” okirathamisítást is megállapítottak, ugyanis amikor összeadták a feleségével, azt állította, hogy nem házas. Ezzel kapcsolatban érdemes felesége vallomására visszaemlékezni és kiemelni, hogy 1991-es perújrafelvételénél ez alól nem mentették fel. Mindezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a házassága valójában nem mentő házasság volt-e, nem hamis papírokkal történt-e, illetve a háborút követő időszakban mennyire volt nehéz megtalálni az érintett Mautner Katalint, hogy nyilatkozzon az ügyben.

Az ismertetett büntetési tételekkel nyilvánvalóan nem lehettek elégedettek a hatalom akkori birtokosai. De kapóra jött számukra Vidovics Ferenc 1948-as szökési kísérlete. Ekkor ugyanis Kaposvárra szállították, hogy egy ügyben tanúskodjon, ő pedig a tárgyalást követően, március 20-án megszökött. Egy ideig bujkált, majd az államvédelem elfogta, sőt jóval az elfogását követően kiderült, hogy fegyvert is találtak nála. Vajda Tibor rendőrnagy főhadnagy irányította az elfogatást, később ő és társai voltak a tanúk is a perben. (Az ítélet megalapozottságát mutatja, hogy a tanúk szerint az elfogás során egy újságpapírba csavart pisztoly volt Vidovicsnál, amit az akcióban résztvevők csomagoltak ki. Az tehát fel sem merült, hogy aki a fegyverét védekezésre akarja használni, miért tartja papírba tekerve.) Az ügyet a Budapesti Büntetőtörvényszék rögtönítélő tanácsa tárgyalta dr. Dán Andor elnökletével. Az egykori somogyi főispán 15 évet kapott, majd ugyanebben az esztendőben összeesküvés és az említett szökés vádjával XXI. rendű vádlottként ültették vádlottak padjára. Végül feljelentési kötelezettség elmulasztásáért egy évre ítélték, a NOT ezt egy év hat hónapra emelte.

A jogszolgáltatás újabb útvesztőiben

1951. május 24-én a Budapesti Megyei Bíróság a korábbi eljárások alapján összbüntetési ítéletet szabott ki, így a korábbi ítéleteket hatályon kívül helyezték. 20 év börtönre ítélték, a politikai jogoktól 10 évre eltiltották, és 1947. február 20-át jelölték meg büntetési kezdőnapnak.

1950-ben és 1953-ban Vidovics Ferenc kegyelmi kérvényeit elutasították. 1956-ban engedték ki végül a börtönből. Meg kell még említeni, hogy 1957. február 7-én a Budapesti Fővárosi Bíróságra érkezett az 1948-as összeesküvés peranyagot. 1957. november 20-án a hátra lévő büntetését a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elengedte, de ezt 1958. június 16-án, éppen Nagy Imre és társai kivégzésének a napján, disszidálás miatt hatályon kívül helyezték.

1991-ben özvegyének perújrafelvételi kérvényezésére újra elővették az ügyeit. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága a következő határozatot hozta ügyében november 28-án. Ezeket az ítéleteket nyilvánították semmisnek:

– a Budapesti Népbíróság NB 61/1947. számú, 1947. február 10., NOT III. 789/1947/17., 1947. szeptember 22. (Vértessy-ügy).

– a Budapesti Büntetőtörvényszék rögtönítélő bírósága 1948. május 13-án kelt Br. I. 8709/1948/3. (fegyverrejtegetés).

– a Budapesti Népbíróság öttagú különtanácsa által hozott, 1948. október 21. napján kelt Nb. XIII. 3074/1948/19. sz., és a NOT I. 3488/1948/46. sz. ítélet (feljelentési kötelezettség elmulasztása).

– a Budapesti Megyei Bíróság 1951. május 24. B. X. 19.685/1949/30. sz. össz-büntetési ítélet.

Tehát a kettős házassággal és ezzel kapcsolatos közokirathamisítással (Budapesti Büntetőtörvényszék 1947. május 16. B. II. 9/1947/8., Budapesti Ítéltábla 1948. január 15. B. VII. 8169/1947/10, Magyar Kúria 1948. szeptember 3. B. I. 1104/1948/13.) és az *Új Máramarossal* (Nb. I. 906/1947/4.) kapcsolatban született ítéleteit nem nyilvánították semmisnek, ugyanis az indoklás szerint a kérelem csakis a semmissé nyilvánításra irányult. Az 1990. évi XXVI. törvény alapján ez nem volt lehetséges ebben a két esetben. Másfajta jogi revíziónak a mai napig nem vetették alá a két ügyet.

A Népbíróság I. 906/1947/4. számú iratai 1991-ben még nem voltak meg. Mivel az összbüntetési ítélet alapjául szolgáló ítéletek nagy részét semmisnek nyilvánították, így magával az összbüntetési ítélettel kapcsolatban is ezt mondták ki. Ugyanakkor fent láthattuk, az Nb. I. 906/1947/4. ítéletével kapcsolatban mely jogszabályi részt nyilvánította az Alkotmánybíróság a későbbiekben semmissé. Az 1948-as összeesküvés ügyben 1990 után több esetben megtörtént a jogi rehabilitáció.

★

Vidovics Ferenc ellen a második világháború utáni új történelmi érában igen hamar megindultak a támadások. Nyilvánvalóan azok közé tartozott, akiket minél előbb el akartak távolítani a közéletből, mivel határozattan fellépett az MKP törekvései ellen. Kálváriájának érdekessége, hogy nem egy nagy perben, hanem több kisebbben róttak ki ellene olyan büntetéseket, amelyeknek köszönhetően hosszabb időre börtönbe került. Sok éves rabságának ideje alatt nem tört meg, a forradalom alatt is aktív szerepet vállalt. 1956 leverését követően a reális alternatíva csak a külföldre szökés maradhatott számára. Teljes jogi rehabilitációjának a lehetőségét talán érdemes lenne megvizsgálni. Életének több epizódja is további kutatások tárgya lehet, itt az egyes pereit állítottam középpontba.

Vidovics példája jól mutatja, hogy a berendezkedő kommunista hatalom mi-ként kezdte leszalámizni azokat a kisgazdákat, akiknek eltávolítását politikailag fontosnak tartották. Pártja, a Kisgazdapárt meghasonlottsága és a megszálló szovjet haderő jelenléte lehetővé tette a hatalomból való gyors eltávolítását, ugyanakkor

példája figyelmeztető és fenyegető jel volt többek számára. Végül szinte mindenki sorra került később, aki ehhez asszisztált vagy részt vett benne. Az ellene folytatott akció annyira sikeresnek bizonyult, hogy személye és szerepe hosszú-hosszú időre feledésbe merült.

Források

- Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 5. e 1949 18700 00005
 BFL XXV. 1. a. 3074/1948.
 BFL XXV. 2. b. 829/1947/88557/49.
 BFL 8709/1948 19685/49
- A Nemzetgyűlés 9. ülése, 1946. május 8. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_01/?query=SZO%3D\(vidovics%20ferenc%20\)&pg=513&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_01/?query=SZO%3D(vidovics%20ferenc%20)&pg=513&layout=s), 2020. április 10.
- A nemzetgyűlés 81. ülése, 1946. december 13. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_04/?query=SZO%3D\(vidovics%20ferenc%20\)&pg=404&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_04/?query=SZO%3D(vidovics%20ferenc%20)&pg=404&layout=s) 2020. április 10.
- A Nemzetgyűlés 84. ülése, 1946. december 19. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_04/?pg=474&layout=s 2020. április 10.
- A Nemzetgyűlés 87. ülése. 1947. január 23. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_04/?query=SZO%3D\(vidovics%20ferenc%20\)%20C3%B6sszef%20C3%A9rhetetlens%C3%A9g&pg=494&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_04/?query=SZO%3D(vidovics%20ferenc%20)%20C3%B6sszef%20C3%A9rhetetlens%C3%A9g&pg=494&layout=s) 2020. április 10.
- Melléklet a 122. számú irományhoz, Nagy Ferenc és Eszterhás György kisebbségi véleménye, 1946. december 30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1945_02/?query=vidovics%20ferenc&pg=262&layout=s 2020. április 10.
- A Nemzetgyűlés összeférhetlenségi bizottságának jelentése Farkas Mihály nemzetgyűlési képviselő által Vidovics Ferenc nemzetgyűlési képviselő ellen az 1946: XXVI. tc. 9. §-ának (3) bekezdése alapján bejegyzett összeférhetlenségi ügye tárgyában. 122. sz. 1946. december 30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1945_02/?query=vidovics%20ferenc&pg=261&layout=s 2020. április 10.
- A Nemzetgyűlés mentelmi Bizottságának a jelentése Vidovics Ferenc nemzetgyűlési képviselő mentelmi jogának felfüggesztése kiterjesztése tárgyában. 100. sz. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1945_02/?query=vidovics%20ferenc&pg=212&layout=s
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1945_02/?pg=189&layout=s&query=-v%C3%A9rtessy%20k%C3%A1rly 2020. április 10.
- MNL OL XX-5-d-ST. III. 107/1990.

Irodalom

- BERTALAN Péter (2015), *A Pálos Rend és az állambiztonság küzdelme – Hálózatok szorításában*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó Kft.
- IZSÁK Lajos (2010), *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994*, Budapest, Napvilág Kiadó
- JOÓ András (2017), *A magyar sajtófőnök tudtával és segítségével: Háborús portrévázlat kérdőjelekkel – Ulllein-Reviczky Antal (1942–1944)*, Közép-Európai Közlemények, 2017/4, 65–82.
- KANYAR József (1993), *Harminc nemzedék vallomása Somogyról*, 2. kiad. Kaposvár, k. n.
- SZÁNTÓ László (1995), *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*, Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár
- Országgyűlési almanach*, II (1999) szerk. HORVÁTH Zsolt–HUBAI László, Budapest, Magyar Országgyűlés
- NAGYI Enikő Orsolya (2018), *Máramaros vármegye zsidótlanítása a helyi magyar sajtó tükrében*, In

- Tanulmányok a Holokausztról*, IX, szerk. Randolph L. BRAHAM, Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 113–163.
- SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor (1997), *A háború „megváltozott természete”. Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*, Budapest, Publió Kiadó Kft.
- SZÜCS László (2003), *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, B. kötet, 1946. július 26. – 1946. november 15*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II, Forráskiadványok 38, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1259, 1505.
- VENDEL István (1941), *Szekszárd megyei város monográfiája*, Szekszárd, k. n.
- Vidovics Ferenc rövid életrajzai <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vidovics-ferenc-7867D/> <https://www.balatonrend.hu/bemutatkozas-Vidovics.html> 2020. április 3.
- Erdély, 1940: magyar atrocitások románok és zsidók ellen http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=317:erdely-1940-magyar-atrocitasok-romanok-es-zsidok-ellen&catid=39:dka-hatter&Itemid=203 2020. április 3.
- VIDOVICS Ferenc (1991), *Elszigeteltségben*, Debrecen, k. n.

Újságcikkek

- Délamerikai Magyarság*, 1957. augusztus 2, 20, 3.
- Egy „demokrata” főispán és a feketézők*, *Szabad Nép*, 1945. szeptember 11, 3.
- Egy demokrata színváltásai*, *Szabad Nép*, 1946. május 2, 5.
- Elindultak az új főispánok a Dunántúlra*, *Szabadság*, 1945. április 17, 2.
- Eső után köpönyeg*. *Népszava*, 1946. december 12, 3.
- Fasiszta terrorszervezetet leplezett le a vidéki főkapitányság*, *Népszava*, 1946. május 3, 3.
- Fehér-terrorista volt-e a kiszagda képviselő?*, *Délamerikai Magyarság*, 1946. november 21, 7.
- Felfüggesztették Vidovics Ferenc párttagságát*, *Kis Újság*, 1946. december 13, 2.
- Felmentik a somogyvármegyei főispánt*, *Kossuth Népe*, 1945. július 8, 7.
- Feloszlatta a belügyminiszter Vidovics kiszagdapárti főispán jogtalanul felállított törvényhatóságát*, *Szabad Nép*, 1945. szeptember 27, 2.
- Háborúra spekuláltak...*, *Szabad Nép*, 1946. május 5, 1.
- HÁMORI László: *Jelentkezett az egyetlen élő tanú: Vértessy a gyilkos*, *Népszava*, 1946. október 12.
- Háromévi börtönre ítélték Vidovics Ferencet*, *Magyar Nemzet*, 1947. június 14, 2.
- HEL CZ Tibor, *A politikai foglyok 32 éves szervezkedése*, *Katolikus Magyarok Virágvasárnapja*, 1980. június 22.
- HEL CZ Tibor, *Meghalt Vidovics Ferenc*, *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1976. június 20, 4.
- Hétfőn tárgyalja a Népbírószág Vidovics Ferenc és társai bűnperét*, *Világosság*, 1947. február 8, 5.
- HÓKA Ernő, *Vidovics Ferenc. Búcsúztató beszéd helyett*, *Magyar Holnap*, 1976. május, 10.
- Hőseit ünnepelte a magyarság*, *Szabad Magyarság*, 1958. június 1, 5.
- Internálótáborból a Nemzetgyűlésbe*, *Szabad Nép*, 1947. január 26, 5.
- Ismét elítélték Vidovicsot*, *Szabad Szó*, 1947. június 14, 6.
- Jogerősen ötévi börtönre ítélték a gyilkosszöktető Vidovicsot*, *Szabad Nép*, 1947. február 11, 5.
- Kmetty Károly, a hóhér*, *Népszava*, 1925. január 22, 3.
- LAKATOS Dezső, *A visszaélő kiszagda képviselők ellen*, *Szabad Nép*, 1946. október 1, 7.
- Megalakult a Magyar Bizottság, Délamerikai Magyarság*, 1958. május 3, 3.
- Megszökött fegyőre mellől Vidovics volt főispán*, *Világ*, 1948. március 23, 5.
- Mire vár még Vidovics?*, *Szabad Nép*, 1946. május 5, 3.
- New Yorki Magyar Élet*, 1972. január 8, 10.
- Nincs eldorádó Somogyban, hiába csődülnek oda a pestiek*, *Kis Újság*, 1945. június 2, 4.
- Nyílt a tér*, *Szabad Magyarság*, 1958. augusztus 31, 10.
- Újabb vádiratot adtak ki Vidovics Ferenc ellen*, *Világosság*, 1947. március 21, 6.

KISS DÁVID: SZELET A „SZALÁMIBÓL”

- PINTÉR István, *Új primás az emigráns zenekarban?*, *Népszabadság*, 1958. január 30, 8.
Reakcióások és ál-demokraták, *Szabad Nép*, 1945. július 5, 3.
Rendőrségi hírek, *Magyar Nemzet*, 1946. december 22, 7.
 SZABÓ Miklós, „Foglalkozásuk: Emigráns”, *Kanadai Magyar Munkás*, 1959. április 9, 9.
Több ismert politikus ellen eljárás indult Vidovits beismerő vallomása nyomán, *Világosság*, 1946. december 18, 1.
Vértessy Károly kizsuga képviselő ellenforradalmi múltját nyomozzák a Dunántúlon, *Világosság*, 1946. október 27, 5.
Vidovicsot átadták a Népjegységnek, *Szabadság*, 1946. december 21, 1.
Vidovits beismerő vallomást tett, *Magyar Nemzet*, 1946. december 17, 4.
Vidovicsot elítélték bigámiáért, *Népszava*, 1947. május 15, 7.
Vidovics Ferenc nyilatkozata, *Kossuth Népe*, 1945. július 6, 6.
Vidovics Ferenc képviselő szöktette ki Vértessy Károlyt Párizsba, *Világosság*, 1946. december 11, 1.
Vidovits Ferencet ma reggel lakásáról átszállították a politikai rendőrségre, *Világosság*, 1946. december 15, 1.
Vidovits Ferenc somogyi főispán válaszol támadóinak, *Kis Újság*, 1945. szeptember 14, 2.

Vörös András: Aranykert I.

Álmomban éberem

Ki az aki gyakran erre jár
s nincs itt, hogy fogja a kezem,
settenkedve, buzgón kerülget
s fülembe sugja: érkezem?
Hisztis, flörtől, hívón kerülget-vihogja:
nem menekülsz meg nagy betyár,
magadba zárlak: szabadságba
szavaid zátonyainál.
Elhiheti: csak így szabad,
s a múlás múlik helyben állva,
az Idő pang, nem is halad.

Ki az? Mert nem tudja, magát
keresi, s engem lát viszont,
sosem ér ide, csak kerülget
s gondolatomon üzen át,
nem tudhatom ma éppen hol van,
mit tesz, kiként vet rám szemet,
józanságomban, bolondomban
megmarad üres üzenet.
Sötét leplét arcomra dobja,
sug: egyszerű elfutok veled.

Tán egy nő: Szólítanám, süket,
nem int már, és neki én,
szavam issza az életet
úgy mint időm kezdetén,
mikor még nem kérdezte; hol vagy
s nem küldte intón szavát,
mint sokszor, néhanap, mindig
ha megláttam lobos haját,
gondjaim szerelemre intik,
de ő elrejtí igazát.

Rejtve marad, sejteti: itt jár,
tudom én, s mégsem hiszem el,
bujkál, kegyéből kizár
csak néma intéssel felel,

fehér lepedő színe arca
nem járja fény, csak hiteti,
már nem tudom ha élém tartja
mi vagyok, s leszek majd neki,
s ha hódítása rámtalál
hivalkodik: lám mégse vár.

Nő arcú? Nincsen arca,
hoppomra új s újat mutat,
hollétem tüzében tarthassa
múltamban, s jövőmben kutat.
Kiszemelt születésem percén:
te vagy az, mindig rád lesek,
időd gomolyag-feltekertjén
utolsó szeretőd leszek.
Hiába tör rád jelszó-falka
én lépre csalom majd veled.

Elhozom neked ami nincs is,
s hitedben sosem volt jelen,
kerested bensődben s kint is
kétség vert: révbé jutsz velem,
Elviszek, Ős-titokba zárlak,
nem kerülhetsz el, szemem int,
s éjed-napodban rád tekint,
futásodban is visszavárlak,
ahol megállsz lét gödre vár,
palló nem nyújtóz kedveden,
s egy múló perc tán kitalál.

Üzenet: nem is járt erre,
s mindig nyomomban belül él,
rám akadt mint gyapjú szederre
lobogója egy szemfedél.
Ki az, hogy magam vagyok benne?
Egymásba szédültünk sután,
s megáll velem mintha szeretne,
örök kérdésként ezután.

Élesztgető

Bálványt vetett ki a Duna,
méregfogából dől a düh,
jön a színlelők alkonya
s hámlik a lelkekről a rüh.

Palástos, maszkos nemzedék,
nem érti saját szavát,
villog a sötétől az ég,
s csattog holt füleken át.

Ki lesz aki még lábon áll,
és átúszik a szárazon,
hősiség zátonyaidnál,
s önnönmagával lesz rokon?

Meglátja: bálványt küld a mély,
s valódi arc lesz látható,

mert az Igazság elvetél,
ahol az Igaz áruló.

Szembesítő a pillanat:
léprecsalt, szennyes a jövő,
zsígerelt lobbant akarat,
s az újra megteremthető.

Ős-bálvány lázad fel: a tét,
föld és ég lesz a tükör-ár,
pánik éli ki végzetét,
s a mános visszafele jár.

Bálványt vetett ki a Duna,
hernyóság gödröt ás: övét,
a magyar Duna-Messias
rázza konc-népek közönyét!

2017

Kirakat, betört üveg

Volt tükör: hová lett, merre?
tegnap falon függött, belül,
jaj, aki belülről kívül esik
sorsában kívül kerül minden.

Néztem magam a mélyén,
azt, aki kívül rekedt,
jaj aki kinti, s belüle nem ér,
belül is minden, minden külső.

Ki törte be, hogy eltűntem én,
kit láttam ott: a kő dobót?
Jaj, aki kővel dob meg vétket,
sosem lesz belül, s kívül soha.

Mindig most vagyok nálad

Túlhan az időh,
önmagamhoz értem én,
múltat sem vezeklőh
jövő titkát sem kérdem én.

Elhagyott a Múltas ragya,
az idő nem csapda, verem,
egyiküknek sincs igaza,
jelenem játszik velem.

Nem várok, nem évülök,
nagy csöndem bent-kint zenél,
nincs aggodás: nem szépülök,
Jelen igazam ideér.

Az arcod is egy szent titok,
arra indulok: felragyog,
elé járulok, figyelem:
távoli mint a csillagok.

S ha úgy érzed: nem vagyok ott,
már nem vész el a pillanat,
mint ahogy messze robogott
múlttal, jövővel egy vonat.

Vörös András: Felületek

Fordított virágének

Nem kell a virágnak ének,
szirmai úgyis elégnek
a napon.

Azt meg csak a bibék tudják,
a szemembe miért húzom
kalapom.

Vörös András: Újpesti képeslapok III.

33 lírai próbálkozás az „összetalálkozásról” (1991–2019)

(RÉSZLETEK)

Feleségemnek, B. Wallner Erikának örök szerelemmel, hátralévő éveim ígéretével

Tengerszemű

26 (Karácsony asszonya)

Mécsek, gyertyák lángjaiban libbensz,
te, jó tündére az ünnepeknek,
(bár már alszol),
kinyújtod felém két kezed, és érzem,
rebbenő simogatásaid nyomában
lélekmotozások... és persze tudom,
mindig, mindenütt, minden magad keltette fény,
mely belőled árad, rám vetődik.

Mint a megszületések ős forrása, te
(a lobogó lángocskákban próbálok nyomodra lelni),
a teremtés hajnali hegycsúcsait
szíved örök melegével
napsugár-szikraesőbe párnázod.
Majd e titkokkal teli angyal-vánkost
mint szerelmi jegyajándékot
helyezed a fejünk alá.

A közös influenza poklából
rendeled szívünkhöz
a szenteste csodáját.
Gyertyafényes halvacsorával
hívod a létezés misztériumát
szerény hajlékunkba.

Sarkcsillag-titkú kék szemedből
a háromkirályok
két ezrednyi üzenete sugárzik:
Legyünk és imádjunk!
Imádjuk egymást, létünket,
a körülöttünk rajzó embervilágot.
Hiszen az azóta újra meg újra remélt

Messiás eme 2006. születésnapján,
ma, felforr a földi tereken
a szürke mindennapok mozdulatlansága.

A halványbarna körvonalak mögül
ünnepi ragyogásban íródik elém
(saját kicsiny mozgásteremből ki nem szabadulhatok!)
házastársi (önkéntes!) vállalásaid rendje:
– varázsos ujjaid nyomán
patyolat-simára vasalt ingeim tucatja
– vagy az évi tíz ezer érkező
és szerteszálló e-mail üzenet,
– a mindig rövidere nyírott fű
a három fenyőfa koronázta kerti csöndben,
– ünneppel telt, vidékies házunk megannyi gondja,
– a gazdag fantáziával, de mindig mértéktelenen
ízesített reform-konyha vacsorák, kortynyi borral,
– s persze közben szüntelen, az ötleteket záporozó
együttgondolkodás éjjel-nappal a könyvekért:
formák-tipográfiák kirajzása
computer-varázslataid felvillanásában,
– s persze ügyvitel: számlázás, utalások, adminisztráció –
molyirtó száraz-levendula illat emlékét
lövellve a dolgozószoba légterébe...

De aztán, később, mindig, felkapaszkodva
a napi küszködések papírhalmára,
még ha nyúzottan, elvásott foggal is,
de másra (a mindenségre?) szomjasan,
kék szemedből a fény kiárad,
szeretet és szerelem futja be a tereket.
És akkor karácsony asszonya, te,
(így képzelem most), suhansz odakint a kertben,
meggyújtod a három élő fenyőfán
a zsinóron kivezetett hatszáznyi fényeket
(amelyek persze hetek óta égnek már).
Valahogy azt gondolom, mutatják
a jelenünkbe vezető, már ismert utat,
és tovább, az égbe vesző lajtorját...

Miközben e nagy karácsonyi megvilágosodásban
lélekben magamhoz öllelek (*hiszen már alszol*),
itt, az éjjel közepén, az íróasztalnál kuporogva
látlak, legszebbik mosolyoddal felém lépsz,
és glóriát fonsz fejünk (jaj, méltatlan fejem) köré
asszonykezdeddel – karácsony asszonyaként,
akiben ma talán minden földi asszony benne rejtezik.

*(A szeretet/szerelem táplálta,
soha meg nem szűnő egybekapaszkodás erejével)*

(Érd – Parkváros, 2006. december 24–26.)

28 (Villámokat szóró Héra)

Haragvásod örvénylése újra s újra lehúz a mélybe
Belső lázadásaim poklából már a mélykék éjbe
zuhanni kívánkozom,

Szeretni szeretnék akkor is, ha semmiségek
okán tűzkigyóként csap le rám rosszabbik éned
otromba délutánokon,

S ha vitánk elfajul, mint villámokat szóró Héra
pattogsz, s pattogok én is... máskor meg csak béna
ordítás kél legbelül

Menekülni késztetések messze sodró hullámain,
– de hová? –, viharzásodra görcsbe szorult ujjaim
feszülnek, és szétterül

Bennem a Pluto-sűrűségű önkínzó fájdalom.
(Sosem felejtett, belém égett ezernyi hajnalon,
hókeblű szépem, benned

Ringatódzni mily szép is volt, ébren vagy még álomban,
s rám csillagvirágok hulltak.) Oktalan zajgásod most nyomban
félre kellene tenned,

S a lenyugvó, estéli nap is álmos arccal ránk köszönne:
a vörösbe hajló harag-özön legyen már pépesre törve,
szétzúzva, a szemétben,

Nyíljék most fakó, kopott, foszladozó napesti szivárvány
az égbolton, legyen rossz-émlék temető sír-márvány
teérted és énértem...

*(Korábban gyakori
bár újabban elmúlóban lévő-
viták, veszekedések, összetűzések után
a „jobbik” Erikának!)*

(Érd, 2017. április 11–18.)

30 (Da Lello: Születésnap gasztronómia)

Érzés-maszatok úsznak az emlékek hátán,
rég-római szobrok rád varázsolt kecses kontya
szerelem-papnővé szépít, s málna-torta
üveg mögött, édes-vörös habfonadékai láttán

Rendelünk akkor: olasz paradicsom leves
és/vagy minestrone, tán meg spagetti carbonara
vagy risotto vargánya gombával, ez mára
bőven elég, harminc évnyi szerelem heves,

lankadatlan erejét illatozza ránk az ünnepi asztal.
Gyertya gyullad, Nápolyt sejdíti a felzengő népdal.
A gasztronómia immár szerelemmé magasztosul

összekulcsolódó kezünk szoros érintésében.
Ízekkel táplált életvállalkozásunk felnyúló ében
isten-szobor, talpán élet-mesék dísz-csokra lapul.

(Erikának késői megszövegezéssel)

(Érd, 2019. július 16., jegyzetek évekkor korábbról)

31 (A velencei karneválon)

Régi régi mesékbe porladt álom
nyeregbe pattan, száguld hét határon
– dermesztő hideg februárban
sikátorokban özönlő emberárban
(minap újra elénkbe toppant a régi álom)
nyomulva ágaskodva veled végigállom
fantasztikus maszkok mesés öltözékek
sereglését
a velencei karneválon.

Már nem remények romjai a süllyedő napban...

Éjjel súgtam Erika fülébe halkán
(csak alig alig ébredezett)
Flórától üzenet érkezett
Toni édesanyja nincs már többé szegény
(Kedves emléke bennem már csak távoli fény.)
A Giudeccán az üres lakásban lakhatunk
Pénzesek közt csak szerény mi magunk
Két hét múlva: nincs szebb élvezet,
hegyes Ausztria portalan tüdején
Astránk izomhálózata dohogva fel, majd le

Tengerben úszó Velence: Astránkat csak partjain fogadja be
a parkolóba az ötödik emeletre
S nagy hajóval tovább az úriás kis szigetre

A szigetről naponta hajóval át
beszippantani a város pompázatát
Húszórányi város-kergetés nyomán
Minden földi népeket megbokázva talán
Sikátorok, egymásba boruló házak labirintusán át
Ólomlábakon elcsigázva, sikátorok falát
támogatva, összekapaszkodva roskadtunk le végre
egy komp-étterem párnázott ülésére.

Másnap aztán ki a Szent Márk térre
A nagy talpig maszkos színpompás felvonulás
Szerencsénk fel, a tér sarkára érve
jutott talpalatnyi föld, a sorozatos bemutatkozás

a tér közepén felállított pódiumról tárult elénk
 a hangszórók üvöltve közvetítették
 megelevenedett régen megálmodott mesénk
 (díjesőt remélve csoportok egymás után
 jelmezek, maszkok elkápráztató kavalkádja
 összetódult embertömeg mosolyos ámulatán)

Csak szemet fedő (néha száját is) *Columbina* Kis galamb
 barna szem világít át a bájos fehér maszkvonásokon
 Szája nincs *Bauta* Szellemarc
 viselője háromszögletű kalappal, fekete köpenyben
 Volt-e vagy álmodtuk-e: *Servetta muta* Néma szolgálólány
 arca fekete bőrből, meg nem szólalhatott
 Hosszú csőrrel *Medico della Peste* Pestis doktor
 csőrében most is gyógyfüvek talán Pestis ellen
 fekete köpenyben, fekete kalapban, fehér kesztyűvel
 Papokat gúnyoló *Domino* (Benedicamus Domino)
 néma maszk földig érő csuklyával a testén
Zanni az agyafúrt szolga hosszú aranyszín orral
Pinocchio olasz mesealak ugyancsak hosszú orral
 vörös kalappal, barokk mintás földig érő öltözékben
Pantaleone zsugori kereskedő
 fekete köpeny, fehér zsabó, piros ing-gatya,
 fekete öv-erszény
Capitano nőcsábász ostoba katona
 fekete kalap piros boával, fehér zsabó,
 bordó-sárga csíkos öltözék, fekete papucs
Arlecchino és Arlecchinetta bohócok
 pantomim az életük
 fehér kalap vagy rombuszmintás turbán
 rombuszmintás ruha, nőknél fehér köpeny
 fehér álarc fekete szemekkel
 Neve nincs fehér női arcok pompázatos ruhákkal
 Bohóarcok tollakkal ékes fejfedővel
 Fantáziamaszkok
 ezer alakban, színben,
 földig érő loknis bő szoknyás ruházatokkal,
 változatos színű bő férfinadrágokkal
 És Munch Sikolya, Darth Vader szuszogva feketében
 (akkor talán ezek még meg sem születhettek?..)

Maszkok áramlanak, kosztümök penderülnek
 a sikátorokból és a tenger felől
 özönlenek a kíváncsiak
 csónakok, gondolák, tutajok a Canal Grande-n rajban vonulnak
 maszkosok százféle alakban az imbolygó deszkákon
 ablaknyitók, parton botladozók,
 sikátorokból előbukkanók
 szeme láttán, figyelmükre szomjazva

Fáradtan imbolyogva vissza indulunk
 Homlokon csókolva szépen betérünk (valahová)
 Rendelünk (valamit)
Dalani angyalszárny a karnevál édes süteménye
 Pazar olasz *capuccio* a ráadás
 Próbálkozás lábra állni: a boltok tömve maszkokkal,
 a viselhetők megfizethetetlenek
 végül sok kis apró gipszmaszk ajándéknak
 egy nagy gipszmaszk szépem saját otthoni szoba-falára

A nap immár Giudeccára hajlott
 tévé műsorok szárnyán lebomlik az este
 fölém hajolsz
 édes alakod csillagvirágos égbolt
 rám borítja
 közelek és távolok angyalmuzsikáját

Utóirat

Halmazódó információk régi karneválok idejéből
 régiek hite: éjjel a vízben kell maradni,
 nem lesz akkor betegség egész éven át
 régi napokon: virágkoszorúval a szarvaikon
 ökröket vezettek a térre,
 majd egy éles karddal lefejezték valamennyit
 hazai farsangi népszokások módján
 maszkosok betörték derék polgárok házaiba
 A Karnevél hercege előbb mindent megkapott
 eltemette a Telet, elűzte a Tél rossz szellemét,
 majd őt magát is (alteregóját, bábuját) tűzre vetették
 a megtisztulás elvégzettetett

Tengerek királynője a régi ünnepek utolsó esti-éjféli óráiban
zenés tűzijátékot rendezett

(Nem tudjuk, volt-e tűzijáték akkor, hideg januárban,
az utolsó napon Astránk már a visszaúton evezett
négy kerékkel. Tervünk volt újra jönni, makulátlan
terv vezessen új utunkra, de az ember hiába tervezett,
a sors akkor már rólunk teljesen megfeledkezett.
Megmaradtak csöndben, szerelemben a sajgó reggelek,
Oly sokszor mondtam már: óvlak, vigyázzlak, féltelek.)

(Erikának késői megszövegezéssel)

(Érd, 2019. július 16–17., jegyzetek évekkal korábbról)

Vörös András: Ennyi volt...

Történelmi személyiségek vagy események esetében az évfordulók, az emlékévek kiemelt alkalmat teremtenek, hogy mind a kollektív emlékezet, mind a szakszerű történetírás részéről nagyobb figyelemben részesülhessenek, nem mellékesen új kutatási eredmények és (újra)értelmezések is napvilágot láthassanak. A megemlékezések az adott történelmi személy tevékenységének és élettörténetének bemutatásán túl sok esetben arra is vállalkoznak, hogy deklaratív módon rögzítsék, az ünnepelt megidézett alakja „mit is üzen a jelen számára”, életművének mely elemeit tartják a legmeghatározóbbnak, megerősítve – sok esetben ha nem is tudatosan – a kultusképződés folyamatát, amelytől a tudományos igényű szövegek sem minden esetben mentesek.

Eötvös József író, kultúrpolitikus a magyar (nevelés)történetírás *héroszai* között is kiemelkedő helyet foglal el. Talán kevés olyan hozzá fogható személyisége van a magyar történelemnek, akiről a különböző korok és az eltérő ideológiák képviselői egyaránt elismeréssel szóltak. Nevét – más 19. századi politikusokhoz, így például Széchenyi Istvánhoz, Kossuth Lajoshoz vagy Deák Ferenchez képest – nem használták és használják fel/ki állandó jelszóként, személye soha nem lett a szimbolikus politizálás alapja, ám a jelen kutatói és a történelem iránt érdeklődők számára egyaránt fontos és érdekes munkásságának megismerése, illetve értelmezése.

Eötvös József születésének 200. évfordulója kapcsán 2013-ban is számos ünnepséget, konferenciát szerveztek, valamint több tanulmány, publicisztika, illetve tudományos igényű kötet jelenhetett meg, melyek tovább bővítették a vele foglalkozó kiadványok sorát és mozgósíthatták közös emlékezetünket. 2013 tehát termékeny időszaka volt az Eötvös József életével és szellemi hagyatékával foglalkozóknak. Vajon halálának 150. évfordulója kapcsán is hasonlóan pezsgő kulturális és tudományos érdeklődésre számíthatunk?

Nem véletlen, hogy 1913-ban például a magyar neveléstudomány egyik legrangosabb folyóirata, a *Magyar Pedagógia* hasábjain az Eötvös-centenárium kapcsán megjelenő írások Eötvösnek elsősorban az oktatáspolitikusi tevékenységét helyezték előtérbe. Fináczy Ernő, a budapesti egyetem professzora méltató soraiban egyértelműen Eötvöshöz köti a modern, magyar, európai színvonalú közoktatás kiépítésének elindítását, aki elhintette „a nemzeti művelődés terebélyes fájának” magvait (FINÁCZY 1913). Írásában különösen hangsúlyozta az adott folyamatban a tanárképzés jelentőségét, melyre az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter is különös figyelmet fordított. Ugyancsak itt az elismert neveléstudós, Schneller István tanulmánya az ünnepelt személyiségének középpontjába „a szeretettel való érdeklődés szellemét” állította, az egész eötvösi életmű legfontosabb üzeneteként (SCHNELLER, 1913). Schneller pedagógiai koncepciója szerint ugyanis az egyén személyiséggé fejlődésének legmagasabb lépcsőfokát jelentő „tisza Énség” szintjén a szeretet törvényei uralkodnak, amely az igazságosság és a másik egyéniségének feltétlen elismerésével teljesedik ki. Eötvös József méltatásának tehát Schneller tollából ennél adekvátabb módját nem is olvashatnánk, hiszen szerinte az ünnepelt az emberi értékképződésnek legmagasabb fokán állt, mellyel az utókornak is példát mutat; így Schneller vé-

gül is – kvázi – heroizálta Eötvöst. Nem melleleg pedig saját pedagógiaelméletének megerősítését is szolgálta, hiszen egy széles körben elismert, köztisztelőben álló személy életútja és gondolatai szolgáltatták hozzá a bizonyítékot.

Az Izraelita Irodalmi Társaság 1913. február 12-én tartott megemlékezésén felszólalók – nem meglepő módon – Eötvös állam- és egyházpolitikai törekvéseit hangsúlyozták, különösen a zsidók emancipációjával kapcsolatos nézeteit méltatva. Ezzel egy időben a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola tanára, Solymossy Sándor megemlékezésében az élesen látó, bölcs államférfi tevékenységei közül egy egészen más területet emelt ki. Szerinte Eötvös volt ugyanis az a miniszter, aki a középfokú iparoktatás „helyes tervezetét”, „életrevaló eszméjét” is megálmodta, melyet a megemlékező szerint az elmúlt évek eredményei is egyértelműen igazoltak. Ezzel – közvetve pedig – saját pedagógiai tevékenységét is méltatta (SOLYMOSSY, 1913, 231–234). Ha tovább szemezgetnénk az egyes egyesületek, tudományos társaságok ünnepi szövegei között – akár elmozdulva időben az 1913-as évtől –, sok helyen Eötvös életművének hasonló, több szempontú méltatását és változó fókuszpontját találunk. Ezek is jól jelzik Eötvös sokoldalúságát, csakúgy, mint a megemlékezések törvényszerűségeit.

Ez az írás Eötvös József halálának évfordulója kapcsán arra vállalkozik, hogy – felvállalva a megemlékezések műfaji sajátosságait is – megidézze alakját, és röviden bemutassa munkásságának főbb momentumait, különösen annak neveléstörténeti vonatkozásait.

A sokoldalú tudós és államférfi

Eötvös József neveltetése, olvasottsága és utazásai révén kétségkívül igazi európeér, nagyformátumú gondolkodó volt, akit egyértelmű szellemi sokoldalúság jellemezett. Gyakorlati tevékenysége révén is a 19. századi magyar művelődéstörténet egyik legmeghatározóbb figurája, akinek figyelme a kultúra legkülönbözőbb területeire is kiterjedt. Politikaelméleti munkássága valódi nemzetközi visszhangot keltett, amelyet azóta sem sokan mondhatnak el magukról. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című alapműve ugyanis minden bizonnyal a magyar politikai gondolkodás egyik legjelentősebb teljesítménye. Azon kevesek egyike, amely hatást gyakorolt az európai gondolkodás történetére. Kétkötetes munkájában a korszak meghatározó eszméinek a szabadságot, az egyenlőséget és a nemzetiséget (értsd: nemzeti eszme) határozta meg. Ezek közül számára – akárcsak a konzervatív liberális gondolkodók többségénél, az angol értelmezéséből kiindulva – az egyén szabadsága volt a legfontosabb.

Széles körben ismert szépírói (*A karthauzi*, *A falu jegyzője*, *A nővérek* vagy a *Magyarország 1514-ben*), filozófiai, politikaelméleti munkássága mellett már a reformkorban aktív szerepet vállalt a hazai tudományos élet megszervezésében, így például az orvos- és természettudományok felkarolásában. 1847-től a Magyar Or-

vosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének választott alelnöke, később pedig a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként segítette az egyes tudományterületek felvirágoztatását. Akárcsak több kortársa, aktívan támogatta a hazai iparosodást és a gazdasági élet megerősödését, így nem véletlen, hogy az 1867-ben újjászerveződött Országos Iparegyesület elnöki tisztét is betöltötte. Tudatosan törekedett a nyugat-európai tudományos közösséggel egyenrangú, azzal párbeszédre képes hazai szellemi élet megteremtésére. Kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően Magyarországot az európai akadémiai hálózatba is bekapcsolta.

Vallás- és közoktatásügyi miniszterként elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar polgári oktatási rendszer kiépítésében. A felvilágosodás szellemi örökségként az 1800-as évekre Magyarországon is szinte valamennyi politikai csoportosulás számára egyértelművé vált, hogy az ország polgári átalakulása elkerülhetetlen. Magyarország művelődési viszonyaira – pontos összeírások hiányában – csak következtetések lehetnek, a későbbi adatokat figyelembe véve. Ezek alapján a történészek úgy vélik, hogy az 1840-es években a felnőtt lakosság csupán maximum 20–25%-a tudott írni-olvasni. A gazdaság valamennyi ágazatára és az infrastruktúrára kiterjedő korszerűsítési elképzelések összekapcsolódtak a társadalom egészét érintő kérdésekkel. A fejlődés egyik kulcsát az oktatásügy fejlesztésében látták már a reformkor szónokai is.

Eötvös egyenesen úgy vélte, hogy Magyarország fejlődésének egyik legfontosabb előfeltétele a lakosság kulturáltsága és műveltségi mértékének növelése, amelyet szerinte elsősorban az oktatás minősége befolyásolhat, miként ezt egy 1846-ban a népoktatásról írt értekezésében is kifejtette: „[...] a józan ész s tapasztalás egyaránt arra intenek: miként az anyagi érdekek kifejlődése lehetetlen, ha csak vele egyszersmind a szellemi érdekek nem fejlesztetnek ki.” (Eötvös, 1976, 280.) Az első független és felelős polgári magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként 1848-ban ezért is szorgalmazta a népoktatás reformját. Az erről benyújtott törvényjavaslata kimondta az általános tankötelezettséget, az oktatás ingyenességét és az állam nagyobb felelősségvállalását az arról való gondoskodásban. A javaslat értelmében az oktatás nyelve a lakosok többségének nyelve lett volna, de ha ez nem a magyar, akkor a magyar nyelv kötelező tantárgyként szerepelt volna az iskolákban. Eötvös liberális oktatáspolitikai elképzelései élénk parlamenti szóváltásokhoz vezettek, s végül a felsőházban elnapolták annak további megvitatását az egyre feszültebbé váló harci események miatt.

Ahogy köztudomású, Lamberg altábornagy meglincselését követően a Batthyány-kabinet lemondott. A forradalom nélküli, békés úton történő változásokat hirdető Eötvös – megrettenve az események radikalizálódásától – 1848 szeptemberében nemcsak a miniszteri székből távozott, de az országot is elhagyta. 1853-ig főként Münchenben és Salzburgban tartózkodott, ahol idejének jelentős részét az önművelésre és az írásra fordította; leginkább jogi és állambölcseleti szövegeket írt. Az Októberi Diploma kibocsátását követően megélénkült politikai életbe azonban ismét aktívan bekapcsolódott. Az első országgyűlésen, majd a provizórium évei

alatt Deák Ferencet támogatta és aktív szerepet vállalt a kiegyezés előkészítésében és megkötésében. Nemcsak újságcikkeivel segítette a konszolidációt, de többek között 1867 januárjában részt vett azokon a meghatározó bécsi tanácskozásokon is, amelyeken – Lónyay Menyhérttel és Andrássy Gyulával együtt – a kiegyezés legnehezebb kérdéseit tisztázták Ferenc Józseffel.

Ismét a miniszteri székben

Az 1867 februárjában kinevezett Andrássy-kormányban ismét vallás- és közoktatásügyi miniszterként folytathatta az 1848-ban megkezdett munkáját, mely a reformkori politikai elit tagjai közül egyedül neki adatott meg (rajta kívül egyedül Lónyay Menyhért volt még államtitkár 1849-ben). A két minisztersége között azonban jelentős eltérések figyelhetők meg. Míg 1848-ban a Batthyány-kormány egyik legfiatalabb tagjának számított a maga 35 évével, és legtöbb minisztertársával ismertségben és népszerűségben sem vetélkedhetett, addig az Andrássy-kormányban már megkérdőjelezhetetlen, kormányzati tapasztalatokkal bíró tekintélynek tartották. Ez utóbbit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Andrássy gyakori távollétei alatt a miniszterelnököt is Eötvös helyettesítette. A kezdetekben ismét nagy kedvvel vetette bele magát a kormányzati munkába, bízva az ország szebb jövőjében és saját munkája sikerében. Széleslátókörűsége, alapos tudása, külföldi tapasztalatai és elvi igényessége kitűnt a kabinetben. Ezzel saját maga is tisztában volt, és a kormányon belüli feszültséget tapasztalva olykor politikustársai elhivatottságát is kétségbe vonta: „kollégáim nagy része sem nem érti, sem nem érzi feladatának nagyságát, s így sokkal többet bosszant maga a kormány, mint az opposzió”. (Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, 1869. október 30. EÖTVÖS, 1976b, 611.)

Éppen ezért igyekezett a saját tárcája ügkörébe tartozó kérdéseket kiváló szakemberekre bízni, és a minisztérium megszervezésénél a megfelelő szakértőket megtalálni. Így nem véletlen, hogy munkatársai között számos neves, felkészült tanárt és akadémikust találhatunk, így többek között Gönczy Pált, a népoktatásügy egyik legkiválóbb korabeli szakértőjét, Szász Károly drámaírórt, későbbi református püspököt, Tanárky Gedeon államtitkárt, Markusovszky Lajos orvost, aki nemcsak a hazai orvostudomány, hanem az egész felsőoktatás megreformálásában is élen járt vagy épp titkárat, Szilágyi Sándor történészt.

Eötvös a közoktatásügy megreformálását és új alapokra helyezését állította tevékenysége középpontjába, kiépített egy szervesen építkező, átfogó rendszert, melyhez igyekezett külföldi mintákat és tapasztalatokat is felhasználni. Számos szakértőt küldött hosszabb-rövidebb külföldi utazásokra, hogy tanulmányozzák egy-egy állam oktatási sajátosságait és iskolatípusait. Pozitív példaként állt előtte az amerikai általános műveltséget nyújtó oktatási szisztéma csakúgy, mint a decentralizált német tudományos élet vagy a fejlett franciaországi felsőoktatás. A különböző külföldi modelleket azonban mindig kellő kritikával szemlélte, és sohasem gondolta azokat egy

az egyben adaptálhatónak Magyarországra. Eötvös az ország adottságait figyelembe véve egy saját, magyar oktatási modellt kívánt megteremteni, melyhez a nemzetközi tapasztalatoknak és mintáknak az elemeit – kellő rugalmassággal – hol kisebb, hol nagyobb mértékben használta fel.

A modern magyar oktatásrendszer alapkövei

Építkezni csak megfelelő alapokra lehet, így – miként ezt többször hangsúlyozta – a népoktatás kérdését elsődleges fontosságúnak vélte az egész ország modernizációja szempontjából. „Alkotmányunk alapja demokratikus, úgy összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk: azt hiszem, ez mindenesetre az első lépés, melyet ezen pályán tenni kell. [...] A népnek értelmi emelésében fekszik legbenső meggyőződésem szerint ezen haza egész jövője.” (Eötvös József 1868. június 23-án tartott felszólalása a népiskolai törvény parlamenti vitája során, *Képviselőházi napló VIII.* 1868, 128.)

Az 1848-as törvénytervezethez képest alapeszményeiben nem, de bizonyos részleteiben már változott az 1868-as javaslat, a parlamenti vita során pedig tovább módosult a törvény szövege. Mindez jól mutatja Eötvös kompromisszumképességét és realitásérzékét. A korabeli gyakorlat szerint a parlamenti tárgyalás előtt a törvényjavaslatokat – előszentesítéssel – az uralkodónak is jóvá kellett hagynia. Eötvös a népiskolai törvénytervezet kapcsán Ferenc Józsefnek írt indoklásában rendkívül taktikusan fogalmazott. A népoktatás súlyos helyzetéből kiindulva kifejtette, hogy a „széles alapokra” fektetett magyarországi „szavazatjog” szempontjából igen veszélyes, „hogy ábrándos rajongók vagy lelkiismeretlen izgatók mindig a népnek alsó, legtanulatlanabb osztályára képesek hatni –, és hogy ez értetlen tömeget mily könnyen fel tudják céljaik eszközéül használni”. Az uralkodónak oly kedves katonai szempontokról sem feledkezett meg: a hadseregben a legénység tanultságának „nagy befolyását” a modern fegyvergyakorlatokra és „a hadi műveleteknek sikerülésére” is szolgálná a népoktatás fejlesztése. (Idézi ANTALL, 1968, 418.) Itt érdemes megemlíteni, hogy a fenti érvelés Eötvös liberalizmus-felfogásáról is sokat elárul, hiszen a „széles alapokra” fektetett választójog ekkor – csak úgy, mint Európa más országaiiban is – Magyarország lakosságának mindössze kb. 6%-át jelentette. Eötvös szilárd meggyőződése is az volt, hogy az egyéni szabadság részeként értelmezett politikai jogokat kizárólag azoknak lehet megadni, akik rendelkeznek legalább az alapfokú műveltséggel, így nehezebben befolyásolhatók és felelős döntésre képesek. A művelődési jogok kiszélesítésével, vagyis a népoktatás fejlesztésével lehet megteremteni az alapot a politikai jogok kiterjesztésére is (elvei azonban nem érvényesültek maradéktalanul, hiszen ne feledjük, még 1910-ben is a választójoggal rendelkezők 16%-a analfabétának számított).

Ferenc József jóváhagyását követően a törvénytervezetet az országgyűlés kezdte tárgyalni. A kérdéssel kapcsolatos egyházi bírálatokat és félelmeket (hiszen a

népoktatást elsősorban az egyház felügyelte ekkor) figyelembe véve az eredeti koncepcióhoz képest végül kikerült a törvény végső szövegéből az oktatás ingyenessége, a kisedővásra vonatkozó részek, valamint az egy osztályteremben tanuló diákok számát 60 fő helyett 80-ban maximalizálták. Mindezekkel együtt az 1868. december 5-én szentesített XXXVIII. törvénycikk, vagyis a *népiskolai törvény* Eötvös számos gyakorlati tevékenysége közül az egyik legmeghatározóbb, hiszen Magyarország művelődési viszonyaira, polgárosodására és modernizációjára kétségkívül jelentős hatást gyakorolt. Az európai összehasonlításban is élen járó törvény – Angliában csak 1870-ben, Olaszországban 1871-ben fogadták el az általános tankötelezettséget – csaknem egy évszázadra irányt szabott a magyar alapfokú oktatásnak, és megalapozta a közép- és felsőoktatás kiépítését.

A számos szellemi forrásból táplálkozó, széles szakmai egyeztetésen alapuló törvény egyik legfontosabb és legismertebb eleme, hogy kimondta az általános (nemre, vallási felekezetre való tekintet nélküli) tankötelezettséget, vagyis minden 6 és 12 éves kor közötti gyermek köteles volt a mindennapos, 15 éves kora betöltéséig pedig az ismétlő iskolát látogatni. A népoktatási intézetek közé sorolta az elemi és a felsőbb (ismétlő) népiskolákat, a polgári iskolákat és a tanítóképezdét is. A tankötelesség mellett a tanítás szabadságát is deklarálta, hiszen biztosította a felekezetek, a társulatok, a községek és a magánszemélyek iskolaalapítási és fenntartási jogát (a polgári iskolákra és tanítóképezdékre vonatkozóan is).

A nemzeti kisebbségek számára különösen fontos volt a felekezetek iskolaállítási joga, mert a szerbek, a románok, a ruszinok és az erdélyi szászok saját, nemzeti jellegű egyházi szervezettel rendelkeztek. Az egyéni szabadságjogok biztosításának zálogaként a törvény ugyancsak kimondta, hogy a népiskolákban „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike”. Arról is rendelkezett, hogy ahol a községek képtelenek iskolát építeni, az az állam feladata lesz. Kezdetben ugyan rendkívül kis arányban, de idővel mindinkább egyre növekvő mértékben az állam iskolafenntartóként is az oktatás világának szereplőjévé vált, bár az első világháború előtt az összes elemi népiskolának még közel 70%-át továbbra is valamelyik felekezet tartotta fenn.

A népiskolai törvény szabályozta az egyes iskolák tandíját – amelyet „igazoltan szegény szülők gyermekeinek” nem kellett fizetni –, működésének részleteit, illetve rendelkezett az iskolaszékről, valamint az állami ellenőrzést biztosító tanfelügyeleti rendszerről. Az oktatás tartalmi szabályozását tekintve megfelelt a kor változó követelményeinek, meghatározta a népoktatási intézményekben tanítandó tantárgyak körét és azok főbb tartalmi elemeit. A vallásoktatásra, az írás-olvasás és az elemi számtan tanítására korlátozódott korábbi népiskolai tantárgyi rendszert új, modern ismereteket közvetítő tantárgyakkal – hazai földrajz és történelem, polgári főbb jogok és kötelességek, a természetrajz és a természettan alapelemei, gyakorlaton alapuló mezőgazdasági ismeretek, világi ének, testgyakorlat – egészítette ki. A szekularizáció irányába tett fontos intézkedés volt a hitoktatás elválasztása a népiskolai tantárgyi rendszertől. A hit- és erkölcsstan oktatása ugyanis a törvény értelmében

továbbra is az egyes felekezetek, illetve lelkészeik tevékenységi körébe tartozott. A felekezetek iskoláik számára maguk választhattak tanítókat és tankönyveket, meghatározhatták a tantervet, amely a nemzetiségek számára különösen fontos jogosítványt jelentett.

A tankötelezettség törvényben való kimondásával azonban nem hárult el minden akadály a *népnevelés* útjából, sőt újabb nehézségek is napvilágra kerültek. Az 1869 végén megtartott népszámlálás során kiderült, hogy az ország 6 éven felüli lakosságának csak egyharmada tud írni-olvasni. A férfiak körében 41, a nők között 25% volt az írástudók aránya (Horvátországban 28, illetve 15%). Anglia kétszáz, Franciaország száz évvel korábban állt hasonló szinten.

Az 1869-ben végrehajtott felmérés szerint a községek 14%-a még mindig nélkülözte az iskolát. Ha volt is iskola az adott településen, az ott tanító személyek szakmai felkészültsége és elhivatottsága sok esetben jelentős hiányosságokat mutatott, illetve a tanköteles korú gyermekek „iskolakerülése” is negatívan befolyásolta a műveltségi mutatókat. Ezzel kapcsolatban Eötvös úgy vélekedett, hogy közoktatási miniszterként különösen nehéz feladatra vállalkozott, mert a magyar társadalom az átmenetiség állapotában van, az ország a „legcsudálatosabb és legkellemetlenebb vegyülete a civilizációnak és félbarbárságnak” (EÖTVÖS József, *Naplójegyzet*, 1870. november 8, CZEGLÉ, 1978, 405.), a 19. századi (modern liberális) alkotmányos politikai intézményekhez pedig középkori társadalmi-kulturális állapotok párosulnak. Az országban tett utazásai során szerzett tapasztalatok alapján a legnagyobb problémát abban látta, hogy a magyar társadalom szegényebb rétegeiből az évszázados sérelmi politizálás és szabadságküzdelmek miatt hiányzik a művelődés iránti vágy, ezért nem támogatják kellően az oktatási reformokat és – az anyagi problémákon túl – sok esetben ezért nem járatták iskolába gyermekeiket. A törvény következtében kibontakozó szisztematikus építkezés eredményeként azonban 1910-re több mint megkétszereződött az írástudók aránya (68,7 %), mely folyamat a két világháború közötti oktatáspolitikai eötvösi hagyományokat továbbvivő törekvéseinek köszönhetően teljesedett ki, és 1940-re a 7 év feletti lakosság már csupán 6%-a volt analfabéta.

A törvény ugyancsak rendelkezett az elemi képzésen túlmutató, de a korabeli oktatáspolitikai felfogás értelmében a népoktatás ügykörébe tartozó polgári iskolák, valamint az állami tanítóképződék felállításáról is, mindkét nem számára. A női művelődéstörténet szempontjából különösen fontosak ezen iskolatípusok, hiszen hosszú évekig az intézményes nőnevelés legmagasabb fokú hazai lehetőségeinek számítottak. A polgári iskola – a kispolgárság műveltségi igényeit kielégítendő – az alapismeretet nyújtó népiskola és a magasabb tanulmányokra előkészítő középiskola között helyezkedett el. A népoktatási intézmények képzési feladatai tehát nem álltak meg a megfelelő alpműveltség átadásánál. A népiskolai törvény még a középfokú szakiskolák megjelenése és a tanonciskolák szélesebb körben történő elterjedése előtt (a felsőbb népiskolák és polgári iskolák révén) a *szakoktatás* kérdését is felkarolta.

Eötvös számos intézkedése segítette a népiskolai törvény hazai és nemzetközi reflexióját, a hiányosságok és az eredmények számbavételét. Ugyancsak az ő nevéhez

köthető a *Néptanítók Lapja* elindítása, amely a tanítók szakmai kommunikációját hosszú évtizedekre meghatározó, nyilvános fórumnak számított. A hetente – majd kéthetente – kiadott lapot ingyenesen juttatták el a tanítóknak, akik azt az anyanyelvükön olvashatták. Mindez nagymértékben segítette (tovább)képzésüket, illetve buzdította a korabeli pedagógusokat didaktikai és egyéb tapasztalataik, kutatási eredményeik közzétételére. A szakszerűsödést elősegítendő, 1869-től tanterveket és óraterveket adtak ki – a magyarországi nemzetiségek nyelvén is –, valamint különböző pályázatokat írtak ki tan- és vezérkönyvek kidolgozására, melynek eredményeként a taneszköz-kiadás is felvirágzott a korszakban. Eötvös a felsőoktatás területén is óriási változásokat indított el. Megkezdte a Budai Polytechnikum valódi Műegyetemmé alakítását, s ez 1871-ben, fél évvel halála után valóra is vált, emellett egy második tudományegyetem felállításához is hozzálátott Kolozsvárott.

Adalékok Eötvös munkásságához

A fentiekből is látható, hogy Eötvös József nem tekinthető pusztán az eszmék emberének. A realitásokkal tisztában lévő, gyakorlati politikus volt, aki törekedett elvei és ideái következetes megvalósítására, de képes volt a szükséges kompromisszumok meghozatalára és – ha kellett – saját elképzelései felülbírálatára is. Mindezt teoretikus művein, sajátos tudományfelfogásán túl a kiegyezés megkötése kapcsán kifejtett és az azt követő miniszteri, miniszterelnök-helyettesi tevékenysége is egyértelműen bizonyítja számunkra. Mindezzel együtt a politikára úgy tekintett, mint a tudományos kísérletezés terepére, ahol tesztelhetette eszméi gyakorlati érvényességét, másrészt a politika működési mechanizmusait is megfigyelhette: „Ha a politikát nem űzném mint tudományt s országunk kormányát nem tekinteném egy nagy praktikumnak, melyben elveim helyességét gyakorlatilag megpróbálom s naponta a legérdekesebb kísérleteket teszem és a legvéletlenebb tapasztalatokat gyűjtöm, elundorodtam volna már régen hivatalomtól.” (Eötvös József levele Eötvös Lorándnak, 1869. február 2, Eötvös, 1976b, 579.)

Eötvösnek 1867 után összesen 8 törvényt sikerült elfogadtatnia a törvényhozással, és 65 rendelete és utasítása jelent meg. A fenti számok – mint oly sokszor a pusztán kvantitatív mutatók – nem világítják meg ténylegesen az elvégzett munka jelentőségét. Az Eötvös és munkatársai által kidolgozott törvények, rendeletek és javaslatok ugyanis számos olyan kérdésre vonatkoztak, melyek a korszak rendkívül érzékeny problémáit érintették (így például a nemzetiségi, a felekezeti, a politikai és a kulturális területeket), ezért megoldásuk hosszú tárgyalásokat és komoly szervezőmunkát kívánt.

A túlzott bürokrácia, a miniszteri pozícióval járó reprezentáció és az országgyűlési képviselők szócséplése élete végén egyre jobban bosszantották, hiszen a tényleges cselekvéstől vették el idejét és lehetőségét. „Ha az emberek tudnák, mennyi gonddal s kellemetlenséggel kell küzdenem, talán még ellenségeim is megsaj-

nálnának.” (Eötvös József, *Naplójegyzet*, 1870. november 9, CZEGLE, 1978, 406.) A folyamatos küzdelmek és szerepkonfliktusok (amely a politikus és a tudós, a kritikus értelmiségi megfigyelő között feszült) fokozatosan felemésztették erejét. A legtöbb életrajzi munka végül halálának okaként is ezt jelölte meg. Nem véletlen, hogy a második minisztersége idejéből elméleti munkákat már nem hagyott hátra, szinte valamennyi írása az aktuális politikai kérdésekkel, a kultuszminiszter által megoldandó problémákkal foglalkozott.

Arcélének megrajzolásakor szinte valamennyi Eötvös József életével foglalkozó munka kiemeli fiatal korának ambivalenciáit: a császárhű bárói családból származó, német anyanyelvű ifjú magyar hazafivá válását. Az író, a politikus és az államférfi megértéséhez nyilván nem hagyhatók figyelmen kívül magánéletének fontosabb eseményei, mint például neveltetése, tanulmányai és házasságkötése 1842-ben Rosty Ágnessel. A frigyből öt gyermekük született, akik közül Loránd a miniszteri bársonyszékben is követte apját, annak minden óvó szava ellenére. Ugyancsak közismert Trefort Ágostonhoz – a későbbi vallás- és közoktatási miniszterhez – fűződő barátsága és sógorsága a felesége révén. A fennmaradt személyes irathagyatékából élénk táruló kép alapján harmonikus, szeretetteljes családi életet élt, gyermekeit különösen szerette és óvta. Fiával kapcsolata igazán bensőséges és baráti vá vált az idők során, melyről számtalan fennmaradt levélváltásuk is árulkodik az utókor számára.

A megerőltető, fárasztó munka miatt Eötvös életrajzírója, Ferenczi Zoltán szerint 1870. december elején „régibaja” tért vissza. Fellépő tünetei alapján „tüdőbajt” – vagyis a korban „Morbus hungaricus”-ként is emlegetett tuberkulózist – diagnosztizáltak nála orvosai, mely a következő év elején egyre jobban elhatalmasodott rajta. 1871. január végén a híres bécsi orvosprofesszor, Josef Škoda is meglátogatta, de a diagnózis megerősítésén kívül már ő sem tehetett érte semmit. Utolsó napjaiban „[...] a míg csak bírta, sokat beszélt fiával, ez alkalommal is lebeszélte a politikai pályáról, mely végre is az ő kora halálának főokául tekinthető.” (FERENCZI, 1903.)

Végül 1871. február 2-án este, családja körében, pesti lakásában érte a halála. „A bonczolás megállapította, hogy mája, lépe, tüdeje elgümösödött s hogy e betegségeket álmatlan éjjeleivel és a sok éji munkával szerezte.” (FERENCZI, 1903.) Négy nappal később – Eötvös kérésének megfelelően – az ercsi kápolna sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

Az Eötvös Józseffel kapcsolatban született számtalan munka nem jelenti azt, hogy a jelen kutatóinak már ne maradt volna feladata. Személyiségének és munkásságának árnyaltabb megismerését szolgálhatják a jelenleg is folyó kutatások és forrásfeltárások – többek között a Cieger András által vezetett OTKA-projekt, amely Eötvös még kiadatlan levelezésnek kritikai kiadását fogja elkészíteni. Az eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert források és újabb szempontú vizsgálatok elősegíthetik a kialakult, sokszor távoli magaslaton álló Eötvös-kép megváltoztatását, hogy Eötvös József a mindenkori jelen számára is „előbb”, értelmezhető történelmi hős lehessen...

Irodalom

ANTALL József (1968), *100 esztendő a népiskolai törvény – Eötvös József és az 1868. évi népiskola törvény országgyűlési vitája*, *Magyar Pedagógia*, 1968/4, 418.

CZEGLE Imre (1978), *Eötvös József: Naplójegyzetek 1870. augusztus 6-tól kezdve 1870. november 30-ig*, *Történelmi Szemle*, 1978/ 2, 364–410.

EÖTVÖS József (1976a), *Kultúra és nevelés*, szerk. MEZEI Márta, Budapest, Helikon

EÖTVÖS József (1976b), *Eötvös József művei. Eötvös József Levelek*, szerk. OLTVÁNYI Ambrus, Budapest, Magyar Helikon

FERENCZI Zoltán (1903), *Báró Eötvös József, 1813–1871*, Budapest, Athenaeum <https://mek.oszk.hu/05700/05708/html/#d1e3088>

FINÁCZY Ernő (1913), *Megemlékezés Báró Eötvös Józsefről*, *Magyar Pedagógia*, 1913/22, 525–527.

Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló. VIII. (1868), szerk. GREGUSS Ágost, Pest, Athenaeum

SCHNELLER Imre (1913), *Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez*, *Magyar Pedagógia*, 1913/22, 527–543.

SOLYMOSSY Sándor (1913), *Báró Eötvös József emlékezete*, *Magyar Iparoktatás*, 1913/14/8, 231–234.

Vörös András: *Kaposvári underground I.*

RÉCSEI BALÁZS: „FÖLDIEKKEL JÁTSZÓ ÉGI TÜNEMÉNY”

– avagy Nagyszakácsi, 1925

Kivételesen kezdjük a történetet a közepén, a vizsgált események csúcspontján keletkezett dokumentum egyikének betűhív közlésével:

„ELISMERVÉNY

Alolírott ezennel elismerem, hogy a Marcali járás főszolgabírájától, Nagyszakácsi községben az úgynevezett csodahelyen fölszökött híd helyreállítási az ottani csodafának kivágása alkalmával fölmerült két napszámmal együtt járó 500.000 kor[ona] azaz Ötszázezer korona költségeimet hogy hiány nélkül fölvettem.

Marcali, 1925. szeptember hó 8-án

Szántó István
fuvaros”

Az irat dr. Sipos Györgynek, a Marcali járás főszolgabírájának fegyelmi iratai között maradt fenn. Szántó 1927-ben feljelentette dr. Sipost, mivel elmondása szerint ő írta alá a fenti (és két másik hasonló témájú) elismervényt, de ténylegesen mindhárom alkalommal kevesebb pénzt kapott kézhez. Ennek bizonyítása nem sikerült, így ez a vádpont már nem szerepelt a főszolgabíró elmarasztalásával végződött fegyelmi ügyben. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára [a továbbiakban MNL SML] IV. 405. b. 1925/3885. sz. Gyűjtőszám: 1938/682.) Minket azonban most nem dr. Sipos viselt dolgai, hanem „az úgynevezett csodahely” története érdekel. Az írásban arra igyekszem választ adni, mi vezetett a több szempontból is egyedi „csodahely” kialakulásához és felszámolásához, illetve hogyan és miért enyészett el ez a nemzetközi hírnévre jutott, somogyi szenzáció.

A téma kifejtése elé

A különféle „csodahelyek” a vallásosság figyelemre méltó megnyilvánulásai. Hazánkban is számos néprajzi és/vagy történeti írás jelent meg már ebben a témakörben. (A teljesség igénye nélkül, néhány: MANGA, 1962, 353–388; LANTOSNÉ, 1995, 197–211; CSIFFÁRY, 2006, 405–423; S. LACZKOVITS, 2007, 219–236. stb.)

A „nagyszakácsi csoda” néven elhíresült 1925. évi események és hivatalos kezelésük ismertetése az első látomások időpontjától a tömeges zarándoklatok elmáradásáig terjed, emellett a jelenések helyére tervezett kápolnára is kitér. A vizsgált eset létrejötte és eszkalálódása, valamint a hatóságok általi eljárások általános vonásokat mutatnak a két világháború közti és a dualista korszak alatti hazai gyakorlattal. Az viszont kevésbé tipikus, hogy a tömegmozgalommá terebélyesedett ájtatoskodások és zarándoklatok elfojtására tett rendészeti intézkedések között emberéletet követelőre is sor került.

Az események sokáig foglalkoztatták a közvéleményt és a különféle hatóságok

kat. Az ügyet a feltárt forrásoknak megfelelően alapvetően spontán vallásos mozgalom kialakulásaként tárgyalom, valamint abból a szempontból érintem, hogy a hatóságok, illetve a sajtó miként viszonyult hozzá. Nem tartottam feladatomnak az esetet egyházi, egyházbírói és – a „besorolásán” kívül – néprajzi szempontokból elemezni.

A nagyszakácsi eseményeket, illetve helyszínt nem lehet a szakirodalomban alapvetőnek tartott, Lantosné Imre Mária-féle tipizálásba sorolni. Szerinte a régióban a csodaforrások és szentkútak tisztelete háromféleképpen nyilvánult meg:

„1. Egy-egy búcsújárárhely körzetében, ill. a hozzávezető út mentén alakul ki kultuszhely, amely rendeltetését a kegyhelyhez kötődően tölti be. [...]

2. A forrás és a kút enyhítő-gyógyító vízként válik ismertté, s mint testi-lelki bajokból szabadító, csodatevő erejű kerül a köztudatba. Idővel a forráskút a csodás gyógyulásokkal összefüggésben, csodás esemény vagy látomás hatására szakralizálódik, s kerül Szűz Mária vagy egy védőszent oltalma alá: [...]

3. A harmadik csoportot olyan források, kútak képezik, melyeknek vize gyógyító hírében áll, de szakrális tartalom nem fűződik hozzá. Ezeket nevezzük csodaforrásnak.” (LANTOSNÉ, 1994, 199.)

A vizsgált eset S. Lackovits Emőke hetes felosztásába sem illeszthető be.

„1. zarándokhelyeken lévő szent kútak

2. Mária-jelenés eredményeként született, gyógyító erejű szent kútak

3. Csodás gyógyulással kapcsolatban létrejött szent kútak

4. Megszentelt hely közelében (templomrom, kolostorrom, felszentelt harang, kereszt) vagy helyen felfakadt források

5. Búcsús zarándokútak mentén lévő források

6. Valamely szent tiszteletére elnevezett forrás

7. Bő, kiapadhatatlannak vélt vize miatt áldásnak mondott, ezért szentnek tartott források...”

Az 1925-ös somogyi eset – a korábbi Szűz Mária-látomások helyeinek analógiájára – az utóbbi szerző által megfogalmazott 2. típushoz áll a legközelebb. (S. LACKOVITS, 2007, 220.) Jelentős eltérés azonban, hogy nem kútnál (forrásnál), hanem egy jelentéktelen pocsolyánál, ivásra alkalmatlan (bel?)víznél alakult ki ez a preszakrális hely. Ráadásul igazoltan csodás gyógyulások sem történtek itt, mindössze látomásokról vannak feljegyzéseink.

Néhány hazai példa a nagyszakácsihoz némileg hasonló „csodák” közül

Csodásnak vélt és/vagy mondott események, azaz gyógyulások, látomások nagy számban szerepelnek az írott forrásokban. A „csodahelyek”, a szentkútak hírneve a helyi, regionális ismertségtől az országos, sőt a világhírűg terjedhetett, időtartamuk pedig a rövid életűektől az évszázadokon át zarándokhelyként működőig ível.

Az 1920-as évek közepén Nagyszakácsiban megesettekhez hasonlatosak tör-

téntek a Heves vármegyei Kerecsenden 1872-ben, a Heves vármegyei Ecséden 1898-ban (CSIFFÁRY, 2006, 405–408, 412.) és 1947-ben Mátraszentimrén (MANGA, 1962, CSIFFÁRY, 2006, 414–420) is. Az utóbbi napjainkban is nagy népszerűségnek örvend a hívek körében. Létesítményei és környezete jelentős egyházi (és állami) támogatásban részesült és részesül, mivel a Magyar Katolikus Egyház is áldását adta az itteni „csodaforrásra”.

A Dél-Dunántúlon a „csodaforrások”, illetve szentkutak keletkezésének legtermékenyebb időszaka a 18. század volt. A török hódoltságot és a felszabadító háborút követő zűrzavaros időkben a gyér népesség – elegendő pap és lelkész híján – a népi vallásosságban keresett vigasztalást. A szakralitással felruházott kutak, csodaforrások fontos elemei voltak a hit megtartásának. Az ilyen helyek közös látogatása, a hozzájuk való zarándoklat a kapcsolattartás lényeges elemét képezték. A szakralizálódott helyek természetfeletti hatalmába vetett közös hit lelki és testi megerősödést, illetve gyógyulást is hozhatott. (LANTOSNÉ, 1994, 209.)

Somogy vármegyében is számos szentkútról, „csodahelyről” van tudomásunk. A Pécsi Római Katolikus Egyházmegyéhez tartozó „csodaforrásokat”, szentkutakat számba véve (az 1950-ig Somogy vármegyéhez tartozó) mozsói és gyöngyösmelléki esetet is feljegyeztek. A Mozsóg határában fakadt szentkút egyben a turbéki búcsúra zarándokló, Zselicben élő németek pihenőhelye volt. A forrás belső bajokra való jótékony hatásának híre lassan terjedt el. A gyöngyösmelléki egy tölgyfa tövében eredt, és végtagbetegségeket igyekeztek vele kezelni – a közhiedelem szerint Szűz Mária jóvoltából. (LANTOSNÉ, 1994, 207–208.)

Egyéb kutatásaim során Somogyból még az 1872-es tapsonyi (S. LACKOVITS, 2007. 222.), az 1896-os orдай látomásról (*Alispáni évnegyedes jelentés, Somogy, 1896. augusztus 23, 1.*), az 1898-as böhönye-terebzdpusztai „csodakútról” (*Csoda kut, Somogy, 1898. június 19, 2.*), az 1902-es csodás kisberki esetről (*Kiújult a koszorú a feszületen, Kaposvár, 1902. szeptember 28, 4.*), az 1904-es bélavári (*Új szent kut, Somogyi Újság, 1904. szeptember 14, 2.*) és az 1907-es nagybajomi szentkútról (*A nagybajomi szentkut, Somogyvármegye, 1907. augusztus 9, 2–3.*) kerültek elő adatok. Mindemellett a Pesty Frigyes által az 1860-as években gyűjtetett helynévanyagban (PESTY, 2001.), valamint a Somogy megye földrajzi neveiről (VÉGH, 1974.) kiadott kötetben is bőven található információk további „csodahelyekről”.

A település néhány adata és az első látomás

Nagyszakácsi Somogy északnyugati szegletében, Kaposvártól északnyugatra mintegy 45, Marcalitól délnyugatra nagyjából 17 kilométerre fekvő település. A „nagyszakácsi csoda” idején 1866 személyt tartottak számon a kisközségben. Túlnyomó többségük – 1820 fő (97,5%) – a római katolikus vallást követte. Rajtuk kívül 24 evangélikus református, 4 ágostai evangélikus és 18 izraelita élt a faluban (MNL SML IV. 405. b. 1927/10051. sz.).

A csoda története szerint 1925. június 21-én, vasárnap két kisleány a faluból a Nemesvid felé vezető keresztútnál lévő, négy méter hosszú betonhíd (áteresz) mellett libákat legeltetett. Az áteresz mellett és benne kialakult pocsolya vizében, illetve felette „egyszerre csak a napfényt elhomályosító fényesség jelent meg a kisleány előtt, melyből a Szűz Máriának, két angyalnak és Szent Péternek az alakja bontakozott ki s a fényességből elő tűnt alakok az utat kettészelő árkot átkaroló híd alatt tűntek el, azonban a fényesség továbbra is ott ragyogott a híd fölött”.

A források nem teljesen egységesek. A többségük két kislányról tett említést, de az első híradásban csak egy szerepelt. A kislány hazaszaladt, és beszámolt szüleinek az élményeiről. A hír futótűzként terjedt, és szinte az egész falu ünnepi ruhában vonult a helyszínre, „ahol még mindig látható volt a tündöklő fényesség”. (*Nagyszakácsiban megjelent a Szűz Mária, Új-Somogy, 1925. július 1, 2.*) A felnőttek közül még aznap néhányan, majd a következő napokon egyre többen is látták vagy látni vélték a jelenséget. Egy-két nap múlva már a vármegye távolabbi településeiről is csoportosan érkeztek a „csodát” látni vágyók, sőt, a megyehatáron túlról is sokan jöttek.

Az első, sajtóban megjelenő híradás az *Új-Somogyban* július 1-ig váratott magára. Ettől kezdve a megyei és az országos lapok terjedelmes cikkeiben számoltak be a „csodahelyen” történt eseményekről. Számos újság még saját tudósítót is küldött Nagyszakácsiba. A nyomtatásban is széles körben megjelent hírneves eset jelentősen felkeltette és gerjesztette az érdeklődést a somogyi faluban történtek iránt.

Ellenintézkedések

Hencsei Lajos, a község érdemes bírása a csoda kapcsán világi talpraesettségről és gyakorlatiasságáról tett tanúbizonyságot. A falu többi elöljárója is római katolikus volt, ennek ellenére nem tartották valószínűnek, hogy az égiek közül néhányan éppen Nagyszakácsit választották volna megjelenési helyül. Hencsei az első szenzációhajhász cikk nyomán levelet írt az *Új-Somogy* lapnak, és a helyreigazítást le is közölték. Hencsei egyértelműen a gyermeki fantázia és „egy pár öregasszony” tévképzetének minősítette a terebélyesedő vallási mozgalom gyökerét. (*Szertefoszlott a nagyszakácsi legenda meséje, Új-Somogy, 1925. július 8, 2.*)

De a vélt vagy valós jelenésnek, jelenségnek már az első napjától tumultuózus jelenetek játszódtak le a helyszínen. Többször lökdösődés alakult ki a kis hídnál, hogy az emberek láthassák, esetleg hallhassák a szenteket és az angyalokat.

A „csodalátás” lehetőségétől úgy igyekeztek megfosztani a vallási túlhevítettségtől felajzott, egyre gyarapodó számú híveket, hogy a községi elöljáróság csendőrségi védelemmel felszedette a hidat (lásd az írás elején az elismervényt), amely alatt és előtt sokak számára érzékelhető volt a különleges jelenség. A község vezetői valószínűnek tartották, ha nem lesz több jelenés, akkor rövidesen megszűnik a tömegmozgalom.

Am a híd eltávolítása mégsem hozott megoldást: továbbra is számosan állították, hogy „látják” Szűz Máriát, Szent Józsefet, a Názáreti Jézust vagy az angyalokat stb. Hencsei Lajos július közepi levelében a nagyszámú zarándokról megjegyezte: „addig nincs is szándékukban a szétoszlás, amíg hatósági keményebb beavatkozás nem történik”. Ez követően a hatóságok az ingoványos területen átfolyó, szétterülő árok vizét igyekeztek elvezetni, hogy ez se adjon alapot semmiféle természeti jelenségnek. De az „égiek” ellenük fordultak: ugyanis ekkor tájt kiadós esők öntözték Nagyszakácsit és környékét. (*Szertefoszlott a nagyszakácsi legenda meséje, Új-Somogy, 1925. július 8, 2; TURCSÁNYI, é. n., 188. – Az itt idézett Marcali járás főszolgabírájának 1925/2911. sz. iratát nem találtam az MNL SML-ben – R. B.*) A híd betoncsöve kiszedés után egy ideig még a helyszínen maradhatott, legalábbis van ilyen korabeli felvétel. (*Képek a nagyszakácsi csodatévő helyről, Magyarország, 1925. szeptember 3, 6.*)

Érdeemes megemlíteni, hogy a Lengyeltóti járás főszolgabírája a nagyszakácsi előjárókhhoz hasonlóan járt el 1896-ban Ordán. A fentebb már említett eset során a falu határában lévő posványos rész (a balatoni berek) egy bokor melletti, vízzel telt gödrében a helybeliek közül néhányan Szűz Máriát vélték látni. A hírre a környékbeliek is odasereglettek, és a pocsolya állott vizével mosták, kengették magukat a gyógyulni vágyók. A főszolgabíró azonban gyorsan betemettette a „csodagödröt”, s ezzel szinte csírájában fojtotta el egy szépreményű zarándokhely jövőjét. (*Alispáni évnegyedes jelentés, Somogy, 1896. augusztus 23, 1.*)

Dr. Sipos György, a Marcali járás főszolgabírája az első hetekben még úgy vélte, a nyár közepén, a legnagyobb dologidőben az érdeklődés fokozatosan csökken majd, és magától megszűnik a „csodahely” tömeges felkeresése. Így a csendőrrjárőrök kirendelésén kívül egyebet nem tett. A hatóságok ugyanis sokáig nem akartak/mertek erőszakosan fellépni a tömeggel szemben, hiszen a zarándokok a vallási érzületükben érezték magukat megbántottnak minden hatósági beavatkozási kísérletnél, és egyben a jelenések tagadását is sértésként fogták fel. „Aki nem látja a vízen a Szűz Máriát, az ellen a tömeg fenyegető magatartást tanúsít” – írta jelentésében dr. Sipos. Még az egyházi vizsgálat befejeződése előtt (!) kérte tehát a papokat, a lelkészeket, hogy „a népet a szószékről világosítsák fel és a babonától tartsák vissza”. (*Alispáni évnegyedes jelentés, Somogy, 1896. augusztus 23, 1.*)

Séllyei Imre (1871–1948) plébánosnak, aki 1924. december 10-től szolgált Nagyszakácsiban, valószínűleg ez nagyon nehéz időszaka lehetett. (PFEIFFER, 1987, 910.) [Séllyei egyébként 1937-től tiszteletbeli esperes, 1942-ben vonult nyugalomba.] A historia domusba ugyanis azt jegyezte be: „Ma éppen öt hete, hogy a dolog keletkezett, azt hittem hogy egy ennyi idő alatt elaludt a dolog – de nem aludt el, sőt a fanatizmus nő, mindig nagyobb! Ma hallottam, hogy már külön vallásnak tekintik – nekünk pap már nem kell! [...] Plakát a sátor előtt: senki ellenvéleményt ne próbáljon nyilvánítani...” Séllyei fáradhatatlanul igyekezett jobb belátásra bírni a jelenésekben hívőket: „Ne higgyetek azoknak, akik ájuldoznak és összeesnek.” Azonban szándéka a visszájára fordult: „Azóta a nevem gyehenna pap lett.” (PAÁL, 2000, 106.)

– Bejegyzés a Nagyszakácsi Római Katolikus Plébánia historia domusában 1925-ben. *Jómagam nem kaptam betekintést a háztörténetbe.* – R. B.)

A látomások/hallomások leírásai egyébként egyszerűek és következményeikben semmitmondóak voltak. De számos újságcikkben igyekeztek párhuzamot vonni Lourdes és Nagyszakácsi között. Ez már csak azért sem volt helytálló, mert ott „csodás” gyógyulások történtek, itt pedig – bár sokan látni vélték Szűz Máriát –, de csodaszámba menő cselekedeteket a vélt jelenés nem vitt véghez (igaz, néhány utólag cáfolt újsághír ilyenekről is említést tett). A két „látó” és időnként „halló” kislány banális dolgokról számolt be: például Szűz Mária a ruházkodásra és a hajviseletre vonatkozó utasításokat adott nekik. Gyógyulásokról nemigen, azonban több, a nagyszakácsi „csodahelyen” megfordult személy haláláról vagy éppen megőrülésekről számos hír keringett. (Például: *A „nagyszakácsi csoda” első halálos áldozata, Zalai Közlöny, 1925. szeptember 4, 4.; Örültjei is vannak már a nagyszakácsi búcsújárásnak, Magyarország, 1925. szeptember 11, 8.; Nagyszakácsi még most is szedi áldozatait, Új-Somogy, 1925. november 10, 2.)* Mindezek azonban a fanatikus Mária-hívőket nem tántorították el Nagyszakácsi látogatásától.

Az eleinte jórészt szenzációhajhász, de később egyre mértéktartóbb cikkeket közlő újságok rövidesen arról tájékoztatták az olvasókat, hogy semmi sem igaz az égiek jelenéseiből. Ennek értelmében tolmácsolták a hatóságok állásfoglalását a Nagyszakácsiba való zarándoklatokról: „Minthogy a valószínűség amellet szól, hogy csoda nem történt, a közigazgatási hatóságok, a főszolgabírói hivatal felszólította a plébánosokat, hogy a szószékről ilyen értelemben világosítsák fel a hívőket s akadályozzák meg a veszélyes tolongásokat.” (Például: *A nagyszakácsi csoda ügye, Zalai Közlöny, 1925. július 5, 3.*)

Emellett igyekeztek hitelteleníteni a látomásaikról való beszámolókat. Idéztek például olyan véleményeket, akik beismerték, hogy csak a tömegtől való félelmükben beszéltek csodás látomásokról. Emellett a lapok azt igyekeztek közvetíteni az olvasóknak, hogy az érdeklődés is kifulladásban van: „A híd környéke teljesen néptelen, legfeljebb messze vidéki vetődik még arra egy-kettő, de azok is csalódottan, szinte szégyenkezve állnak odébb, mihelyt meggyőződnek arról, hogy a csoda csak hiszékeny emberek túlfűtött idegzetének játéka volt.” (*A nagyszakácsi csoda, Zalai Közlöny, 1925. július 9, 4.*) Mindezek ellenére július első felében mégis egyre többen érkeztek Nagyszakácsiba. Augusztus közepén szintén a *Zalai Közlöny* a „csoda” helyén hétköznaponként 15–20, vasárnaponként pedig egy-kétszáz imádkozóról számolt be.

Az újság szerkesztője ezt jó alkalomnak találta arra is, hogy odacsípjén a szomszéd vármegyebelieknek és az ő elmaradottságuknak tulajdonítsa az indokolatlan érdeklődést. „Somogyország népének beteges fantáziája minden második vagy harmadik évben, a nyári hónapokban, hol itt, hol ott látja a kutakban, pocso-lyákban, bokrokban, száraz nyárfán, legújabbán már a híd alatt is a Szűz Máriát.” (*A nagyszakácsi „csoda”, Zalai Közlöny, 1925. augusztus 14, 3.*) Amikor pedig Zalából is hasonló esetek kerültek napvilágra – mint például hamarosan Bakon –, azt

a nagyszakácsi példa ragadósságának tulajdonították. (Például: *Nagyszakácsi, Zalai Közlöny*, 1925. szeptember 3, 3.)

Nagyszakácsi „csodás” híre még külföldre is eljutott. A hatalmas hullámot vert népszerűség és tömegmozgalom arra sarkallta a járási főszolgabíró, hogy a „látókat” megpróbálja beszámíthatatlanná nyilvánítani. Dr. Sipos négy felnőttet és azt a libapásztor leányt, aki először vélte látni Szűz Máriát, beidéztette hivatalába. Itt dr. Gold Samu, járásorvos megvizsgálta elmeállapotukat, bár ilyen jellegű képesítéssel nem rendelkezett. Elmebetegséget vagy elmeenyengéséget egyik személynél sem konstatált. Kettejükön azonban hisztériás, egyikükön pedig nagyzási hajlandóságot, egy másikuknál idegességet, a harmadikuknál pedig szuggesztíó alatt állást állapított meg. Ezek a kórismék azonban nem voltak elegendők annak bizonyításához, hogy bomlott elmék kitalációja lenne az egész eset, így a főszolgabíró kezdeményezése nem járt sikerrel. (TURCSÁNYI, é. n., 190–191.) Sajnos a forrás nem tért ki arra, hogy az eseményeket elindító lánynál az orvos melyik diagnózist állapította meg.

Az újságírók – úgy is mint a hatalom szócsövei – szeptember vége felé egy korábbi, intő példával is igyekeztek eltántorítani a legelszántabb híveket. Felhozták a Tolna vármegyei Szakály községbeli esetet 1908 őszéről, amikor egy „csodaforrás” vizében is látni vélték Szűz Máriát. Az emberek ott is tömegesen kezdtek felkeresni a híressé vált helyet. A Tamási járás helyettes főszolgabírája, Fördös Mihály erre elrendelte, hogy a járásorvos vizsgálja meg a „látók” elmeállapotát, mert „lehetetlen, hogy épeszű ember a vízben meglássa Szűz Máriát...” Kérésére Dr. Piringer mintegy tucatnyi asszonyt vizsgált meg. A nők esküdöztek, hogy látták az istenszülőt. A járásorvos kikérdezte őket, majd – mondván, hogy a szakorvosok a megyeszékhelyen vannak – a szekszárdi Ferenc Közkórház Elmeosztályára irányította őket. „Ettől annyira megijedtek a csodalátók, hogy a járásorvos és később a nép előtt is kinyilatkoztatták, hogy tévedtek, ők nem láttak semmit. Így magától összeomlott az egész szenzáció, és nem kellett az ügygel még a minisztertanácsnak is foglalkozni.” (*Amikor Szakályban láttak csodát...*, *Új-Somogy*, 1925. szeptember 22, 3.)

Az égi jelenések földi (anyagi) vetületei

A sokadalom, főleg ha az ismételten ugyanott gyűlik egybe, általában vonzza a vállalkozó szelleműeket. Nagyszakácsiban is ezrével fogytak az olvasók, az emlékérmek. A fényképészek is jó üzletet láttak a látomásokban. Az egyikük például egy odakeveredett szamár felvételéből gazdagodott, ugyanis a csodahívők egyike hangosan elkialtotta magát, hogy az állatot maga Szent József és Szűz Mária vezeti, amelynek hátán ráadásul a gyermek Jézus ül. A százával eladott fényképeket megvásárlóit nem zavarta az sem, hogy mindössze a szamár volt látható a képen, magyarázatuk szerint az égieket holmi földi masina nem tudja rögzíteni. De a tömeget – mint potenciális lehetőséget – a zsebmetszők is kedvvel keresték fel, és eredményesen fosztogatták őket. (*Az élelmes üzletembereknek jó zsebelési alkalmat nyújtott Nagyszaká-*

csi, *Új-Somogy*, 1925. szeptember 17, 1.) Egyébként a látomások hírének erejét látszik bizonyítani, hogy még az intelligenciához tartozó, az Igali járás főszolgabírájának, Bálványossy Tibornak családi fényképalbumába négy különböző „Nagyszakácsi emléklap” feliratú képeslap is bekerült, igaz, ezek közt „szamaras” nincsen. (MNL SML XV. 34. BÁLVÁNYOSSY Tibor fényképalbumai.)

A nyári melegben az emberek – nyilvánvalóan – nem csak az igével és dalokkal éltek, így a nagyszakácsi korcsmárosok bevétele is sokszorosára nőtt. Bár a faluban három korcsma is volt, az *Új-Somogy* mégis azt emelte ki, hogy a „község két zsidó korcsmárosa hihetetlen forgalmat csinál...” Az újsághír arról is beszámolt, hogy – talán a felekezeti béke fenntartása és/vagy a további jó üzlet reményében – ezek a zsidó korcsmárosok viszont nagyobb mennyiségű téglát ajánlottak fel a katolikus kápolna felépítéséhez. (*Nagyszakácsiban még mindig „látnak” a hívők*, *Új-Somogy*, 1925. augusztus 7, 1.) Volt olyan nap, hogy az egyik korcsmában hét hektoliter bort mértek ki. A falu kéretlen vonzerejének csökkentésére az alispán este 6 órában állapította meg a helybeli vendéglátóhelyek záróráját. (MNL SML IV. 412. a. 1933/9001. sz.) A hívők kijózanítását pedig – többek között – néhány újság is szorgalmazta, amikor például olyan címmel jelentettek meg cikket a Nagyszakácsiban történekről, hogy „Üzleti spekuláció volt a népbolondítás egyik fő motívuma”. (*A nagyszakácsi csoda háttéréből*, *Zalai Közlöny*, 1925. szeptember 18, 3.)

Számos autótulajdonos külön vállalkozást alapított arra, hogy „charterjáratot” indított akár naponta Kaposvárról, Pécsről Nagyszakácsiba. (*Nagyszakácsi, a somogyi Lourdes*, *Új-Somogy*, 1925. augusztus 7, 1.) A szolgáltatást újságreklámban is hirdették: „Nagyszakácsiba szerdán reggel kényelmes autó-társaskocsi indul. Jelenkezni Goldberger Jenő autó és műszaki üzletében Pécs, Teréz u. 2. lehet.” (*Pécsi Napló*, 1925. augusztus 23, 7.)

Müller Vendel kaposvári rímfaragó is gyorsan lépett, mikor megverselte a Nagyszakácsiban történeket. Vándorlása során költeményeit igricként olvasta fel, némi ellenszolgáltatásért. Ez még nem keltette fel a hatóságok érdeklődését, azonban *Nagyszakácsi énekek* címmel egy füzetet is kiadott, és azt búcsúkon, vásárokon árusította. Még azt is rányomatta, hogy „egyházi jóváhagyással”. Az államrendőrség kaposvári vezetői ekkor elfogták, és eljárást indítottak ellene, amikor éppen az engedély nélküli kiadvány ezer példányával körútra indult. A füzeteket természetesen elkobozták. (*Nagyszakácsiban a fanatikus tömeg megtámadta a csendőröket*, *Pécsi Napló*, 1925. augusztus 29, 3.) Müllert tíznapi elzárásra ítélték, amelyet egymillió korona bírsággal válthatott volna meg. (*Akinek sokba került a nagyszakácsi „csoda”, Somogyi Újság*, 1925. december 12, 3.)

Gátlástalan üzérek a somogyi falutól távol is hasznot tudtak húzni annak híréből. Házalók, alkalmi árusok a nagyszakácsi „csodavíznek” nevezett vizet kis üvegekben 25–30 ezer koronáért árusították – többek között a fővárosban. A borsos árú víz „igény szerint” köszvényt, tüdőbajt és sebeket gyógyított, ráadásul még szembetegségekre is ezt ajánlották. (*Szélhámosok jó üzletet csinálnak a nagyszakácsi csodából*, *Szegedi Új Nemzedék*, 1925. szeptember 23, 5.)

És egyesek – elsősorban zsrnaliszták – nemcsak anyagi, hanem politikai hasznot is igyekeztek húzni a jelenésekből. A trianoni trauma ekkor is súlyos teherként nehezedett a közgondolkodásra. A *Zalai Közlöny* „magánforrásból vett értesülés alapján” például azt közölte: „A Szűz Anya második megjelenése alkalmával [...] arra a kérdésre, hogy mikor áll vissza az integer Magyarország, hazánk Patronája azt felelte, hogy nincs már messze az az idő, mikor Magyarország újra visszanyeri régi határait”. (*Csoda történt Nagyszakácsiban, Zalai Közlöny, 1925. július 4, 3.*)

A szépreményű zarándokcélpont ellehetetlenítése

Magyarország két világháború közötti évtizedeiben a magyar katolikus egyház továbbra is jelentős gazdasági háttérrel és nagyszámú követővel, nem mellesleg hatalmas tekintéllyel rendelkezett. Az egyház azonban nemigen tűrte a beavatkozást az érdekszférájába. Képviselői a nagyszakácsi jelenések kezdeteitől fogva tartózkodóan, majd elítélően nyilatkoztak a jelenésekről.

Az egyik első, nyomtatásban napvilágot látott állásfoglalás már sejtetni engedte az egyház értékelését a Mária-jelenéssel kapcsolatban. A Kaposvárott éppen ettől az évtől megjelenő helyi lapjuk augusztus 1-jei számában hosszabb írás jelent meg a csodák mibenlétéről és rendeltetéséről. Leszögezték, hivatalosan csak az egyházi hatóság nyilváníthat valamit csodának. „Hitünk elvileg nem zárja ki az isteni jelenések lehetőségét. Üdvözlésünk azonban nem kívánja az ily látomások egyéni megtapasztalását, azért az egyház hivatalos nyilatkozata előtt az állítólagos jelenést ne fogadjuk el, annak hitelt ne iparkodjunk szerezni mások előtt sem. Várjuk be bizalommal, mit határoz az illetékes egyházi felsőbbség, melynek isteni hivatása az, hogy lelkünket hit és erkölcs dolgaiban kormányozza.” (Dr. VEGELE Lajos, *Mit tartunk a nagyszakácsi „csoda” felől? Kaposvári Katolikus Értesítő, 1925. augusztus 1, 2–5.*) Az utóbbi írás ellenére augusztus első vasárnapján 4–5000 ezer (!) zarándok kereste fel a falut, pedig vihar, zápor, jégeső csapott le a szabad ég alatti sokaságra. (*Nagyszakácsiban még mindig „látnak” a hívők, Új-Somogy, 1925. augusztus 5, 1.*)

A katolikus egyház jelöltjeiből és világiakból (alispán, járási főszolgabíró stb.) álló vegyes bizottság jelentését a nagyszakácsi események értékeléséről augusztus 25-én jelentették meg. A látomásokkal kapcsolatban kategorikusan kijelentették, hogy semmiféle csoda nem történt. Egyúttal felhívták a hívek figyelmét az ide való zarándoklatok beszüntetésére. (Dr. Hoss József és társai, *Hazugságon és csaláson alapulnak a nagyszakácsi látomások, Új-Somogy, 1925. augusztus 25, 1.* A jelentést az összes helyi és a fővárosi, országos terjesztésű lapokban is közölték.)

A bizottság a „látókról” megállapította, hogy nem is érdemelnék meg, hogy a szentek megjelenjenek előttük, és különben is elhanyagolják katolikus kötelességeiket. Jegyzőkönyvileg rögzítették: „E látomásokban nem az Isteni kegyelem nyilvánulásai vannak, hanem az emberi képzelődésnek, vagy sajnálatos káprázata, vagy kiszámított csalás.” Tudományos magyarázattal is megpróbálták alátámasztani ál-

láspontjukat. A hőségben kis helyre összezsúfolódott emberek tömegével, a sátor berendezésével, a zarándokok hiányos étkezésével és fáradtságukkal, utánzási vágygal indokolták a „tömegpszichózist”. (*Hazugságon és csaláson alapulnak a nagyszakácsi látomások, Új-Somogy, 1925. augusztus 25, 1.*)

Fokozódik a feszültség

A bizottság tehát véglegesen és teljesen elvetette a „csoda” lehetőségét. Ennek nyomán kiéleződött a helyzet a nagyszakácsi látomásokban hívők és a hatóságok között.

A helyszínen gyülekező „csodavárók” és „csodalátók” önjelölt szónokai már hetek óta beszédeket tartottak. Augusztus vége felé egy, a Zala vármegyei Devecserből érkezett férfi mind az egyháziak, mind a csendőrök ellen agitált éppen, lévén, hogy fel akarták számolni a katolikus egyház által el nem fogadott „csodahelyet”. A kiküldött csendőrök elkezdtek körbefogni a veszélyesnek ítélt szónokot, hogy bekísérjék, a tömeg azonban útjukat állta. A csendőrök így meghátráltak, és foglyuk nélkül távoztak. (g: *A fanatikus tömeg megtámadta Nagyszakácsiban a csendőröket, Új-Somogy, 1925. augusztus 28, 1.*) Tehát ekkor még nem történt semmiféle atrocitás, és a fenyegető fellépés nem torkollott tettelegességbe, de szeptember elején a Nagyszakácsiban szolgálatot teljesítő csendőrök létszámát nyolcra tizenhatra emelték. (MNL SML IV. 412. a. 1933/9001. sz.)

Az elszánt és törvénytisztelő (de egyházi előjárói álláspontját már nem respektáló) hívők legállhatatosabbjai a kultuszminisztériumban, majd a Földművelésügyi Minisztériumban keresték igazukat, azaz a csoda helyén kápolnát szerettek volna építeni. Céljuk eléréséhez a marcali kerület nemzetgyűlési képviselőjét, dr. Strausz Istvánt is megpróbálták felhasználni – sikertelenül. A minisztériumok illetékesei ugyanis az egyházi vezetőkhez utasították a kápolnaépítési engedélyért folyamodókat. Ezt követően ismét dr. Hoss József kaposvári apátplébánosnál próbálkoztak, és kérték, hogy a vegyes bizottság újból vizsgálja meg a dolgot.

Dr. Hoss a hitükben megsértett emberek eszére igyekezett hatni. Egy tekintélyelvű társadalom tekintélyelvű intézményének érvrendszerével akarta más belátásra bírni a vallási túlfűtöttségtől áthatottakat: „Ott olyan állapotok keletkeztek, amelyekhez az Istennek és a Szent Szűznek semmi köze. Hogy gondolják azt, hogy amikor lázítanak az egyházi és polgári tekintély ellen, ugyanakkor ott megjelenne a Szűz Mária. [...] nyugodjanak bele a bizottság döntésébe, mert így kívánja az egyház tekintélytisztelete, a vallás komolysága, a hitbeli meggyőződés döntő ereje, s a szenteknek komoly megbecsülése. A sok állítólagos látomással elveszíti a vallás a komolyságát, s nem lehet Istent, Szűz Máriát s a szenteket bárki által, bármikor előrán-cigálni. Különben is nem jó katolikus az, aki nem nyugszik bele felsőbb hatósága döntésébe. A jó katolikus zugolódás nélkül teljesíti püspöke rendelkezését.”

A nagyszakácsiak küldöttsége erre így reagált: „Kilépünk az egyházból, nem

leszünk katolikusok. Majd elmegyünk a szocialistákhoz, ott majd pártfogásba vesznek bennünket.”

Tallián Andor alispánhoz már csak a küldöttség vezéregyénisége, Kövér Lajos ment el. Az alispán az apátplébánossal azonos szellemben nyilatkozott, úgyhogy a csoport eredménytelenül tért vissza Nagyszakácsiba. (*A lázadó nagyszakácsiak a szocialistákhoz való csatlakozással fenyegetőznek, Új-Somogy, 1925. szeptember 2, 1.*)

A csodában hívők innentől viszont még inkább mindenben a saját igazuk megerősítését keresték. Szélsőséges példája ennek, hogy amikor ez idő tájt egy meteorit darabjaira robbant valahol Sopron felett, és egyes részeit megtalálták Burgenlandban, a nagyszakácsi „csodahely” fanatikusai – a betlehem-i csillag nyomán – a hullócsillag, azaz a meteorit röppályájának irányát Nagyszakácsi irányában vélték megtalálni, és biztosak voltak abban, hogy az égiek így adtak jelet a „csodahely” valódiságának bizonyítására. (*A soproni meteorhullás és a szakácsi csoda, Új-Somogy, 1925. szeptember 8, 4.*) Más vélekedések szerint az augusztus végén feltűnő meteorit magát Szűz Máriát röpítette Nagyszakácsiba. (bl: *Nagyszakácsi, Zalai Közlöny, 1925. szeptember 3, 3.*) Valószínű, a meteorit feltűnésének híre is hozzájárult ahhoz, hogy a hatóságok fellépése ellenére még szeptemberben is sokan látogattak el a somogyi községbe.

Egy messze hangzó lövés

A magyar katolikus egyház és polgári hatóságok, illetve a rendészeti szervek tiltása ellenére a zarándoklatok tehát mégis folytatódtak. A hatóságok megpróbálták a falutól távol tartani az egyre messzebből érkezőket. A határban megerősített csendőrkoronokat állítottak fel. 1925. szeptember 8-án reggel az egyik ilyenhez érkezett a Zala megyei Nagy- és Kistrécse vidékéről induló, egyházi énekeket éneklő, mintegy 1400 zarándok. A csendőröket félrevezetve azt állították, nem Nagyszakácsiba igyekeznek, hanem a távolabbi Felsősegesdre, ahol búcsú lesz. De a zalaiak mégis csak a „csodahely” körül kezdtek csoportosulni, mire a nyomukba eredő csendőrök szét akarták oszlatni a tömeget. A hitükben sértett emberek – bízva túlerejükben – most már fenyegetően léptek fel, ekkor azonban az egyik szorult helyzetbe kerülő csendőr, félve, hogy bekerítik őket, belelőtt a sokaságba. Egy nagyrecsei asszony a helyszínen reggel 8 órakor azonnal meghalt (MNL SML XXXIII. 1. Nagyszakácsi halotti anyakönyv 1925/49. Császár Józsefné, született Péter Julianna 47 éves, római katolikus vallású, nagyrecsei lakos halálának oka: agyonlövés csendőr által.) Ugyanaz a golyó egy másik asszonyt pedig megsebesített. A megrettent és sokkolt emberek szétszéledtek. (*Zalai bucsusok megtámadták Nagyszakácsiban a rendőröket, Új-Somogy, 1925. szeptember 10, 3.*) A fegyverhasználatot a vizsgálat utólag jogszerűnek minősítette. (*Szakácsiban jogos volt a csendőr fegyverhasználat, Új-Somogy, 1925. szeptember 27, 4.* – Hivatkozik a pécsi csendőrkerület parancsnoksága vizsgálatának eredményére.)

Ezután a zarándokokat tifuszbizottságra való hivatkozással többé nem engedték be a Marcali járás területére, a közúti csendőrkordonokat pedig megerősítették. (*Somogyvármegye közigazgatási bizottságának október havi ülése foglalkozik Nagyszakácsi kápolnaépítési ügyével, Új-Somogy, 1925. szeptember 16, 1.*) A Nagyszakácsiban ténylegesen fellépett tifusszal kapcsolatban olyan vélemény is napvilágot látott, hogy „a látomásoknál sokkal nagyobb csodának lehet tekinteni azt a körülményt, hogy a ragályos betegségek mindeddig komoly veszedelem formájában nem jelentkeztek”. (*A nagyszakácsi csoda háttéréből, Zalai Közlöny, 1925. szeptember 18, 3.*)

A hatóságok végül is nehezen, de elérték céljukat: lassan megszűnt a tömeges érdeklődés a nagyszakácsi látomások iránt. Jórészt annak köszönhetően, hogy az embereket egyszerűen nem engedték még a „csodahely” közelébe sem.

A római katolikus hívek előtt innentől még inkább Somogy vármegye első számú zarándokhelyét, a híres andocsi kegytemplom fontosságát hangsúlyozták. Tették ezt annak ellenére, hogy a hagyomány szerint ennek kegyszobra szinte ugyanúgy, csodás módon került Andocsra, akár a nagyszakácsi jelenések. (*Nagyszabású zarándokhellyé akarják fejleszteni Andocsot, Új-Somogy, 1927. október 2, 1.*)

A helyi viszonyok 1928 őszére úgy alakultak, hogy a nagyszakácsi plébános, Séllyei Imre felavatta a felújított római katolikus templomot. Az erről szóló forrásban a „csodahelyre” és az ott építendő kápolnára már nem is történt utalás. (*Templomavatás Nagyszakácsiban, Új-Somogy, 1928. november 28, 3.*)

Néhány, a nagyszakácsi látomások gerjesztette, de hamvába holt „csodás” eset

A nagyszakácsi eset a környéken egész csodavárás-sorozatot indított el. Például az inkeiek egy része sem akart elmaradni a nagyszakácsi hívóktól. Szeptember elején náluk is „megjelent” Szűz Mária. Itt nagy fényességgel övezve, a majorban virágokat öntöző kis béres leánynak mutatta meg magát az istenszülő. A lány elalélt a látványra, és másnap délig magához sem tért. Erről hírt kapva sokan a látomás helyére siettek, de nekik nem mutatkozott meg Szűz Mária. Ezekben a napokban Miháldról is hasonló, ki nem teljesedett esetet jelentettek. (*A rossz példa ragályos, Szegedi Új Nemzedék, 1925. szeptember 6, 5.*) A somogyi lapok ezekről az esetekről egyáltalán nem tudósítottak.

A Nagyszakácsiból „eltávozott” angyalok 1925 őszen–telén Tapsonyban jelentek meg. A helyi lapok hosszú cikkben ismertették egy juhász látomásait, de a tudósítás végén leszögezték, nagyon helyesen tiltották el a „jövendőmondót” attól, hogy látomásait, vagyis inkább hallomásait másoknak elmesélje... (*Nagyszakácsi helyett Tapsony lett az újabb látomások színhelye, Új-Somogy, 1925. december 20, 3.; Új csoda történt Somogyban, Kecskeméti Közlöny, 1925. december 23, 2.*)

A már korábban említett, augusztus végén Nagyszakácsiban szónokló devecseri fiatalembernek – Gaál Gyulának mondják a források – el kellett távoznia

Nagyszakácsiból, de falujába visszaérve megpróbálta megidézni Szűz Máriát. Buzgalmának eredményességéért a devecseriek közül egyre többen imádkoztak éjszakánként a templomukban. És állhatatosságukat látszólag siker koronázta! A falon egyszer csak feltűnt Szűz Mária alakja! Ekkortól még buzgóbban mondták imáikat és elhívták a plébánosukat, hogy ő is lássa a „csodát”. A helybeli lelkész már kellően fel volt vértézve csodák ellen. Azonnal észrevette, hogy az örökmécses oldalára folyt olaj és az arra tapadt por vetített a templom falára egy – az imbolygó lángtól mozognak is látszó – alakot. Erre kendőjével megtörölte a mécses oldalát, a látomás pedig azonnal eltűnt. A plébánost a csodaváro hívek haragjától csak a csendőri közbelépés mentette meg. Ezután Gaál Gyulát a veszprémi törvényszéki fogházba szállították, és elmeorvosi vizsgálatnak vetették alá. (*Devecserben meg akarták ismételni Nagyszakácsit, Új-Somogy, 1926. január 13, 2.*)

A fel nem épült kápolnáról

A legelhivatottabb hívek mihamarabb egy kápolnát akartak építeni a nagyszakácsi látomásoknál. Már július elején felvetődött a kezdeményezés, és meg is indult a természetbeni és pénzadományok sora. (*Meggyulladt a föld Vésén, Új-Somogy, 1925. július 5, 3.*) Létrehoztak egy építési bizottságot, amely augusztus elejére már mintegy 1500 téglát és papírpénzben 13 millió koronát, valamint arany ékszereket és ezüst ötkoronásokat vett számba. (*Nagyszakácsiban még mindig „látanak” a hívők, Új-Somogy, 1925. augusztus 5, 1.* – Összehasonlításul: a napilap hétköznapi száma ezer koronába került.) Akadt, aki éves jövedelme tíz százalékát ajánlotta a kápolna javára, és halála után egész vagyonát a faluszéli építményre szándékozott hagyni.

A kápolna pénzügyi alapja 1925 szeptemberének végéig több mint 74 millió koronát tett ki, úgy, hogy már mintegy 14 milliót hatósági fuvarokra és számadásokra fordítottak. Ezt követően 1926-ban sem bevételt, sem kiadást nem könyvelhettek a Kápolna Alap számadásába, így az 1927. január 1-i pénznemváltást követően pontosan 73299786 korona 5863 pengő 98 fillért tett ki.

Fennmaradt egy töredékes kimutatás is az adományozókról. A 392 adakozótól 1925. szeptember 21-vel 476450 korona jött össze. A hívők egyenként 200–10000 koronát fizettek. Mindössze 27 fő neve és lakhelye van feltüntetve egy nehezen olvasható táblázatban. E nem teljes körű „adatbázis” szerint a somogyi településeken kívül Celldömölk, Cserszegtomaj, Nagykanizsa, Raposka, Vállus, Vonyarcvashegy, sőt Budapest is szerepel a férfi és női adakozók neve mellett. (MNL SML IV. 419. a. 4097/1925. sz. Becsatolva az MNL SML IV. 405. b. 682/1938. alispáni számhoz.)

Hivatalos engedéllyel a látomások közelében hamarosan megkezdtek a munkálatokat, de az alispán utasítására ezt az illetékes főszolgabíró leállította, és az engedélyt visszavonta, 1928-ban pedig az addig elkészített alapot és a lábazatot is elbontatta. (MNL SML IV. 401. b. Somogy vármegye főispánjának általános iratai 1931/58. sz.)

A csodás eseményekben hívők lelkéből azonban nem tudták közigazgatási és rendészeti eszközökkel kiűzni a „csoda”, illetve a látomás hitét, ezért a legelszántabbak egy másik, fogadalomból felajánlott magántelken akartak kápolnát építeni. Természetesen ezt is megakadályozták a hatóságok.

A nagyszakácsi hívők két év múlva felülvizsgálati kérelmet nyújtottak be az építési engedély megszerzéséért. A „kifárasztási” taktikával is dolgozó Belügyminisztériumból csak 1930 januárjában érkezett meg a – természetesen – elutasító határozat. (*Lezárult a nagyszakácsi csoda ügye, Új-Somogy, 1930. január 24, 3.*)

Zárógondolatok

Vajon mi válthatta ki a nagyszakácsi látomások vallási tömegmozgalommá válását? Valószínű, hogy jelentős része volt benne annak a látletnek, amit a kortárs szociográfus, Kovács Imre fogalmazott meg: „A háború utáni konjunktúra néhány évig könnyebbé tette helyzetünket és a szociális feszültség egy keveset enyhült. A konjunktúra elmúltával azonban olyan katasztrófális helyzetbe jutott a mezőgazdasági munkásság, hogy a jelekből ítélve teljes erkölcsi és lelki defetizmus vár rájuk. [...] Sorsuk reménytelensége és szociális helyzetük kétségbeejtő volta bódult extázisokban, vallási őrjöngésben és fanatikus ’eszmék’ szolgálatában találja meg az enyhülést.” (Kovács, é. n., 168.) A „Nagy Háború” és a békediktátum egész országot sújtó hallatlan nehézségeit Nagyszakácsiban a természet is tetézte. Az 1925-ös és az azt megelőző néhány évben több nagy természeti csapás is érte a falut. Az itteni lakosok tehát hatványozottan néztek szembe a létfeltételek drasztikus romlásával. (*Lezárult a nagyszakácsi csoda ügye, Új-Somogy, 1930. január 24, 3.*)

A felfokozott vallási buzgósághoz pedig az is hozzájárulhatott, hogy a pápa az 1925-ös esztendő tiszteletére nyilvánította. Maga a nagyszakácsi tanító is többször és kimerítően beszélt óráin a kisdíjakoknak a szentekről. Az eseményeket az ő egyik tanítványa indította el, mikor elmesélte látomását. (*Rövidesen meghal, aki „látott” Nagyszakácsiban, Új-Somogy, 1925. augusztus 14, 1.*)

Az 1925 nyarán és őszén Nagyszakácsiba látogatók számának jelentőssé dagadásához az is hozzájárulhatott, hogy a hatóságok kezdetben engedték, hogy a helyet felkeressék a hívők, sőt, a főszolgabíró a kápolna építésére is gyorsan megadta az engedélyt. Mikor viszont a közigazgatási és az egyházi vezetők észlelték, hogy nem múlik, sőt egyre fokozódik az érdeklődés a látomások iránt, addigra már tömegek hittek benne. A hatóságok ezt követő tiltása pedig csak megerősítette a „csodalátókat”, illetve a benne hívőket saját igazukról. Ráadásul a csoda sokaknak komoly anyagi érdekeltséget is jelentett, hiszen a Nagyszakácsiba érkezők akár meggazdagodási lehetőségeket is nyújthattak, árusok, vendéglősök, fuvarozók stb. sorának állt érdekében, hogy minél többen „lássanak”.

A „nagyszakácsi csoda” rövid ismertetése néhány év múlva külön fejezetként került be *A modern bűnözés* című kiadványba. Nem egészen érthető, hogy miért

szerkesztették bele ebbe a gyilkosságoktól hemzsegő kötetbe, mert sem a csodában hívők, sem a hatóságok nem kaptak elmarasztalást a szerzőtől. (TURCSÁNYI, é. n., 187–191.)

Kétségtelen azonban, hogy a „nagyszakácsi csoda” sokat csorbított a hatóságok tekintélyén. A „csodahívők” ugyanis nem valami ellen igyekeztek fellépni, hanem egyszerűen hitük megerősítését vélték a látomásokban. De a hatalmat gyakorlóknak nem volt érdeke a csodahely legitimálása és/vagy fenntartása, mivel egyre nehezebben kezelték a tömegmozgalmat. Ilyen módon gyakorlatilag megfojtottak egy szépreményű zarándokhelyet: „A nagyszakácsi-i csoda egyik napról a másikra szűnt meg. Az akták rengeteg hivatalos fórumot megjártak, de elintézését nem nyertek. Még ma sem tudják, hogy mi volt ez a jelenség, egyesek vízióknak, tömegszuggerciónak minősítik, de a nép ragaszkodik ahhoz, hogy ők valóban Szűz Máriát látták.” (TURCSÁNYI, é. n., 191.)

Az egész látomásos jelenség és a hozzá kapcsolódó tömegmozgalom talán egy korabeli vicc adaptációjával jellemezhető a legtalálóbban. A vicc szerint megkérdezték egy szélsőséges jobboldali párt vezetőjét, hogy szerinte van-e Magyarországon antiszemitizmus. Mire az lakonikusan azt felelte: nincs, de van rá igény. Hasonló állítható a két világháború közti korszakkal kapcsolatban is: Magyarországon csodák nem történtek, azonban igény igenis volt rájuk.

Források

- MNL SML IV. 401. b. Somogy vármegye főispánjának általános iratai
 MNL SML IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai
 MNL SML IV. 412. a. Somogy Vármegye Közigazgatási Bizottságának általános iratai
 MNL SML IV. 419. a. Marcali járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai
 MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény
 MNL SML XXXIII. 1. Somogy megyei állami anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

Irodalom

- A *nagyszakácsi csoda és hivatalos aktái*, In *A modern bűnözés*, szerk. TURCSÁNYI Gyula, h. n., é. n., [1929]
 CSIFFÁRY Gergely 2006, *Csodaforrások, szentkutak emlékei Heves megyében*, In *Agria XLII. Az Egri Múzeum Évkönyve*, (szerk.) PETERCSÁK Tivadar–VERES Gábor, Eger, 405–423.
 KOVÁCS Imre é. n., *A néma forradalom*, 2. kiadás, Budapest
 LANTOSNÉ Imre Mária 1995, *Szagrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkutak*, In: UHERKOVICH Ákos (felelős szerk.), *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXXIX.* [1994] Pécs, 197–211.
 MANGA János 1962, *A hasznosi tömegpszichózis. (A búcsújáróhelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései)*, *Ethnographia*, 353–388.
 PAÁL László 2000, *Nagyszakácsi. Királyi szakácsok földje*, Nagyszakácsi
 PESTY Frigyes 2001, *Somogy megye helynévtára, Fontes Comitatus Simighiensis I*, Kaposvár
 PFEIFFER János 1987, *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*, München
 S. LACZKOVITS Emőke 2007, *Megszentelt helyek, gyógyító és csodaforrások a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében, különös tekintettel a Bakonyra és a Balaton-felvidékre*, In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*, szerk. Uő, Budapest
 VÉGH József (szerk.) 1974, *Somogy megye földrajzi nevei*, Budapest

Berzsenyi Dániel *A csermelyhez* című szerelmes versét e strófákkal kezdi:

Oh csermely, arra térsz, látom,
Csendes görgedézzel,
Merre az én sohajtásom
Repül epedézzel.

Nyilván az lenne az igazán szép felfedezés, ha a költő alkotta vers helyszínét pontosan be tudnánk azonosítani, ám hiába van történeti forrásunk egy niklai vízfolyásról, sajnos ez alapján csak azt tudjuk megállapítani, hogy az idézett sorokat biztosan nem ez a helyszín ihlette.

A Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár őrzi a Pécsi Kultúrmérnöki Hivatal iratait, egyebek közt a niklai vízimalomra vonatkozó dokumentumokat is. De mit is takar ez a ma már kissé idejét múltnak tűnő fogalom, mi is volt az a kultúrmérnöki hivatal? A mai terminológia a vízügyi igazgatás egyik területi szervének nevezné ezt az intézményt.

A kultúrmérnöki hivatalokat 1879-ben a mezőgazdaság vízgazdálkodási feladatainak ellátására hozták létre a földművelésügyi minisztérium szervezetébe tagozódva. 1881-ben nyolc, az 1910-es években pedig már tizenkilenc hivatal működött országszerte. Feladataik rendkívül szerteágazóak, ezek közé tartozott a belvízrendezés és lecsapolás, az alagsövezés és öntözés, a nem hajózható folyók szabályozása, a patakrendezés, a vízmosás-megkötés, szikjavítás és a halászati ügyek felügyelete is. Természetesen ide sorolták a különféle vízfolyásokon, patakokon létesített malmok működésének felügyeletét is.

A pécsi kultúrmérnöki intézmény 886-os számot viselő vízikönyve a niklai vízimalomra vonatkozó iratokat foglalja magában. Az I. kerületi (pécsi) kultúrmérnöki hivatal 1887. évi 282. számon előterjesztést tett a niklai közbirtokosság nevében. Az alispáni határozat – ma úgy mondanánk – megadta a niklai közbirtokosság malmának és birkaúsztatójának fennmaradási engedélyét.

Az 1885. évi XXIII. – a korabeli szóhasználatnál élve: vízjogi – törvény végrehajtását szabályozó rendelet (45.689/ 1885.) értelmében bemutatták azt az iratot, amely bizonyította, hogy a „vizi mű” a törvény életbe lépésétől visszafelé számított 20 év óta háborítatlanul fennállt anélkül, hogy mások jogos érdekeit sértette volna. Ezt aényt közölték az illető községgel, s mivel a bejelentést senki sem támadta meg, a közbirtokosok megkapták a létesítmény működtetéséhez való hozzájárulást.

A vízimalom létrejöttének pontos idejét nem tudjuk meghatározni, csak azt jelenthetjük ki, hogy a törvény megjelenése előtt húsz évvel már biztosan létezett. Fényes Elek 1851-ben Pesten megjelent leírásában – *Magyarország geographiai szótárában* – viszont még nem szerepel, ezért megállapítható az is, hogy milyen dátum után építették vízimalmunkat.

A Kaposváron 1889. szeptember 19-én kelt határozatról a közbirtokosságot képviselő Berzsenyi Sándor gondnokot és a községet a marcali járás főszolgabírója

„Én színész akarok lenni,
nem pedig egy kelet-európai sztárocška”

Marguerite Duras *Naphosszat a fákon* című művének kaposvári bemutatóján lépett először közönség elé betegsége után a Kossuth-díjas Töröcsik Mari. A Nemzet Színésze életében szakmailag-emberileg egyaránt fontos volt e visszatérés. Az Anatolij Vasziljev rendezte darab igencsak nagy amplitúdóval tartott próbái nyomán maradandó színházi előadás született. Mari és Vasziljev – akik dolgoztak már együtt Szolnokon, Moszkvában és Budapesten is – kitörölhetetlenül beírta magát a kaposvári és az egyetemes színháztörténet aranykönyvébe. Az alábbi interjú 2009 telén készült a Somogy Televízió Stúdiójában. A beszélgetés szerkesztett változatával hajtunk fejet a 86. évében idén április 16-án elhunyt színésznő emléke előtt, aki arra a kérdésemre, hogy szólíthatom-e művésznőnek, így válaszolt: „Eszébe ne jusson, hívjon engem csak nyugodtan Marinak.”

– *Hogy látja, a Nemzet Színészeének milyen sors adatott? Jó az, hogy próbára, előadásra Kaposvárra utazik, és átmenetileg egy szállodában él?*

– Szeretnék őszintén és egyszerűen fogalmazni, hogy elfogadják tőlem, amit mondok. El vagyok ragadtatva Kaposvártól! Tényleg el vagyok ragadtatva! Annyi helyen dolgoztam, mindig máshol voltam; játszottam, filmeztem, televízióztam. Nem maradtam a Nemzetiben sem, mert folyton kerestem, kutattam, találok-e valakit, aki elhítheti velem, hogy még érdemes színpadra lépnem. Ennek ellenére mindig féltem új helyre indulni. Kaposvártól is féltem, nem a város, hanem a színháza miatt. Aztán ahogy beléptem, minden félelmem elszállt, jóllehet, előtte már próbáltam Pesten a színészekkel. A pincétől a padlásig szeretem a színházat. Számomra mindenki fontos: nemcsak a színészek, hanem a műszak, a világosítók, a takarítók. Nekem fontos, hogy szeressenek.

– *Ahogy érzékelem, a színházon kívül is szeretik. Megállítják a kaposi korzón, a Stühmer Kávéházban idegenek lépnek oda az asztalához, hogy köszöntsék...*

– A közönség is fontos, és érzem a szeretetet felőlük. Ez egy cselekménydús, nehéz darab, és attól féltem, hogy el fognak menni. Azt tapasztaltam, hogy szeretettel fogadnak. Tudták, hogy meghaltam, majd visszajöttem, és itt, Kaposváron léptem először színpadra. Ennek ellenére a közönség kegyetlen is tud lenni. Ha valamit képtelen befogadni, akkor feláll és elmegy, mert aki el akar menni, az elmegy. Valószínű, hogy néhányat ezt tettek – én ezt megérezem a színpadon, kifinomult figyelmem van –, de az előadás végén ünnepelnek. Egyszer vagy kétszer jártam már Kaposváron; alig van olyan város az országban, ahol ennyi park és liget várná az érkezőt...

– *A Csiky színpadán láthattuk egy országos színházi találkozón is, Marquez Száz év magányában játszott Garas Dezsővel...*

– Valóban, akkor voltam itt talán másodszor.

– *Néhány hónapja, a színház évadnyitó társulati ülését követően megkérdeztem, milyen ember Anatolij Vasziljev, a darab rendezője, azt mondta: egy örült.*

– Én róla bármit mondhatok, mert nagyon szeretem, s ott van a világ legjobb

tíz rendezője között. Nagyon szeretjük egymást, jó barátom, ezért mondhatok azt róla, amit akarok. Nem Oroszországban él, hanem Franciaországban, és néha hazalátogat. Őt is megtaposta az élet. Én meg néha úgy szidtam a próbákon, mint a bokrot. Minden nagy rendezőnek egyik fő tulajdonsága kellene, legyen, hogy ha elkezdi a próbát, akkor megteremti azt a légkört a színészeknek, amiben a legjobban tudnak dolgozni. Ezt sajnos most elég gyakran elfelejti; megengedi magának, hogy ideges legyen. Amikor már megfogta a fejét, akkor én azt mondtam: jaj! Egyszer Schwajda Györgynek köszönhettem, hogy nem rohantam le a színpadról, s utaztam fel Pestre. Vasziljev elhitette velem, hogy még érdemes fellépni, s ez a legfontosabb. Örült, de szeretem.

– *Nemcsak Marival, hanem a közönséggel is elhitette. Érezhető ez mindvégig, míg színpadon van, de már az az atmoszféra is bámulatos, amikor megjelenik. Az egész előadást a hátán viszi.*

– A szerep is ilyen, hogy a hátamon kell vinni, de ha nem olyan színészekkel játszanék, mint amilyenekkel, s ha másféle közeg venne körül, mint amit Anatolij megteremtett, akkor én meghalnék. Különleges ez a közeg; a színészekről kezdve – akik csak táncolnak, mind vezető színészek – a zenészekig. Huszonnyolc percig beszélek egyedül, s amikor belépek közéjük a takarásba, olyan boldog vagyok. Mondom is nekik: de jó, hogy bejöttem, s köztetek lehetek.

– *Ez történik, amikor két világlágy klasszis találkozik. Gyakran nem is vagyunk tisztában azzal, hogy mi mindent indíthat el az emberben egy szerepbéli mondat. Darabbéli fia, Kocsis Pál színpadi barátnéját, Gubás Gabit versírásra készítette. A titkos*

Töröcsik Mari a kaposvári előadáson

szövetség így született. A fiatal színésznő így magyarázza: Ez a vers elindított bennem valamit, amit nem volt kedvem megmagyarázni, csak ráhangolódni és folytatni, miközben egy Marguerite Duras-sor járt a fejemben egy darabból, amit nemrég mutatunk be, és amit Töröcsik Mari anyaként mond a fiának: „Nincs kétféle módja, hogy elhagyd az anyádat...” Így született „balga módon” vers a versre: Egyek voltunk Egyek voltunk (te és én) / idejöttél, mert akartál / zsigereinkben még él a kép / s nincs más mód, hogy elhagyjál / – a titkos szövetség – / köldökzsinórként létrejött / mely felsejlik arcunkban / s örökre összeköt. Milyen anya Töröcsik Mari?

– Nehezet kérdez. Egyszer kiabáltam a gyerekeimmel; olyan, mint a József Attila-versben, amikor a külvárosban ordít az anya. Felhívtam édesanyámat: „Édesanyám, hogy neveltél bennünket?” „Fiam, én mindig voltam” – azt felelte. Persze nemcsak én nem lehettem mindig, most nagyon sok anya nincs mindig. Egyet megtettem, hogy mindig érezzék, nagyon szeretem őket, és ez mindenen átsegített. Anyámtól megtanultam, hogy legalább egyszer együtt kell étkezni a gyerekekkel. Ha a rádióból vagy a filmből éjjel kettőig hazaértem, akkor minden áldott nap reggel hatkor felkeltem és együtt reggeliztünk. Amikor iskolából hazajöttek, én még próbáltam, majdnem minden este játszottam, de azért meg szoktam kérdezni tőlük: nagyon hiányoztam? „Nem, te mindig voltál, mert annyira szeretted bennünket” – ezt válaszolták, s azt is tudták: bármi rosszat csináltak, azt elmondhatták nekem, mert arra neveltem őket, nekem mindig mindent el lehet mondani.

– *Teréznek nem akármilyen keresztapja volt, úgy hívták, Pilinszky János...*

– Emlékszem, mikor két évre leköltöztünk Velemre, akkor ő is lejött, kibérelt az erdésznél egy emeletet. Teréz öt és fél éves volt, és János óriási sétákat tett vele. Amikor a velemi házamat megvettem, ami a falu közepén van, nem nyaralót akartam, hanem azt, hogy ideköltözzünk. Pozsgay Imre volt akkor a kultuszminiszter, és én örökké hálás vagyok neki, mert amikor otthagytam a pályámat, két év szabadságot kaptam. Teréz odajárt első elemibe, ahogy Gárdonyi is megírta, tizenhat diák járt egy osztályba. Pilinszky nem szeretett Pesten lakni, azért jött falura. Sajnálom, hogy keveset voltak együtt Terézzel, emlékszik is rá, de szerette volna, ha még néhány év adatik neki s akkor még elevebben élne benne a képe.

– *Kalandozások a tükörben című kötetének első példányát ő kapta dedikálva...*

– Lányom valóban elsőként kapott belőle. János nem publikálhatott, meséket írt. Hároméves lehetett, amikor felolvastam keresztapjának a verses meséjét, és csak folytak a könnyei. Mondtam neki: „Terézkém, ne sírj, figyeld majd meg, milyen szép lesz a vége!” Azt mondta: „Jó, jó, de az egész olyan szomorú.” Pedig én olvasás közben mindenfelét hozzáköltöttem, hogy a vége szebb legyen, de az alaphangját nem tudtam megváltoztatni.

– *Hol él most Teréz?*

– Tíz évig Londonban élt, előtte Svájcban, de Ausztráliában is élt. Alig volt ő nekem, és szerencsére most gyakran van Budapesten, mert van egy otthonuk a fővárosban is. A párja visszamegy Londonba, mert dolga van, de most Terézzel hat napig együtt lehetek itt, Kaposváron.

– *Ha most beleültetnék egy körhintába, az elsuhanó fél évszázadból mely színész kollégák és rendezők arca elevenednének fel?*

– Ide figyeljen, én ezt reggelig sorolhatnám, olyan gazdag életet élhettem, de nem teszem, mert akkor sokan kimaradnának. Csodálatos emberek, kollégák, írók, rendezők vettek körül. Tele voltam barátokkal, nagy emberekkel – idehaza, meg külföldön is. A génjeimet a szüleimtől örököltem, így különösebben nem foglalkoztam azzal, hogy mit adott Isten, de most, a betegségem alatt belegondoltam abba, vajon miért hozott vissza. Nekem csodálatos halálom volt, nem kellett szembenézni azzal, hogy tudatják velem: meg kell halni, amit emberileg nehéz elviselni. Nem kellett szenvednem, pedig pokoli szenvedéseket tud adni az Isten. A legártatlanabbaknak is. Talán úgy vélte Isten, hogy olyan gazdag életet adott ennek a nőnek, akkor még könnyű halált is adjon neki?

– *Mi maradt meg e „könnyű halálból”?*

– Semmi!

– *Azt tudja-e, Mari, hogy mily sokan imádkoztak a gyógyulásáért? Még a Katolikus Rádióban is...*

– Hogyne, mindent tudattak velem; betelefonáltak, és az orvosok, az ápolók szállították nekem híreket, mert nem tudtam felvenni a telefont. Se mozogni, se beszélni nem tudtam. Olyan bődületes szeretetözön áradt felém, ami hozzásegített a gyógyulásomhoz. Azzal tisztában voltam, hogy a közönség egy része engem ölben tart, és átsegít a nehéz dolgokon, de azt, hogy ilyen mérhetetlenül sokan fordulnak felém, azt nem gondoltam volna.

– *Kinek szólt a kaposvári visszatérés? Schwajda Györgynek vagy Vasziljevnek?*

– Én Schwajdának voltam a színésznője tíz évig, leszámítva az első nagy nemzeti színházas időszakot, ahol csoda emberek vettek körül; jöllehet a kritika majdnem egy évtizeden át elküldött a pályáról, hogy most már ne kísérletezzenek velem. A nemzetis színésznek tartottak; „Ne törődj velük, te közénk való vagy!” – bíztattak. Így aztán én nagyképűség nélkül elmondhatom: bárhol is áll a Nemzeti, én beépültem, része vagyok, egy kis téglája vagyok a Nemzeti Színháznak. Schwajdát nagyon szeretem, amikor ideszereződött Kaposvárra, meghívott. Azt kérte, Vasziljevvel jöj-jek. Rögtön igent mondtam. Arra kértem, várjunk egy évet, mert még a Nemzeti nem közölte velem, mikor játszom. Betegségem után Alföldi nagyvonalú volt; tavasszal kellett volna nála kezdenem, de az orvosok nem engedtek még színpadra. Akkor jöj-jek ősszel, igen ám, de őszre lett leszerződötve Vasziljev Kaposvárra, akkora tette szabaddá magát, én meg megígértem Schwajdának, s így Alföldi Robi beleegyezett, hogy Kaposváron térjek vissza a színházba. Én egyébként már olyan öreg vagyok, hogy nem megyek vidékre. Kaposvárra viszont lejöttem Schwajdáért és Vasziljevért.

– *Az ötvenes években kinn járt Franciaországban, Truffaut kritikájára megnyílt volna Ön előtt a nagyvilág. Csak egy szavába került volna. Miért mondott nemet?*

– Maga még olyan fiatal, el sem tudja képzelni, milyen zárt világban éltünk. Truffaut-t amikor megismertem a párizsi bemutatón még újságíró volt, később lett világhírű rendező. Főiskolásként az első évben nem engedtek ki Cannes-ba a film-

fesztiválra, de utána minden évben mehettem. Az tehát nem fordulhatott volna elő velem, hogy Truffaut engem meghívjon. Csak akkor játszhattam volna, ha disszidálok. 1956 után Tito már nem volt „láncos kutya”, s meghívtak a jugoszlávok játszani, Fábry Zoltánt meg rendezni. Nemhogy engem nem engedtek ki játszani, még Fábryt sem rendezni. Kelet-Németországba mehettem volna. Shakespeare-nek a *Minden jó, ha vége jó* című darabjában kaptam szerepet, amikor behívott Major és Várkonyi, vállaljam el a *Melankólia* című filmet az NDK-ban. 2400 forint volt akkoriban a fizetésem a Nemzeti Színházban vagy nyolc évig. Itt kaptam volna 100 ezer forintot. Azt ígérték, majd átosztják a szerepet. Dehogy megyek – válaszoltam, én színész akarok lenni, nem pedig egy kelet-európai sztárocška.

– *Említette, hogy a kritikusok tíz évig kószolgatták. Mi volt a bajuk Marival?*

– Amikor leszerződtetett a Nemzeti, Gellért Endre volt a színház főrendezője, a színész főtanszak vezetője. Szerintem ő szólt a Majornak, hogy vegyen fel a Nemzetibe. Azt se tudta Major, esznek-e vagy isznak. Ő csak rendezőket tanított, a *Körhintát* sem látta. Jól van, leszerződtetett. Felújította Shakespeare *Vízkeresztjét*. Mérszáros Ágika játszotta Violát, de akkor, 56 miatt, le volt tiltva. Mindenki a régi volt. Makay Margitka megkérte Majort, hogy ő már túl öreg, játssza Olíviát Bara Margit, aki már akkor nagy színész volt Kolozsváron, s ő csodálatosan játszott. Bodroginak mondtam, akkor ő volt a férjem, „Édes Bodrogi, én nem tudok semmit, megpróbálom sírás nélkül letenni a szerepem, és megkérem Major elvtársat, hogy tessék engem elengedni vidékre.” A harmadik próbán hívat Major: „Törőcsik, jöjjön le!” Letámolyogtam. „Maga nem tud semmit” – vetette oda. „Major elvtárs, én ezt tudom.” Major azt mondta: „Látom az arcát, maga milyen szerelmes. Különös ízlésre vall, hogy nem képes az általam oly gyűlölt általános színészi eszközöket használni. Majd leírják magáról, hogy nem jön át a rivaldán. Hát ne jöjjön át! Itt olyan csodálatos emberek veszik körül, hogy majd megtalálja a saját eszközeit.” Eltelt 8–10 év, amíg először felordítottam a színpadon, de szerintem már korábban jó voltam. Major is azt mondta: „Maga már jó, Mariska néni!” Mariska nénizett. Akkor robbantam be, amikor a Katona József Színházban – ez volt a kamara – egy rossz szovjet darabban, a *Varsói melódiában* játszottunk ketten Sztankayval, Iglódi Pista rendezésében. Itt már elfogadták azt a fajta színészetet, amit én műveltem.

– *A kritika fontos a Nemzet színészének?*

– A kritika mindig fontos; az a fontos, hogy ki írta. Persze, hogy jó, ha dicsérik az embert. Egy időben nagyon fájt. Visszamondták, hogy a Major teljesen belebetegedett, amikor a *Vágóhidak Johannájáról* – ami óriási siker volt – az egyik kritikus azt írta: most már végre legyen elég, hogy velem kísérletezik. Molnár Gál Péter és Koltai Tamás engem már korábban a zászlajára tűzött. A pályán fontos a siker, a bukás fáj. A *Vágóhidak Szent Johannáját* vagy húsz előadáson át 40–50 ipari tanulóknak játszottam. Básti Lajosnak, Agárdynak és az akkori csodálatos stúdiósoknak – akiknek mindegyike ma már országos híró – mind a mai napig hálás vagyok, mert végigjátszották velem; úgy, mintha vendégszerepelnénk a Comédie-Française-ben. Tudtam, hogy egy nagy bukás az én pályámon nagy állomás. Nem minden siker

fontos állomás. Az a nagy dolog, ami például most ért engem Kaposváron. Ez a siker nagyon fontos.

– *Ezért a sikerért meg is dogozott... Valamelyik előadás után kopogtattak a színésznő ajtaján, s a nemesdédieket megajándékozták Marit különféle lekvárokkal, majd meghívták sörözni...*

– Meg is hatódtam. Nem csak engemet, hanem az előadást is szerették. Egyszer már küldtek lekvárt, eredeti körte pálinkát is. Majd karácsonykor kinyitjuk. A süttők lekvárt is. Ezt reggelizzük az ünnepek alatt.

– *Itt, Kaposváron visszatért a színpadra, visszatért az életbe. Pesten miben próbál?*

– Az igazgatóm két darabot küldött el; az egyik egy óriási szerep, a mostaninál sokkal nagyobb. A másik a *Mein Kampf* – olyan nehezen tudom kimondani – Halál-asszonya, aki megjelenik a darab végén. Ez egy négy és féloldalas. Alföldi Robi felhívott, megkérdezte, hogy tetszett. Mondtam, mindegyik tetszett. Erre ő: „Szeretném, ha mindegyiket megcsinálná.” Drága Robi, én már olyan öreg vagyok, hogy pár éve kérhetem azt: egy évadban csak egyet játsszak. Mit tud mondani erre a direktor egy öreg hölgynek? „Legyen!” A négy és fél oldalas Halálasszony-szerepet választottam.

Töröcsik Mari

Bevezetés

A II. Rákóczi Ferenc tiszteletére készült 20. századi emlékművek művészei a legismertebb 18. századi Rákóczi-portrékat vették mintául. Köztéri szobrok sokaságán ábrázolták, ábrázolják életének főbb eseményeit, a hős és győzedelmes hadvezért, a nemzeti panteon kiemelkedő alakját. A főként magyar vonatkozású köztéri műveket számon tartó Köztérkép-adatbázis szerint 143 II. Rákóczi Ferencet ábrázoló szobor, dombormű van Európában (www.kozterkep.hu). Az emlékművek 95 százaléka Magyarországon, néhány további Szlovákiában, Romániában, Franciaországban és Törökországban található (1. KÉP).

A Rákóczi-tisztelet, -kultusz, -emlékezet a 20. század elejétől nyilvánulhatott meg emlékművekben is. Az első mű az 1903-ban Tiszabecsen felállított obeliszk domborműve, amit sok szobrászati alkotás követett a következő időbeni eloszlásban:

1901–1910:	6	1941–1950:	–	1981–1990:	10
1911–1920:	5	1951–1960:	2	1991–2000:	16
1921–1930:	2	1961–1970:	4	2001–2010:	51
1931–1940:	7	1971–1980:	8	2011–2019:	28

Összesen: 139 emlékmű

Megállapítható, hogy 2001–2010 közé esik a Rákóczi-tisztelet köztéri emlékművekben megnyilvánuló csúcspontja, 1941–1950 között viszont egyetlen alkotás sem készült. A legtöbb mű bronzból készült (97), ennél jóval kevesebb mű anyaga kő

Rákóczi emlékművek Európában

(25), tizenegy készült fából, öt terrakottából, samottból, kerámiából vagy pirográ-nitból. Az adatbázis természetesen nem teljes, de reprezentatív mintát kínál a Rákó-czi-ábrázolásokból.

Az emlékművek felállításának motivációja (1.) helyi emlékhely felállítása vagy (2.) nemzeti panteon tagja.

(1.) A helyi emlékhelyek létrehozásának apropója rendszerint Rákóczi adott településen vagy közelében való tartózkodásának, nyertes csatáinak az évfordulója. Az első helyi emlékmű a tiszabecsi református templom mellett, annak kertjében áll, amit a Rákóczi-szabadságharc első, 1703. július 14-én a tiszabecsi Bajnok-dűlőn kivívott győzelmének 200. évfordulóján, 1903. szeptember 20-án avattak.

Az életnagyságú, Rákóczit ábrázoló bronz portrédombormű az obeliszk felső részén látható, alkotója nem ismert.

(2.) A Nemzeti panteon tagjaként felállított Rákóczi-emlékmű például a ba-latonalmádi Öregparkban (ma Szent Erzsébet-liget) az 1910-es években felavatott szobor, ahol Petőfi Sándor (Izsó Miklós, avatás: 1902. július 31.) és Kossuth Lajos (Holló Barnabás, avatás: 1903. aug. 23.) szobrának társaságában áll. Mindhármat közadakozásból állíttatta az Almádi Kör: a bronz mellszobrok magas, almádi vö-röskő-talapzaton állnak. A Rákóczi-szoborra több évig gyűjtött a társaság: például 1908-ban a Balatoni bál bevételét a Rákóczi-szoboralap javára fordították. Tehát nem a Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi 1715–1735* című könyvén való méltatlankodás miatt állították, ahogy Váth János *A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története* című könyvében állította (*Magyar egyháztörténeti vázlatok 1*, Budapest, 1989, 426.), hanem jóval annak 1913-as megjelenése előtt már elhatározták felállítását. A félalakos Rá-kóczi-szobor Holló Barnabás műve, avatásá-nak ideje egyelőre ismeretlen.

A Rákóczi-ikonográfia szempontjából vizsgálva a műveket, a legtöbb ábrázolás a három felnőttkori portréfestmény valamelyikét követi szorosan, vagy ötvözi többnek az elemeit. A szobrok és a domborművek legnagyobb része Mányoki Ádám 1712-es olajfestményét vette mintául. Az ikonográfia szempontjából ugyancsak jelentős előkép Mányoki 1707-es mellportréja, az 1703-as félalakos portré viszont nem ihlette meg a 20. századi szobrászokat. A lovasszobrok előké-pül főként az 1694-es lovas metszettek szolgálhattak, ötvözve a portré olajfestmények arcvonásaival.

A *Borsszem Jankó* satírikus hetilap 1904. április 24-i számának címlapján (2. KÉP)

kommentálta a magyar politikai életben a Rákóczi hamvainak Magyarországra hozatalával kapcsolatos fordulatot. Azaz Ferenc József április 18-án kelt királyi levelét, melyben hozzájárult a hamvak hazahozatalához: a kompozíció középpontjában egy magas talapzaton lévő Rákóczi-mellszobor látható, melynek előképe Mányoki Ádám 1712-es olajfestménye. A szobor két oldalán a kacagányt és kucsmát viselő Thaly Kálmán és Tisza István kivont karddal díszörséget áll. A büszkét előtt három labanc viseletű alak hódol meghajlással. A szobortalapzat előtt babérkoszorúban a „KIRÁLYI KÉZIRAT” felirat olvasható. A karikatúra Rákóczi-mellszobra Mányoki Ádám 1712-es Rákóczi-portróját követi.

Köztéri szobrokhoz kapcsolódó néhány Rákóczi-ünnepség

Rákóczi Ferenc és társainak 1906. október 29-én történt kassai újratemetése előtt négy hónappal, 1906. június 17-én emléktáblát avattak Érsekújváron, a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség során, Kossuth Lajos és Czuczor Gergely szobrával, valamint Bercsényi Miklós és Bottyán János emléktáblájával együtt. A Rákóczi-emléktáblát az Érseki Palota falán helyezték el, ahol egy ideig Rákóczi is lakott. Az ünnepségen beszédet mondott Thaly Kálmán és Rabár Endre, a szoborbizottság elnöke. Az első világháború után mindhárom emléktábla és a két szobor elpusztult vagy eltávolították. Az emléktáblák közül Bercsényiét 1939 áprilisában, Rákócziét 1943 októberében helyezték vissza.

1906 után számos városban tervezték Rákóczi-szobor felállítását, s az anyagiak előteremtésére helyi szoboralapot, szoborbizottságot hoztak létre. A Szegedi Rákóczi Egyesületnek az volt a célja, hogy a városban, „az ország legmagyarabb városában”, Rákóczinak szobrot emeljenek. Ennek megvalósítására alakult a Rákóczi-szoborbizottság. Amikor 1909 novemberében Szeged városa elfogadta ifj. Vastagh György szobrász tervezetét a Rákóczi-szoborra, a művész azzal indokolta a kivitelezés mások ajánlatánál alacsonyabb költségeit, hogy már készített hasonló szobrot Munkácson és Beregszászon.

Az avatást eredetileg 1910 októberére tervezték. 1910 szeptemberében a sajtóban ellentétes hírek jelentek: egyes lapok szerint a szobor elkészült, de vita támadt a felállítás helyszíne körül, más hírek szerint a művész késett a mintázással, s csak 1911 februárjában készült el. Az 1870-es évektől, de főként Lázár György polgármestersége (1891–1915) idején Szeged egyébként a szobrok városává vált, hisz az első világháború előtti negyven évben állítottak emlékművet – többek között – Dugonics Andrásnak, Deák Ferencnek, Kossuth Lajosnak és Tisza Lajosnak.

Az 1912. szeptember 29-i felavatás előtt a szobrot kiállították a Múcsarnok 1911-es jubiláris téli tárlatán. Az avatás előtti estén a szegedi színházban Szigligeti Ede művét, a *II. Rákóczi Ferenc fogságát* adták elő, a szoboravatási ünnepség pedig vasárnap este Rákóczi-bállal ért véget. 1930-ban a szobrot új helyre tették át Szegeden, majd 1935-ben Rákóczi halálának 200. évfordulóján, az országos ünnepségek egyik központi helyszíne ifj. Vastagh György szobra lett.

Az 1930-as évektől a korabeli sajtó mellett a Filmhíradó egy-három perces felvételei is tudósítottak a szoboravatásokról és a Rákóczi-ünnepségekről.

1932. október 9-én a romhányi csata síkján felavatták a „II. Rákóczi Ferenc halhatatlanságát” hirdető emlékművet a Rákóczi-szabadságharc utolsó, 1710. január 22-én történt, jelentősebb hadművelete emlékére. A romhányi Rákóczi-emlékműbizottság belügyminisztériumi anyagi segítséggel tudta megvalósítani a nyolc méter magas obeliszket, tetején turulmadárral, oldalán II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Sándor portré-domborművével.

Az emlékmű felállítását Markó Miklós a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője és Dr. Szuchovszky Sándor körorvos kezdeményezte, de aktívan részt vett a munkában Markó Árpád, a Hadtörténeti Múzeum vezetője is. Istók János szobrászművész és Münk Dezső építész mérnök alkotásának oldalán a csatában részt vett magyarok nevén kívül a svéd, francia és lengyel katonák neve is olvasható. Az avatás igazi országos esemény volt, melyen részt vett Gömbös Gyula miniszterelnök is. Az eseményről a Filmhíradó megőrzött számunkra egy egyperces filmfelvételt, melyen hallható Zsoldos Béla főispán beszédének egy részlete: „Minden helyébe találhatsz másikat is, de hazát, nemzetet, akár csak istent, egynél többet nem. Rákóczi az örök igazsághoz fellebbezett. Ahhoz maradt hű, eskü nélkül is és önmagához. És lett az örök tiltakozás és az örök reménység.”

1943 áprilisában, a svéd hetek keretében svéd vendégek jelenlétében koszorúztak a romhányi Rákóczi-emlékműnél, amelyen magyar nyelvű beszédet mondott Björn Collinder, az uppsalai egyetemi finnugor tanszékének tanára.

Rákóczi halálának 200. évfordulóján, 1935. október 6-án Sárospatakon avatták fel Horváth Géza egész alakos Rákóczi-szobrát. Sárospatakon mindig is nagy kultusza volt Rákóczinak, mivel gyermekként több évet töltött Patakon, és 1708-ban felnőttként országgyűlést tartott a várban. A Filmhíradó felvétele Enyedi Andor református püspök beszédéből őrzött meg részletet: „II. Rákóczi Ferenc a magyar nemzet legnagyobb áldozathozója. A mai, mindennel megalkuvó korban szinte érthetetlen, ahogy ő lemondott mindenről, még a hazájáról is, pedig egy kis elvtagadással, egy aláírással mindent megtarthatott, és mindent megmenthetett volna. A lemondásánál csak a szenvedése volt nagyobb. Nagy tanítás nekünk is arra, hogy vállaljuk és viseljük a magyar sors keresztjét, olyan türelemmel, amint ő.”

Az ország fővárosában 1937. május 2-án állították fel az első Rákóczi-emlékművet, Pásztor János lovasszobrát. Ez a legismertebb Rákóczi-szobor. 1935-ben, Rákóczi halálának 200. évfordulóján rendelte meg az állam. A Parlament előtt felállított, hat méter magas bronzszobor 4,7 méter magas gránit talapzaton áll. A szobrász az alkotást állami megbízásként készítette el. Így nyilatkozott az alkotásról öt évvel később: „Mindig előzetes tanulmányokat végzek. Beleélem magam a feladat szellemébe, úgyhogy mire hozzáfogok a mintázáshoz, már nincs szükségem modellre, ami csak gátolná a művészi erő érvényesülését. A Rákóczi-szobor készítése előtt rengeteget jártam a bécsi levéltárban, felkutattam forrásmunkákat, de végül is anynyi ellentétes véleményt olvastam össze, hogy visszatértem lélekben a diákkori Rá-

kóczi-ideámhoz, és azt mintáztam meg... A bécsi spanyol lovasiskolában figyeltem meg mozgás közben a lovakat, nem egy lovat állítottam be modellül. A műterembe nem lépett be ló. Utcán járva is ellestem egy-egy megfelelő részletet, fület, lábat, fejét. Így rakódott össze bennem az anyag, aminek alapján hozzáfoghattam a művészi alkotáshoz.” Az avatásról ismerünk egy kétperces Filmhíradó-felvételt, melyen Darányi Kálmán miniszterelnök beszédének egy részlete hallható: „Magyarország függetlensége és ősi alkotmányának szabadsága érdekében vívott harcaiban, küzdelmeiben az önzetlen hazaszeretnek és a páratlan áldozatkészségnek oly nemes példáját adta II. Rákóczi Ferenc.”

Ugyanebben az évben egy hónappal később, 1937. június 12-én, a párizsi magyar kolónia és főként Dobay-Székely Andor festő kezdeményezésére megszülető Rákóczi-emlékmű avatására került sor Grosbois-ban, annak emlékére, hogy 220 éve, 1717-ben Rákóczi onnan indult Törökországba. A kopjafát imitáló emlékmű avatásáról és annak körülményeiről az egyperces filmfelvétel mellett Zolnai Béla beszámolója ad képet: „A párizsi atmoszféra kedvező alakulása tette lehetővé, hogy a Párizs melletti Grosbois-dülőben, Yerres községben, a régi kamalduli kolostor kertjének falában egy Rákóczi-emlékoszlopot lehetett fölállítani. Párizs egy magyar zarándokhellyel lett gazdagabb, Yerres község pedig, amelynek tisztos előjárói ékes beszédekkel vették át a »baráti magyar nemzet« fiának, a nagy szabadsághősnek és szent remetének emlékművét, idegenforgalmi nevezetességet kapott: máris elhatározták egy Rákóczi-múzeum berendezését. [...] A leleplezési ünnepélyen, amelyet a magyar kormány képviselői is megtiszteltek megjelenésükkel, a legszebb beszédet a fiatal [Émile] Pillias mondotta, aki – a magyar történelmi irodalom teljes ismerete alapján – páthosználküli, emberi hangon vázolta a száműzött és Grosbois-ban megnyugvást találó Fejedelem lelki viszontagságát, misztikus válságait és vallási individualizmusát. Rákóczi, XIV. Lajos, Nicole, Pascal, Saint-Augustin nevei hangzottak a kamalduli remeteség százados fáin alatt és egy pillanatra a magyar múlt emléke egybeforrott a francia történelemmel.” A Rákóczi-múzeum ugyan nem készült el, de időszaki kiállítások időről időre felelevenítik Rákóczi személyiségét és korát. Legutóbb Tirts Tamás gyűjteményéből rendeztek kiállítást 2019 szeptemberében a Yerres-i André Malraux-teremben.

Új tendenciák a Rákóczi-emlékműveken

2006-ban, Rákóczi 1906-os kassai újratemetésének százéves évfordulóján számos Rákóczi-szobrot avattak (Nagyecsed, Oroszlány, Dabas-Sári, Bekecs, Kassa, Munkács), különböző megemlékezések több hónapos sorozata zajlott le Szlovákiában és Magyarországon. Az ünnepségsorozat márciusban Borsiban kezdődött, áprilisban felavatták a kassai Rákóczi-szobrot, az újratemetés évfordulóján pedig Kassán kezdődtek ünnepségek.

Az egész alakos lovasszobrok és a mellszobrok százéves sorozata után néhány művész az utóbbi három évtizedben jobban elszakadt a klasszikus Rákó-

czy-ikonográfiától. Megjelenik a szobrokon a gyermek Rákóczi, édesanyjával vagy az ülő fejedelem. Matl Péter *Zrínyi Ilona és a kis Rákóczi Ferenc* című, életnagyságú alkotása alacsony talapzaton áll a munkácsi vár Lorántffy-bástyáján, a város melletti magaslaton. A 2006. február 27-én felavatott szobor azt a jelenetet ábrázolja, amikor a vár feladása után Bécsben anyát és fiát elszakították egymástól.

Varga Imre szobrászművész II. Rákóczi Ferenc trónon ülő alakját 1998. december 19-én állították fel Siófokon a Dél-balatoni Kulturális Központ belső udvarában, majd 2005-ben, a pecsétadományozás 300. évfordulóján került végleges helyére, a város Fő terére. II. Rákóczi Ferenc fejedelem ugyanis 1705-ben pecsétet adományozott Siófoknak, a szobrot ennek 200. évfordulóján helyezték át a város főterére.

Ezen ikonográfiai újítások mellett természetesen továbbra is dominálnak a klasszikus Rákóczi-portrék. Sok kisebb településre jellemző a helyi mester által fából készített nemzeti panteon felállítása. Ezek ritkán magas minőségűek, az alakok gyakran alig felismerhetőek. 2018–2019-ben hat Rákóczi-szobrot avattak, köztük egyet Balatonakarattyán és egyet Beregszászban. A 2018. augusztus 11-én felavatott bronz Rákóczi-mellszobor a Balatonakarattyai Fürdőtelep Egyesület fennállásának 90 éves ünnepére közadakozásból készült, alkotója Berek Lajos mérnök ezredes, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolai Karának főigazgatója, aki 2000 óta mintegy 20 köztéri szobrot készített bronzból.

A beregszászi egész alakos lovas emlékművet 2019. december 17-én avatták fel, Győrfi Lajos alkotása. A szobrász Mátyóki Ádám 1712-es portréját követte: a korábbi lépő és ágaskodó Rákóczi-lovaszobrokkal összehasonlítva itt a ló és lovasa statikus.

Vörös András: *Nekropolis*

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: EGRY JÓZSEF KESZTHELYI EMLÉKEZETE

„Egry Keszthelyre költözése belső emigráció volt.”

(LÁNCZ SÁNDOR)

Egry József festőművész Zalaújlakon született 1883. március 15-én, egy igen szegény családba. Édesapja felmenői Zalakomárban éltek, édesanyja családja pedig Garaboncra való. Amikor Egry József a zalai zsákfaluból a nagyvárosba került, festőnek készül (képei már gyűlnek), még egyszer szülőföldjén próbálkozik, hol és hogyan tudná megvetni a lábát. 1903-at írunk.

Az apai ág nem fogadja be, az anyai igen, nagyon jól is érzi magát unokabátyjáéknál, Höcs Boldizsár vendéglőseknél, ám Garabonc amolyan ideiglenes édenkertnek bizonyult a számára: „Sajnos nem lehettem soká... Szülőim nem tudtak nélkülözni engem Pesten. Anyám kétségbeesett levelei. Bizony, sírva búcsúztam Garaboncról.” (*Egry breviárium*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1975, 108. – A továbbiakban *EB*.)

1909-ben szignált képei hátuljára Egry föl is tünteti a Garaboncz, Garabonc vagy Garabonc, Zala megye helyszíneket:

Mezei virágok

Tájkép festővel

Tájkép

Virágcsendélet.

Keszthelyen is ismerős, és mint nehéz sorsú fiatal képzőművészre fölfigyel az értelmiségi körökből dr. Lőke Lajos orvos (*EB*, 48.) Amúgy művészként társtalan a kisvárosban, legalább annyira, mint amilyen magány vár rá a Badacsony oldalában is, élete végéig.

A világháborúba Nagykanizsáról indul, oda rukkoltatják be. A tüdőbeteg festőművész Badacsonyba kerül a Neptun-szanatóriumba. (Badacsony – szintén zalai település akkoriban még!) Itt ismerkedik meg ápolónőjével, Pauler Juliskával, akit – nem törődve a körötte támadt botránnyal – feleségül vesz. Az ő révén kezd a háború után új életet Keszthelyen. („Az egészségileg élete végéig megrokkant Egryt 1917 végén, 1918 elején szerelték le. Keszthelyre költözött, felesége ottani házában éltek évekig, apja e tájt bekövetkezett halála után özvegyen maradt édesanyjával együtt. Ettől kezdve tartósan soha nem szakadt el a Balaton partjától, egészen haláláig. Éveken át tartott új kifejezési formájának keresése, kikísérletezése, saját, korábbi kifejezési formáinak felszámolása. Keszthelyen és felesége badacsonyi szőlőjében élt, szemlélődött, mielőtt ismét munkához látott... *EB*, 182.)

Láncz Sándor Egry-monográfiájában a művész maga-világára találásáról a következő olvasható: „A keszthelyi letelepedés utáni első évből csak ceruzarajzok maradtak fenn, amelyek a környezettel való ismerkedés bizonyítékai. [...] Legfontosabb közülük a Keszthelyi utca: az 1920-ban készült ceruza- és pasztellrajz előtere a dombra felkúszó utcát mutat; a rajz jobb oldalán látható házak motívuma három képen is megismétlődik, ami egyúttal e művek keletkezési idejére is utal.” Láncz Sándor monográfiája azért is fontos forrás az Egry-képek keszthelyi barátainak szá-

mára, mivel ritkábban látható, a könyvben sem szereplő alkotásokról legalább leírást ad a művészettörténész. Íme: „A Keszthelyi csónakkikötő a benyúló mólóval, baloldalt a csónakházzal, a kilátást eltakaró nagy, háromszögletű vitorlakkal ábrázolja.” (LÁNCZ Sándor, *Egry József*, Budapest, 1980, második kiadás, 1994, 77.)

A szép kiállítású, nagyméretű albumban az egyik Egry-festményről ismerősen néz vissza a képek nézőjére a keszthelyi templomtorny a XXVIII–XXIX. színes reprodukción: *Délibábos párás fények...* Egry József kolorizmusa, impresszionista lírai bravúrja láttán óhatatlanul is művészetének testvérműzsáját juttatja eszembe. Méltón kapcsolódik össze festő és költő élménye, s egészen közeli rokonságot mutatnak egymással már alkotásaik: Tóth Árpád, a költő ugyanúgy tüdőbeteg volt, mint a festő Egry József. Egry és Tóth Árpád is Tátrafüreden kerestek gyógyulást...

Tóth Árpád is szépen rajzolt Eszter lányának a tátrafüredi levelezőlapokra, apja képzőművész volt. Egry József is megfordult ott, 1929-ben, és festett is tátrai panorámát. Van a költőnek egy töredéke, amely mintha Egry József festményét írta volna le szavakkal, Tóth Árpád fényszínű ábrázolásában is ugyanazt az aurájában vibráló templomtornyot látjuk, amelyet a *Délibábos párás fényeken* – viszont:

Most iszonyuak a forró faluk,
Fehéren izzik a meszes torony,
Vásott szaggal pörkölődő zsaluk
Körül por száll, szőke nyári korom.

(*Forró nyári nap*)

A keszthelyi liget sarkában található házról, amelyben Juliskával egy szépen élhető élet reményében éltek, fotót is közölt a badacsonyi Egry József Emlékmúzeum katalógusa. (Szíj Béla, *Badacsony*, szerk. ÉRI István, fotó SZEPSI SZÜCS Levente, Badacsony, 1973, 15.)

1922-ben a Nemzeti Szalonban állították ki a Balatoni Társaság festőinek képeit. E tárlaton Egry József *Keszthelyi öböl* című olajfestménye is szerepelt.

1928-ban Egryéknek az anyagi gondjaik miatt – sajnos – el kell adniuk a keszthelyi házat, éppen abban az évben, amikor a Balatoni Múzeum épülete elkészült. Egry József képei később, két évtized múltán majd szerepelni fognak a keszthelyi Balatoni Múzeum 1949-ben megújított, újranyitott tárlatán. (1997-ben A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága majd Müller Róbert igazgatónak köszöni meg, hogy a keszthelyi Balatoni Múzeum „műtárgyak kölcsönzésével hozzájárult a szege-di Egry József emlékkiállítás sikeréhez”. A Tisza partján szintén katalógust adtak ki a Balaton festőjének képeiről.)

A keszthelyi Egry-képek közül nézzünk csak egy rögtönzött listát, a Piktornak (ez volt beceneve) vajon hány remekműve is született e partokon?

Keszthelyi utca, 1920 körül

Keszthelyi halászház, 1920 körül

Káin és Ábel, 1919

Naplemente, 1920 körül

Tanulmány a dombos úthoz, 1923 körül

Dombos út, 1923 (Hévízen készült pasztell)

Baltoni halászhajók, 1923

Déli bábos párás fények, 1923

Munkából hazafelé, 1924 (rajz)

Keszthelyi csónakkikötő

Egry József a badacsonyi házat, műtermet és otthonát nem minden kényszer nélkül, de önmaga választhatta. Badacsonyi éveiről Fonay Tibor írt könyvet. A festő neve és Badacsony, a lakhelye összefonódott. Ám Egry számára az egész Balaton a haza volt, víz fölötti párájával és a szivárvány-kupola magasában is. Világának festője lett.

Nem csupán intermezzónak bizonyult a keszthelyi évekből összeálló élet- és pályaszakasz. Keresztury Dezső szerint nem csekély rang, ha valakit, mint Egryt, a Balaton legnagyobb festőjének neveznek. S hogy ezt nem kis részben Keszthelyen érte el: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula felel: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Emlékeit Egryről az 1976-os *Vigilia* 9-es számában fogalmazta meg. Elmesélte a *Vízitükör* című, Egryvel közösen készített könyvének ki(nem)adástörténetét. Az Egry-rajzokat és a Takáts-verseket tartalmazó, zöld borítójú kötetet Tüskés Tibor laudálta, amikor második kiadást ért meg, s végre a szélesebb közönséghez is eljutott. (A reprint kiadás 1986-ban jelent meg, Pécs, Pannon könyvek.)

Egry rajzai és Takáts Gyula versei egymás mellett... Takáts versei között szerepelt az az opusz is, amit még Kosztolányi Dezső is dicsért:

Cseresznyefa, kezemre permetez sok fehér szirmot,
És én játékosan a vízre hullatom.
A kék vizen mint vén rizsbárka ring
A badacsonyi kőszállító hajó,
S fölöttünk halkán egy gém kering.
Zöld szittyók, színes vadkacsák...

(Balaton-part)

1981-ben Takáts Gyula Badacsonytomajon – nem első alkalommal – az Egry Baráti Kör ülésén emlékezett a Piktorra... Beszédet mond. Köhent. Vízrel kínáljuk, de ő visszautasítja, mondván, érettségi óta ő csak bort iszik. A Marton-féle Egry-szoborról nincsen túl jó véleménnyel. A görögöket idézi, hogyha legurítanak egy hegyről egy alkotást, s arról letörik valami – az bizony fölösleges is rajta. Így kalimpál ki Egry hóna alól a sámli – nem volt neki ily ülőalkalmatossága. S ahogy átvágott a síneken – sohasem tette volna azt mezítláb.

Takáts Gyulát mindig „kínai bajszáról” ismerte föl Egry József – aki írja is naplójában – a fonyódi kikötő forgatagában, a háború idején. Egrynek megélhetési okokból kellett akkor át-átkelnie innen Somogyba. Aztán Takáts Gyula tán legszebb öregkori verseit Csu Fu (kínai!) álarcában írta.

Tudja Csu Fu, hogy sok a bölcs,
így mint a szamara csak hallgat...

Nem lehet, hogy ne gondolt volna Egryre. De ne szaladjunk ennyire előre... (Bár nehéz hallgatnia személyes emlékeiről e sorok írójának is... 1999-ben összeállítottam egy Egry-verses antológiát *Egry ragyogása* címmel. Gyula bácsi örült az Egry-ciklusának benne, ki is egészítette a legújabb opuszainak címével. A könyvecske a Balaton Akadémia Könyvek sorozatában jelent meg – kis példányszámban – és Egry József keszthelyi szobrának reprodukciójával. Aminek avatása 1983-ban volt. Borsos Miklós faragta ki, öntette bronzba az Egry-portrét. Először 1951-ben... Heitler Lászlónak – kedves pápai tanáromnak – mesélte el Borsos Miklós:

– Hogyan készültek Miklós bácsi Egry Józsefet ábrázoló portréi?

– Egyik sem modell után, hanem emlékezet alapján. Különös arca volt, már negyven évesen is barázdált. Nem mindennapi jelenség volt, az bizonyos. 1951-ben

Lengyelországba mentem. Siess haza! – mondta, midőn tőle búcsúztam. Igyekeztem, de így is elkéstem, már csak a sírját kereshettem föl. Hamarosan megcsináltam az őt ábrázoló vörösmárvány fejet. (HEITLER László, *Festő szivárvánnyal*, i. m., 46.)

Keresztury Dezső szerint Borsos Miklós volt a barátok, közelállók közül az a képzőművész, aki a leghitelesebben adhatta, adta vissza Egrý vonásait. Nem mintha nem szívesen lett volna együtt a vele egyívású, vagy nála fiatalabb képzőművészekkel, írókkal, zenészekkel, különösen azokkal, akik a lényegét illetően – abban tudniillik, hogy a művészet nem üzlet, nem tréfa, hanem szent dolog, az egész embert joggal magáénak követelő hivatás – egyetértettek vele. Baráti szálak fűzték – csak az általam ismerteket említem – Bernáth Aurélhoz, Csók Istvánhoz, Pátzay Pálhoz, Ferenczy Bénihez; a fiatalabbak közül Mágori Vargha Bélához, akinek képein az ő korai munkás-ábrázolásainak folytatását látta, s főként Borsos Miklóshoz, aki saját életművének is kimagasló alkotásaként faragta meg, sok plakettel körülvéve s egy Balaton menti vincellér annyira rokon fejszobra közelében Egrý felülmúlhatatlanul igaz, tehát szép képmását... (EB, 44.) Borsos Miklós faragta ki bazaltból a tomaji temetőben Egrý síremlékét, ő készítette el a Piktör szobor-portréit Badacsonyra, három dimenzióban vagy reliefen, s Keszthelyre is...

A korabeli napilapok közül, 1983. június 10-i, pénteki számában a helybéli *Zalai Hírlap* a következőképpen tudósított az ünnepségről: „*Felavatták Egrý József mellszobrát. Kiállítás Keszthelyen a Balaton festőjének grafikáiból.*

A száz esztendeje született Egrý József emlékére rendezett keszthelyi program tegnap újabb állomásához érkezett.

Nagyszámú érdeklődő és művészetbarát jelenlétében délután 17 órakor leplezték le a Balaton festőjének bronz mellszobrát, Borsos Miklós szobrászművész alkotását a Helikon-ligeti emlékmű mellett. Avató beszédében Takáts Gyula költő méltatta a nagy nevű festő életművét, maradandó alkotásait.

A centenárium alkalmából a Goldmark Károly Városi Művelődési Központ nagytermében kiállítást rendeztek Egrý József grafikáiból. A mintegy 50 alkotás a Balatoni Múzeum gazdag gyűjteményéhez tartozik. A június 24-ig nyitvatartandó tárlatot Tamás István újságíró-kritikus ajánlotta megnyitójában a közönség figyelmébe.”

Olvassuk újra Takáts Gyula avatóbeszédjét! Érdemes. A somogyi-Bece-hegyi poéta ugyanis nem csupán hangzatosan sürgetett egy új Helikont e tájra, de egyértelműen a művelt közönségre bízta, hogy Egrý József örökségére ne csupán úgy tekintsenek, mint balatoni hagyatéokra, hanem egy egyetemes üzeneteivel velünk maradt életműre. Egrý József szobra, Borsos Miklós alkotása, avatásának helyszínéről azóta átkerült már a Balatoni Múzeum épületéhez... Fogadja a belépő érdeklődőket. Hallgatag üzen.

Takáts Gyula, *A keszthelyi Egrý-szobor avatására* (*Magyar Nemzet*, 1983. június 9, melléklet, 2.)

„Ez a város és ennek az ősparknak szomszédságában álló villa adta az első

igazi, emberhez méltó környezetet és biztonságérzetet, amely Egry Józsefnek, az embernek és művészetének kialakulásához – bátran mondhatjuk – a legtöbbet adta. Ez a villa és a badacsonytomaji présház fizikai valósága, valamint táji és szellemi környezete nevelte föl Egryben azt a világszemléletet és lelki erőt, művészi érzékenységet, amely megteremthette a művet, a magyar képzőművészet egyes darabjaiban és összességében is a legfényesebb műveket és festői világot...

Itt kereste, telente Keszthelyen, aztán tavaszban-nyárbán-őszben a badacsonyi présházban azt a valóságból sugárzó világot, melynek hangját először kellett értenie, hogy aztán képein le is írhatta szavait és jelezhesse meglegt ábrázatát. A lelkét, amelyet ez a mediterrán jellegű táj mindig is rejtegetett és ma is itt rejt előlünk, akik itt állunk a nagy fölfedező szobra előtt a helikoni parkban. Itt az 1921-ben állított – még Egry József is látta – oszlopos kupola mellett és körül.

Bátran mondhatom, e szoborral – mely testi valóságának jegyein túl Borsos Miklós művészetét és ihletével az ércen túli Egry-szellemet is sugározza – ez a szép park még gazdagabb és szebb lett, s talán a régi helikonokat idézve, egy új magyar szellemi helikon felállításának is kezdete lehet. Hiszen itt állnak ők is figyelve ezt az ünnepséget; Cholnoky Jenő, Hermann Ottó és Kitaibel Pál is.

Figyelik és eltűnődnek velünk a festőn, akit bazaltsziklák és suhogó nád között érintett meg az a megszállott ihlet, amely döbbséggel tükröz ránk »A festő« című képéről. Ez az önarckép 1937-ből való, amikor Egry már a szűkebb világ mélyebb és tágabb titkainak is tudója volt. Annak a titoknak, amely túl a Balatonon – melynek festőjének mondogatják –, túl a morfológia és geológia külső adottságain, már magát a megtalált Művet jelentette. A művészi teremtés értelmét és lényegét. Az ember által megvalósított, már az érzékeink által is tapintható és szemlélhető valóságból született új, művészi valóságot.

Igen, Egry József valami ilyen, a szóval alig kimondható művet és világot hozott létre képeinek, rajzainak olajpasztell-fényeivel és ceruzájának szerkezetével és lírájával. A realitás és a valóságon felülinek és túlinak az ötvözése ez. Valóban az ecset poétája volt Egry József, akiről és képeinek titkáról talán nekem is könnyebb néhány sor verssel szólni:

... kiált a belső láng, és mind, amit
lobbant a hegy és önnön mámora.
A titkot ismerő két ujj!
Simone Martini alázata,

az Arany Angyal érkezett, a mű:
fogantatás és születés!
Gulács előtt a hal, Taormina...
Arany-vörös áramütés
rendíti meg a kéz és kép
együtt-egyvet sugárzó kozmoszát.

Pásztor libeg s Kristóffal a gyerek,
s fény-sokszögek nagy kerek napon át...

De prózára váltva a szavakat, csak jelzésként is meg kell említeni azt az ívet, amelyet a mester a szivárvánnyal is reálsan húzott föl műveivel.

Azok szellemével, atmoszférájával és a sokból nagyon sokat elvevő ábrázolásmód maradandó választékos egyszerűséggel varázsolt a magyar festészet történetébe. Gondoljunk csak az 1920-ban festett *Keszthelyi halászsok* művétől az 1943-ban készült *Csodálatos halászsok* képig, melynek címe egyszerre nem csak képet, de egy nagy művész és stílus fejlődésének gazdaságát is jelzi. Csontváry Kosztká Tivadar és Derkovits Gyula mellett Egrý művészete az, amely az európai művészetnek is sokat adott.

Méltó helyen és alkotásban áll itt ez a szobor, mely mint minden művészi kő és érc, mindig egyszerre kettős figyelmeztető a futó időben. Jel az alkotóra és az alkotásra. Biztatás az embernek és az emberiségnek történelme legvadabb korszakaiban is. Az emberi létezés legméltóbbjára figyelmeztet. Így nézem és nézzük, és így avasuk fel ma ezt az Egrý-szobrot is.”

(A festő születésének 100. évében a szoboravatáson elhangzott beszéd. Megjelent a Magyar Nemzet Balaton című mellékletében, 1983. június 10, 7. szám, 2.)

*Az Egrý József Múzeum és állandó kiállítás Badacsonyban
(Fotó: Barabás Ferenc)*

Ulickaja „új” regényéről

„Sok pestis és sok háború volt a világon.

De a pestis és a háború mindig készületlenül éri az embert.”

(Albert CAMUS)

Ljudmila Ulickajának, akit ma már nem kell bemutatni a magyar olvasónak, az elmúlt évben egyszerre két új könyve jelent meg. Az egyik *A lélek testéről*, a másik a *Csak egy pestis*. Mindkettőt a Magvető adta ki 2020-ban, és mindkettőt Morcsányi Géza fordította, aki a Magvető igazgatója volt, és mellesleg Enyedi Ildikó *Test és lélek* című filmjének férfi főszerepét is eljátszotta. Az elsőként említett kötet novelláinak van köze a filmhez, a másodiknak pedig ahhoz, amilyen világban manapság élünk. Nem túlzás, hirtelen sarkaiból fordult ki velünk a föld. Másképp élünk, mások lettünk, másként olvasunk, másképp működik a memóriánk. Mostanában bizonyos történeteknek egyszerre talpuk alá fordult a föld. Egyszerűen aktuálissá lettek, mint Ulickaja hajdani forgatókönyve, a *Csak egy pestis*. Pedig a mi történetünk csak egy vírusról szól.

Boccaccio *Dekameronjáról* alighanem mindenféle előbb eszünkbe jutott korábban, mint az akkori világot megrengető pestisjárvány. Pedig ez a könyv az előljáró beszéd szerint egy halálos járvány „fájdalmas emlékezetét viseli homlokán”. A fekete halálét, amelybe Firenzében a 14. század derekán belehalt százezer ember, Európában pedig öt év alatt húsz millió. Amikor Firenze környékén jártunk, nem véletlenül kaptam fel a fejemet arra, hogy Fiesoleban vagyunk. Álljunk meg! – kértem a férjemet. Egy híd korlátjára támaszkodtam, és máris ott volt körülöttem Fiametta, Filomena, Lauretta és a többiek, hét hölgy és három ifjú, mindannyian huszonévesek, akik 1348-ban ide menekültek az 5-6 km-re lévő Firenzéből, hogy felejtsék az iszonyatot. Képzletben belemerültek az élet mindenféle pajzán élvezetébe. De nagyon! Nem akartak arra gondolni, hogy testük hajlataiban bármikor daganatok jelenhetnek meg, másnap kékek, feketék, üszkösek lesznek, harmadnap jön a halál. Ahogy mondták, „csütörtököt mondott minden okosság és emberi vigyázatosság”, még az anyák és az apák sem ápolták a gyerekeiket, meg se érintették őket. Pedig hallgattak a jó szóra, mosták a kezüket reggeltől estig, de hiába. Firenze utcáin, ahogy máshol is, hiába söpörtek, amikor ott csordogált a szennyvíz. Bárhányszor olvastam ezt az előljáróbeszédet, sose érintett meg úgy, mint most. Lehet, hogy kamaszkorunk titkos olvasmányában át is ugrottuk, vagy szenzációhajhász fikciós keretnek gondoltuk. Pedig dehogy az. Petrarca se túlzott, amikor ilyesmiket írt akkoriban: „Testvérem, bárcsak sohase születtem volna meg, vagy legalább meghaltam volna e kor előtt”.

Szó, ami szó, nagyot változott az érzékenységünk néhány hónap alatt. Amikor kinyitjuk Camus-tól *A pestist*, észrevesszük, hogy a kor aktuális jelentéseiből sok minden lekopott. Egyre inkább Szüsziposz mítoszának megtestesülése, ahogy Camus hajdan megírta. De így több.

És van többlete az átélésnek, ha a Garcia Marquez *Szerellem a kolera idején*

című regényében a hajóútnál tartunk. Amit átélünk, azt egyszerűen átírják az élményeink. Vagy hozzáadódnak. Az is a jelenséghez tartozik, gyakrabban gondolunk olyasmikre, hogy szegény Kazinczyt a kolera vitte el, vagy hogy Kaffka Margit a spanyoljárványba halt bele. Amikor bécsi ösztöndíjasként elzarándokoltam az Obere Belvederebe Klimt és Schiele képeihez, még nem tudtam, hogy mindketten a spanyolnátha áldozatai lettek, ahogy egyik legkevesebb költőről, Appolinaire-ról se hallottam ugyanezt, vagy nem figyeltem rá. Éltek, s ebbe bele lehet halni. A halálra se gondoltam még akkortájt. Bezzeg most! És velem együtt mindannyian. Valahogy mélyebbek is lettünk, az időnkől fontos tűnődésekre is futja. Megrendülten emlegetjük, hogy az első világháborúba közel annyian haltak bele, mint a spanyolnáthába. Naponta számolgatjuk a koronavírus halottait.

A könyvtárak hátsó polcairól előkerül Defoe *A londoni pestis* című könyve, és letehetetlennek bizonyul. Vagy abba hagyhatatlannak, ha a neten olvassuk. A Robison Crusoe írója kisgyerek volt az 1665–1666-os pestis idején, de elsőkézből való „dokumentumregényének” az anyaga. Valószínűleg Henry Foe, a nyergesmester nagybácsi emlékezetére hagyatkozott, aki Londonban élte át a pestist. Nagy mesélő lehetett. Hihetetlen memóriával, pontos részletekkel, érzékenyen raktározott el történeteket. Hangulatot, atmoszférát is tudott teremteni. Őszinte volt, közel járhatok az igazsághoz, mondta nemegyszer. De sose esküdött arra, amit hallott, pedig semmiben sem kételkedünk. Persze Defoe mindezt újratemtette, de megdöbbenően hitelesnek látszik minden. Úgy éltem át a félelmet a halottvivőkkel, a tömegsírok tövében, a vöröskereszttel megjelölt, reggeltől estig, estétől reggelig őrzött házak előtt, ahogy kamasz koromban a Robison Crusoe-t olvasva azt, hogy jönnek a kannibálok. Defoe könyvéről azt állítottam több mint 300 év távolából, hogy dokumentumregény. Azt se tudta annak idején, hogy regényeket ír, azt meg végképp nem, hogy mi fán terem a dokumentumregény. De irdatlan mennyiségű adatot, tényt őrzött meg. A főpolgármester iratait, a város tanácsának rendelkezéseit. (Meglepő, hogy logikájukban mennyire hasonlítanak a maiakra. Eltűnnek közöttünk az évszázadok.) Táblázatokba foglalta, mikor, mennyit temettek. Hetente! Követhetők a hónapok, napok. Leírható a járvány görbéje. Végiggondolta, miért, hol, kik között terjedt úgy a járvány, mint nem sokkal később a londoni tűzvész. A tények mellett sokat törődött az emberi viselkedés szélsőséges reakcióival. Sose hittem, hogy egy ilyen „öreg” történet ilyen érdekes lehet. Amikor a Hollandiából behurcolt járvány véget ért, ahhoz hasonlóan „könyvelt” mesélőnk, mint Robison: A többiek meghaltak, de én élek, hála a Gondviselésnek. Henry Foe versben ugyanezt mondta: „Hatvanötben a dög-halál/ Londonban dúlt, s a rém/A sírba döntött százezert, /De élve maradtam én.” A könyvet azzal a megkönnyebbült gondolattal olvastam, hogy a fekete halálnak már annyi: volt, nincs. Aztán megtudtam, hogy tévelygek, mert ezt csak jó lenne hinni. Csak Európában nincs pestis! És nem emberemlékezet óta. Utoljára néhány éve Mongóliában fordult elő meg Madagaszkáron, és valahol távol Afrikában. Az ilyesmivel meg úgy voltunk/vagyunk, mint néhány évtizede a kambodzsi háborúval, a ruandai népirtással. Messze volt.

Ulickaja „új” könyve igaz történet egy olyan eseményről, amikor itt, Európában ütötte fel a pestis a fejét. Moszkvában. Ugyanúgy titkolták, mint az első napokban Csernobilt. De ebben a történetben csak napokról van szó. Győzik hallgatással. A járványt bekerítik, kiderülés sincs. (A professziójára nézve genetikus Ulickaja még nem lehetett részese a történetnek, 1943-ban született. De szavahihető forrásai voltak. 1939-ben a tüdőpestis tényleg valós veszély volt Moszkvában. Ez a pestis legkegyetlenebb, legveszélyesebb formája.)

Vajon miért kívánczik idézőjelbe Ulickaja könyvével kapcsolatban az „új” szó? Története van. Harmincöt éves koromban írtam egy forgatókönyvet *Pestis* címmel, mondja egy előhangfélében. „Egy forgatókönyvíró-kurzus felvételijére szántam, amelyet Valerij Frid indított. Nem vett föl, azt mondta, mindent tudok, nem tud mit tanítani nekem. Eltelt negyvenkét év, és a forgatókönyv megint aktuális lett.” Egy merész vágásokkal alakított „film” jeleneteiből építkezik a szűkszavú, alig száz oldalas regény. Rengeteg történet zsúfolódik bele, sok-sok élet. Nem bántam volna, ha egyiket-másikat jobban kibontja a szerző. De hát ebben a könyvben erre nincs idő. Oda lenne a történet feszessége. Elsősorban a film világából ismerősek azok a történetek, amelyekben versenyfutás folyik az idővel. A *Csak egy pestis* kisregény, de ilyen. Hogy kezdetben forgatókönyvnek készült, azt minden porcikájában megőrizte.

Néhány mondatban összefoglalható a szüzsé. A főhős, Rudolf Ivanovics Majer vakcinakutató a szaratovi Pestiskutató Intézetben. A történet véletlenekből bomlik ki. A szertartásosan kísérletező főhős arcán véletlenül elmozdul a maszk. Továbbá a szálloda borbélyja véletlenül megvágja a borotvával. Moszkvába kell utaznia, ha akar, ha nem, hogy a vakcinakutatásról jelentést tegyen. Mit sem számít, hogy még nincs kész. El kellett volna készülnie. „[...] egy törvénye van az életünknek, a marxizmus-leninizmus”, mondják a vonaton. „[...] kétség nem férhet hozzá – mondja a főhős – Csak ezt az én mikrobáim nem tudják.” Ez egy olyan világ, ahol „[...] a vakcina létrehozása újabb lépés a kommunizmus világméretű győzelméhez vezető úton, újabb bizonyítéka a bölcs sztálini politika diadalának.” (Belepirulna a papíros, ha azt állítanánk, a vakcinának és a politikának napjainkban az ég adta világon semmi köze egymáshoz. Bár ne volna, de azért nem ennyire rémes a helyzet.)

Ulickaja könyvében 1939 a regényidő. A letartóztatások, kivégzések éve. Semmi sem könnyebb akkor, mint lágerbe kerülni. Ha néhány szóval le akarnánk írni az akkori Moszkvát: mindenütt bőrkabátosok, nagy fekete autók, az emberekben csendgőfrász, félelem és bizalmatlanság. Ulickaja könyve bármilyen karcsú, mintha két történet kopírozódna egymásra. Az egyik válsághelyzet a pestis miatt. Ismerős szavakkal: karantén, kontaktszemélyek keresése, hullák a boncasztalon. (A tüdőpestis elől ma sincs menekvés, csak ha az első percekben felfedezik.) A két történet áttetszik egymáson, mint ahogy az irodalom mögöttes beszéde áthallatszik. A mindennapi félelmek ismerősebbek, dermesztőbbek a pestisnél, ami végül is olyan, mint a csernobili titok. Láthatatlan ellenség. Könyörtelenül peregnek a kontaktkeresés jelenetei. Óráik vannak rá. Össze kell szedni mindenkit, akivel a kutató, aki egyre rosszabbul van, a vonat fülkéjében, a hotelben, a szakmai kollégium ülésén találkozott. Elindul-

nak a fekete autók, hol itt, hol ott becsengetnek a bőrkabátosok. Rohan a történet, a jelenetek alig jutnak lélegzethez. Lassan mindenkire rátalálnak. Profi NKVD-s munka.

Ki így, ki úgy reagál. Ki méltósággal, ki hitványul. Lövés dördül, mert öngyilkos lesz, akit keresnek. Van, akit a sínek között találnak meg, mást a folyóban. A keresett ösztönösen meleg ruhákat akar csomagolni. Ugyan hova máshova vinnék, mint Szibériába. Van, aki meggyónja bűnei, holott senki se kérdezi. (Férjem sajnós a pártélet elé helyezte orvosi hivatását, mondja az ügyeletes orvos felesége. És megkönnyebbül a vallomástól.) Ki után hosszabb, ki után rövidebb ideig kutatnak. Egy valaki csaknem kereket old. Valóságos üldözés ez, mint egy krimiben. A járványt végül megússzák három halottal. A vészhelyzet időben elmúlik, de Moszkvában az élet marad olyan, amilyen. „Már azt hittem, te sem jössz vissza”, mondja egy feleség. „Pestis volt, csak egy pestis”, mondja az orvos férj. „Sima pestis? – kérdez vissza a feleség csodálkozva. Mintha azt mondaná, mi az ahhoz képest, amit átélünk. Egyéb-ként is karácsony van. A templomból szent ének hallatszik. De túlharsogja a „másik” történet tüzes indulója „drága föld, szülőhazámnak földje”. Végül is nem könnyű követni, hogy most melyik „történetben” járunk.

Higgye el a kedves Olvasó, okom van rá, hogy visszatérjek a kisregény első soraihoz! Mennyi vizualitás van ebben a „felütésben”! Turgenyevi szépségek, hangulatok a tájleírásban. Később már nincs ideje erre. Felidézem, hiszen csak önmagáért tud beszélni a szöveg: „Hatalmas pusztaságon, hóviharban, lámpáival az örvénylő havazásba világítva halad egy tehervonat. Lassan, hosszasan. Megkerüli a szélhordta hóbuckák alól alig kilátszó várost. Elenyészik a havas homályban.

Hosszú, földszintes épület, valahol, ahol a madár sem jár, ezt is betérítette a hó. Egyik-másik ablakában gyöngye fény. A behavazott táblán lévő feliratot nem lehet elolvasni.

A portán egy vaskályha mellett tatár öregasszony ül, mélyen a homlokába húzott fejkendőben...”

Ulickaja nemcsak elbeszéli a maga történetét, látja és láttatja is. Ritmikus ismétlődésekkel, nagy pelyhekben hull ebben a könyvben a hó. Olyan, mint a refrén a versben. Szeretném filmen is látni.

K. LENGYEL ZSOLT: MAGYARORSZÁG ELTORZULT KÉPE NÉMETORSZÁGBAN

1.

Az újabb magyar–német kapcsolattörténet különös vonása, hogy Magyarország 1989/1990-ig tetszetős hírneve a németországi közvéleményben akkor kezdett romlani, amikor az állampárti uralom évtizedei után megnyílt az út a demokrácia felé. 1990 után a politikai, kulturális és társadalmi Magyarországnak többé-kevésbé tartósan igazolnia kellett, hogy valóban demokratikus. A rendszerváltás első évtizedének a végén többnyire még kedvező német hangokat a magyar íróvilág balliberális személyiségeinek köszönhetjük. Az országimázs visszáján azonban az urbánus–népi ellentét körvonalazódott. Az írott és az elektronikus sajtótermékek már 2002–2010 között antiszemitizmussal, nagymagyar nacionalizmussal, cigányellenességgel és rasszizmussal vádolták a magyar politika, társadalom és kultúra részeit.

A 2010-es balliberális választási vereséget megelőzően a belmagyar kultúrharc egyik áramlata diktatúrát jövendőlt. Az akkori helyzetképek belföldi és külföldi szerzői egy újabb „kultúrharc előszelét” észlelték, mit több, a „neofasizmus” szellemét látták feltámadni a várhatóan nyertes politikai erő alakjában. „Magyarországon a zsidóknak ismét félniük kell”, riasztották a német sajtót, amely fel is riadt, és „Magyarország feldolgozatlan múltjához való visszatéréséről” cikkezett, még mielőtt a budapesti kormánynak személyi összetétele és programja ismertté vált volna. 2010 tavaszától az antiszemitizmus és a nacionalizmus feltételezésére fűződtek fel a külföldre küldött vagy ott készült üzenetek, amelyek a németországi közírói beszélyekbe beépülve egyetlen egyszólamú elbeszéléssé duzzadtak. Így a Magyarország-kép a magyar kultúrharc egyoldalú német észleléséből alakult azzá, amilyenek napjainkban úton-útfélen, vastagon erős vonalakban látszik.

2.

Még nem alakult meg Orbán Viktor második kormánya, amikor Németországban megjelentek a Magyarország-kép hamarosan egyetlen, egyszólamú elbeszéléssé merevedett vonásai. Az írott és az elektronikus sajtótermékek tekintélyuralomnak vagy egyenesen diktatúrának minősítik a budapesti kormány hatalomgyakorlását. A politikai, társadalmi és kulturális életre – az antiszemitizmus mellett – a nagymagyar nacionalizmus, valamint a cigány- és muszlimellenesség, újabban a homofóbia vádjait szórják. Mindeközben megszemélyesített ellenségképet villantanak fel az „Orbánisztan”, „Orbán-ország”, „orbánokrácia” és „orbánizálás” – eredetiben német nyelvű – szószüleményekből.

Az oknyomozó értelmezés az illiberális demokrácia kifejezésbe botlik, amelyet Orbán Viktor 2014. július 26-án Tusványoson tartott programbeszédében használt és értelmezett bel- és gazdaságpolitikai céllal. A nemzeti szempontot a liberális nézőpont ellentétéként elutasító és a magyarországi baloldali ellenzékkel rokonszenvező német újságírók kapva kaptak az alkalmon, hogy kétségbe vonják a miniszterelnök illiberalizmusának demokratikus jellegét, így utólag igazolva 2009 óta terjesztett jóslatukat a magyarországi jobbközép diktatúra beköszöntéről.

Néhány hónappal később kulcsfontosságú eseményre került sor a budapesti Andrássy Egyetemen. Angela Merkel Orbánnal közös, 2015. február 2-i sajtótájékoztatóján világosan kifogásolta az összetett fogalmat, kijelentve, hogy a liberális jelzõt a szociális és a konzervatív mellett a kereszténydemokrata szóképlet nélkülözhetetlen tartozékának véli. A két kormányfõ ezután nem vitatta meg nyilvánosan is követhetõ és új kölcsönös bizalmat gerjesztõ módon az értetlenséget, amely ezt a szóalkotást a nemzetközi politika berkeiben övezi. A magyar kormányzati kommunikáció pedig nem tisztázta, hogy pontosan mi értendõ a heves nemzetközi tiltakozást kiváltó illiberalizmuson, és látszólag azt sem kísérelte meg, hogy az illiberális demokrácia fogalmat behelyettesítse egy szélesebb körben is megemészthetõ meghatározással. Angela Merkel 2015. évi ellenvetése óta változatlan a német elképzelés is a kereszténydemokráciába illõ liberalizmusról. Így változatlanul a német kancellárasszony – és vele a német sajtóvilág – átka ül az illiberális demokrácia ingerszón, még ha a miniszterelnök ezzel 2014-ben és azután sem a szabadság antidemokratikus korlátozásának vagy diktatórikus elvonásának a szándékát jelentette be, amellyel õt minduntalan vádolják.

3.

Az orbáni illiberalizmus egy kereken három évtizedes folyamatban érlelõdött meg, a 2008 körüli gazdasági világválság elhúzódó hatására. Az 1990-es évek kezdetén a fiatal magyarországi többpártrendszer baloldala bejelentette egyedüli képviselői jogát a liberalizmusra és a demokráciára. Erre a jobboldal nemzetellenességet kezdett a liberálisok szemére vetni.

E két szemlélet közül az elõbbi az, amely behálózza a mai német politikai közéletet és politikai publicisztikát. Ennek elsõ nyilvánossága a 2015-ben kitört menekült- és migránsválságban felerősítette hajlamát, hogy Magyarországot diktatúrának minősítse, és kivesse rá a muszlimellenességgel kiegészült vádak hálóját. Az önmagát liberális demokratának és az európaiság egyetlen letéteményesének hirdető baloldal médiamezőnyével együtt létrehozta önmaga ellentétét: az idegenellenesnek mondott jobboldali populizmust, amelynek magyar változatát különösen megveti. A közvéleménnyel elhíthetni igyekszik, hogy aranyszabályt kér számon, amely a társadalomban hallgatolagos közhelyességgel találkozhat. Erkölcse akar tanítani. Megfellebbezhetetlenül vitán felülinek láttatja, hogy melyik a helyes és melyik a helytelen politika. Következőleg az erkölcsi tévút hírébe hozza a tárgyilagos ellenvéleményt valló elképzeléseket is.

4.

E moralizálást politikai haszonlesés hajtja. Mögötte egyfelől a népszavazás elemével kiegészült, nemzetállami képviselői demokrácia, másfelől az Európai Unió vezérkarában szorgalmazott európai közösségi jog feszül egymásnak. A bevándorlá-

sok, valamint Európa jövőjének a témáját a német és a magyar belpolitikában éppúgy, mint a pártszövetségek európai versengésében, emeltyüként használják azok, akik európai értékeket emlegetnek, de pártpolitikai érdekeket érvényesítenek a közvetlen demokratikus felhatalmazással nem rendelkező Európai Bizottság ösztökélésével.

Amikor 2021 márciusában megszűnt a Fidesz tagsága az Európai Néppártban, a hangadó német média jobbközép fórumai is a „beteg”-ként jellemzett magyar demokrácia kormánypártját búcsúztatták, de ezzel ténylegesen a német kereszténydemokrácia szociáldemokrata-zöld-liberális irányú szövetséggpolitikájáért törtek lándzsát. Az európai értékek megsértését az a bajor Keresztényszociális Unió (CSU) tagságával rendelkező néppárti frakcióvezető hányta addigi magyar szövetségésének a szemére, aki 2019-ben az európai Orbán-ellenesség hullámán sikertelenül kívánt a Bizottság élére kerülni.

A viszály mélyén a közösségelvű és az énközpontú nemzetszemlélet civódik egymással. Jó harminc évvel ezelőtt Magyarországon újjáéledt a kulturális-nyelvi gyökerű nemzeti hazafiság, amelyet a Kádár-rendszer időnként üldözött – és amely nem tévesztendő össze a szintén látható, hallható magyar nacionalizmussal.

Az újraegyesített Németországban viszont a pártotizmus még alkotmányos, nem etnikai változatában is megrekedt, majd hanyatlani kezdett, minthogy a múlt folyamatos jelene folyamatosan rontja a nemzetiszocializmusban megtépázott nemzeti érzés hitelét. A magyar és a német oldal saját ideológiai peremén ma már egyazon jelenséget veszi célba: a liberális nemzetet. A német baloldal a liberális rendszerrel a nemzeti érdeket, a magyar jobboldal egy része a nemzeti államérdekkel a liberalizmust nem tudja összeegyeztetni. Magyarországon a nemzeti szabadelvűség, Németországban a liberális nemzettudat forog kockán.

Két összeférhetetlenségről van szó, de csak az egyikből kerekedik ki a liberális demokrácia felsőbbrendűség-tudata. Mintha a demokrácia kizárólag liberális demokráciaként lenne jogszerű, a német oldal csak ennek az ideológiának oszt védjegyet. A liberális és a nemzeti világképet úgy versenyezteti egymással, hogy csak az egyiket hajlandó győztesnek elismerni, mégpedig ama erkölcsi jóság jegyében, amellyel megakadályozható vagy elfojtható a tárgyyszerű érvek vitája. A politikailag jó és rossz ellentétpárját egyfelől a „globalizáció, európaizálás, nemzetietlenítés” szószólói, másfelől a „kommunista-nacionalista tábor populistái” alkotják. Így a Magyarország-kép kétféleképpen szolgálja a német nemzetiszocialista múlt feldolgozását: a szidalmazott ellenpéldával egyaránt igazolja a minél több Európa, és a minél kevesebb nemzet követelését. A nacionalizmusként bírált magyar szuverenizmus leleplezése eszköz arra, hogy elhatároljon a 20. századi német történelemben elkövetett bűnöktől.

5.

A magyar nacionalizmus eltökélt feltárásával önmagát leplezi le a német múltfeldolgozás. Országos napilapok az egykori német rasszista nyelvhasználatból köl-

csönzött fogalmakkal és szókapcsolatokkal írják körül a magyarországi jobboldal „völkisch” nacionalizmusát, az orbáni „Führerdemokratie” és „Fidesz über alles” rendszerét. Európa „szégyenfoltját” a magyarországi „beteg” demokráciában jelölik meg, ahonnan „szélsőjobbos vírus ömlik az EU vérkeringésébe”, ahol „értékbomlasztás” folyik, amiért is a tagállamoknak „semlegesíteniük kell ezt az értéktumort” – ebben az „illiberális polypore-állam”-ban, ahol a Fidesz–KDNP kormányzásának idején élősködő gombák támadják meg s rohasztják a magyar demokrácia fáját.

Karikatúrák vagy manipulált kép- és filmanyagok révén terjednek a népkarakterológiai sztereotípiák a buta, műveletlen, tanulatlan, faragatlan, erőszakos magyarokról, akiknek országában embertelenül bánnak a menekültekkel és a migránsokkal. Az elutasítás különleges verbalizálásának és vizualizálásának legfrissebb példái közül magasra emelkedik a német közszolgálati televízió egyik riportja, amely a budai várnegyedben és a Kossuth téren zajló újjáépítési és felújítási munkálatokat a Horthy-korszak iránti sóvárgást kifejező „hatalmi építészeti”-ként mutatja be, köré olyan hangulatot festve, amelyben a mai Budapest zsidó lakosai attól félnek, hogy ismét a deportálás sorsára jutnak. A német médiában sűrű és több műfajban rendszeres megbélyegzések sajátossága, hogy a címkézések határai éppen ismétlődéseik révén elmosódnak, és ennek folytán a kormányzat tulajdonságai kivetülnek az egész magyar társadalomra.

A közszolgálati televízió műsorvezetőnöje 2016 októberében, a migráns- és menekültválság kiváltotta európai viták napjaiban, a lehető legtömörebb párbeszéddel kínálta fel milliós közönségének az előkészített választ: „Ez azt jelenti, hogy Magyarország idegenellenes?” A jelenlévő címzett, az egyik országos napilap magyar témákban gyakran megszólaló szerzőnöje, pedig így válaszolt: „Igen”. Széles körben olvasott vezércikkírók effajta általánosítást az „erősen begyökerezett magyar nacionalizmus”, azaz egy olyan érzésvilággal indokolják, amely a „magyar önképben régről parázslék”. Ezzel a „nagyhatalmú sovinizmus”-sal, amely „a magyar öntudatot újra köszörülni kívánja”, „Magyarország idegen testté vált a demokratikus Európában”, hirdeti könyvét a neves bécsi publicista. A sorozatosan és kritikátlanul visszhangzott ilyen és hasonló ítéletek begyűrűznek a szélesebb német társadalomba, ahol hovatovább kikezdi a magyarok iránti rokonszenvet.

Azáltal, hogy az európai liberális elitdemokrácia német éllovasa erkölcsi eltévelyedésnek pecsételi meg a magyar képviseleti-plebiszciter demokráciát, azt igyekszik bebeszélni olvasó- és nézőközönségének, hogy a jobboldali populizmussal vitatkozni sem érdemes. Így a liberális demokraták maguk testesítik meg az illiberálizmust: kiforgatják a szabadelvűséget eredeti lényéből.

Beszédes példa erre, hogy éppen az európai értékekért aggódó szociális baloldalon a magyar kormány családpolitikája a „völkisch – vagy szociális?” két véglet között „szaporodási paktum”-nak minősül, amely a „náci időkre emlékeztet”.

A szerkesztőségekben megtörtént nyugdíjazások és hivatásváltások után alig akad a német médiavilág első nyilvánosságában, aki magyarországi témákban józan szakszerűségre intene. Néhány internetes oldal második sajtónyilvánossága

K. LENGYEL ZSOLT: MAGYARORSZÁG ELTORZULT KÉPE NÉMETORSZÁGBAN

ritkábban, de kedvező képet fest Magyarországról, amint bizonytalan felmérések szerint a harmadik nyilvánosság is, amelybe az online-sajtó kommentárirodalma a magánélet szóbeli eszmecseréinek töredékeivel sorolható. A kulturális térben a politikai Magyarország érzékelését ellen- vagy legalább kiegyensúlyozó hangok alig, azt ellenzéki hangnemből felerősítő hangok viszont annál gyakrabban jelennek meg évek óta.

Feltűnő továbbá, hogy a gazdasági teljesítményeket többnyire dicsérő vélemények nem épülnek be az értékelések fősodrába. A német–magyar közéleti párbeszéd meghiúsulásával ellenőrizetlen állítások bizonyosságokként fészkelődtek be német értelmiségi körök Magyarország-narratívájába, amelyben immár dogma-jelleget öltének. A nagy ország egyre fölényesebb zsurnalizmusa ehhez a szellemi elcsélyesedéshez járul hozzá egyik viszonylag új eszközeivel is: a hamis hír, például a budapesti Országház 2020. márciusi bezáratását megtörtént tényként való tudatos felröppentésével, majd helyreigazítási kérelmekre fittyet hányó terjesztésével. Az illető tudósítás a covid19-pandémia első hullámától mindmáig változatlanul hozzáférhető hagyományos és elektronikus változatában. A közmédia és a nyomába szegődött német politikuskárda az 1933. március 24-i hitleri „felhatalmazási törvény” („Ermächtigungsgesetz”) fogalmi és értelemszerű felidézésével botránkozott meg a 2020. március 30-i magyarországi koronavírus-törvény fölött.

6.

2021 júniusában új fejezetéhez érkezett a német média harca a magyarországi demokráciáért. Alapüzenete, hogy a homo- és a transzszexualitás európai érték, amelyet Magyarországon lábbal tipornak. A tettes, a budapesti Országgyűlés, 2021. június 15-én 157 igen szavazattal, 1 nem ellenében megszavazott egy kétrészes törvény módosítást. Bölcs döntés volt-e együtt szabályozni a pedofília büntetését és annak tilalmát, hogy szakavatatlan kezek kiskorúak körében pornográf, valamint a homoszexualitást és a nem megváltoztatását ecsetelő tartalmakat népszerűsítsenek? A vélemény-meghatározó német sajtó átsiklott e kérdésen, miként azt sem vizsgálta, hogy a magyar jogszabály eltér-e a nemzetközi gyakorlatban szokványos előírásoktól. Az egész dokumentumot elkeresztelte „LGBT-ellenes törvény”-nek.

Az első nyilvánosság fórumai a rádió- és televíziócsatornákkal, valamint a bulvársajtóval a meleg és a transznemű embereket kirekesztő Magyarország képét közvetítették közönségüknek. Azonban a figyelmesebb szemek észrevehették, hogy például a *Welt* „Orbán törvényét” egyenesen a „középkorba” utaló cikkéhez egy napon belül 97 igenlő és 575 ellenző észrevételt fűztek olvasóik. Az is feltűnt, hogy a fősodor melletti lapokban nyoma sincs a magyar parlamenti döntés elmarasztalásának. A Német Sajtóügynökség hírkínálatából táplálkozó szerkesztőségek mégis nagy erővel ismertették az Európai Unió egy sor tagországának elutasító álláspontját, amelynek szélsőséges változata Magyarországot kiutasította az Európai Unióból. A kétszínű felháborodásban már az első közzétett háttéranyagok azt jelezték, hogy az

Európai Bizottság a magyar kormány által hivatkozott szülők nevelési joga fölé helyezte az „uniós belső piac” működésének, vagyis a szóban forgó tartalmak terjesztésének a gazdasági érdekét. A színpalak előtt viszont Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság kereszténydemokrata elnökhelyettese, emberjogi szempontból minősítette „szégyen”-nek a gyermekvédelmi törvényt, még mielőtt az általa beharangozott vizsgálata megkezdődött volna. Ez „Orbán szégyene”, pontosított a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* politikai hírmagyarozója, bár ő fel sem vetette a szakpolitikai elemzés szükségességét.

Az előítéletes vélekedés tulajdonképpeni csapásirányát az Európai Parlament elnökhelyettes-asszonya, a német szociáldemokrata Katharina Barley fedte fel a *Deutschlandfunk*-ban: Orbán Viktor teljes pályás letámadását követelte, mondván, hogy a törvény csak újabb színpalt a lezüllött magyar politikai rendszer egészében.

7.

Az ügy másról is szólt, mint amiről a német médiában és az Európai Unió vezérkarában nyilvánosan beszéltek. Az ARD közszolgálati tévécsatorna *Monitor* című politikai műsorának főszerkesztője a törvény megszavazása előtt a Német Labdarúgó Szövetségnek címzett twitteres bejegyzésében „Orbán úr” jelképes megdorgálását javasolta a homoszexualitás magyarországi „reklám”-jának készülő betiltása okán. Ötletét, hogy a labdarúgó Európa-bajnokság 2021. június 23-i német–magyar mérkőzése előtt a müncheni rendezőség ajándékozza meg a látogatókat szivárványszínű zászlókkal, egy zöldpárti városi tanácsnok élesítve terjesztette be a szociáldemokrata főpolgármesterhez. Így Dieter Reiter már az Allianz Arena 90 perces szivárványszínű kivilágítását kérvényezte az alkalmi bérlőnél, az Európai Labdarúgó Szövetségnél (UEFA).

E megmozdulás két politikai csata összekapcsolódása révén vált robbanékonyvá. A sajtótámadások egyfelől a budapesti kormányváltás és főként Orbán Viktor európai elszigetelésének a középtávú célját, másfelől az utolsó szakaszába lépő németországi választási harc befolyásolását szolgálták. A Keresztényszociális Unió bajorországi kormánypárt belpolitikai számítgatásból engedett a médiatöbbség nyomásának. Miután az UEFA elutasította a müncheni városvezetés kérvényét, Markus Söder párt- és miniszterelnök egyszerre fejezte ki nemtetszését az UEFA és a magyar Országgyűlés döntése fölött, amikor az Allianz Arena lelátóján szivárványszínű szájmaszkkal pózolt sajtófotósának. A bulvársajtó több más németországi stadion szivárványosítását beharangozva a társadalom alsó rétegébe is eljuttatta a Magyarországon kormányzati hátszéllel teret hódító homofóbia célzatos hírét.

Ám eközben még a hangadó zsurnalizmus baloldalán is megkérdőjeleződött az erkölcsösözök erkölcsisége. Az egyik önkritikus hang álszentséget vetett az „önmagukat megvilágítók” szemére. Ebben a cikkben is olvasható az ilyen esetek jellemzésére használt újabb német összetett fogalom, a „Gratismut”, mégpedig a „bajor zugpolitikusok ingyenbátorsága” értelemben. Ingyenbátor az, vélik a má-

sodik német sajtónyilvánosságban is, aki úgy követel, hogy ezért sehol semmilyen kockázatot nem kell vállalnia. Még a Berlinben megjelenő baloldali *Der Tagesspiegel* főszerkesztőségi tudósítóját is taszította a „jó és a rossz harca”, az „állítólag elmaradt EU-partnerek”-kel szembeni német „erkölcsi fölény” sugalmazása – az, hogy az erénygazdák egy „nemzetet” helyeztek szembe egy másik „nemzettel”, amikor „erkölcsi vádat” emeltek a magyar csapat „országá” ellen. A *Tichys Einblick* szerzője ellentétes világnézetből ugyan, de szintén „német kevélység”-et észlelt a sajtókampányban, amely „nyilvánvalóan” nem a homoszexuálisok jogvédelméről, hanem „kizárólag ismét arról szólt, hogy a németek a legjobbak”.

8.

„A mérközést igazán szégyenteljes körülmények között tartották meg”, írta magánlevelében egy bajorországi egyetem német tanára e sorok írójának, „legalábbis német szemszögből szemlélve: tartást és méltóságot a magyarok bizonyítottak.” Az erénygazdák túllöttek a célon. Katharina Barley ezért sietett visszaterelni a vitát a teljes körű számonkérés mezejére. Ursula von der Leyen aztán be is jelentette, hogy az Európai Bizottság a kérelmezett 7,2 milliárd euró helyreállítási alapot csak jogállamisági biztosítékok ellenében hajlandó átutalni Budapestnek.

Az uniós vezérkarral nézetazonos, de a közvélemény-kutatásokban gyengülő német zöld-szociáldemokrata baloldalnak kapóra jött a magyar gyermekvédelmi törvény, amelynek megrágalmazásával kidomboríthatta a meleg és a transzszexuálisok iránti elkötelezettségét. Egy füst alatt folytatódott a magyarországi ellenzék támogatása a politikai publicisztikában. E befolyásolásnak kedvez, hogy a mai Európai Parlament tagjai mindenekelőtt pártjaikat, nem nemzeteiket képviselik. A Magyarországgal így tovább élesedő viszályban a törésvonal nem a demokrácia és az antidemokrácia, hanem a föderalistának mondott unió központja és az Európa szövetkezésében ténylegesen érdekelt nemzetállam között húzódik. A budapesti Országház az öntudatos magyar szuverenizmus jegyében olyan témakörben élt törvényalkotási jogával, amelyben várható volt, hogy a szavazás eredménye kiváltja az Európai Unió vezető köreinek és a társult médiának az ellenállását. A hagyományos családminta a törvénytelen és tömeges bevándorlás mellett azon tárgykörök egyike, amelyekben Budapest szembeszegül a központosított európai államszövetség elgondolásával. Ezt a külső fölérendeltséget követeli most is magának az Európai Bizottság, ha már nem érvényesül fennhatósága Magyarországon a családpolitika tágabb területén.

A magyar kormány és Magyarország fölötti német ítélkezés 2021 kora nyarán szintet lépett. Kétfajta mélyebb szorongás hajtja a 20. századi német történelem mai örökösait azon közvéleményformálók sorában, akik megbélyegezik a budapesti kormányzathoz köthető magyar politikai, társadalmi és kulturális eszmeiséget.

A második világháborúban fegyverbarát Magyarország szidalmazásával egyrészt elhatárolódnak történelmüktől, egyúttal eltávolodnak nemzetüktől a fennkö-

ten hirdetett európaiság felé. A német politikai tisztaság magyar irányban történő folyamatos hangoztatása másrészt egy közelmúltbeli eseménysorozatot idéz fel a lekötelezett és éppen ezért feszengő, de mégiscsak nagy hatalmi szerepből bíraskodó Németország politikai lélektanából. „Mindig be kell csuknom ezt az emberjogi szemet, Törökországban, Kínában”, olvassuk Angela Merkel kancellárasszony Joachim Löwnnek, a német labdarúgó-válogatott leköszönt edzőjének címzett, képzelt levelében, „[...] de ebben az esetben, most Magyarországgal? Nem, most egész tágra nyitom! Nem érdekel – folytatódik Moritz Rinke német dráma- és regényíró karcolata a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kulturális rovatában –, hogy csak a határnyitás folytán lehettem kancellár, Magyarország nélkül ugye nem bomlott volna le a berlini fal. De ez most, a szivárvány ügyében mindegy nekem, még az is mindegy nekem, hogy a mi német autóinkat Magyarországon szerelik össze.”

Ez a többrendbeli közömbösség a valósághú képzelet erejével döbönt arra, hogy a tét messze túlmutat a gyermekvédelmi törvény határain. Két világvégű ütközik – mint a gyepen, ahol a mérkőzés után a magyar válogatott a szurkolótömbbel együtt elénekelt a himnuszt, miközben a német játékosok lehorgasztott fejjel az öltözőbe vonultak. A politikai közélet gyakorta burkolt küzdelmeiben a nagy országot erkölcsi kötelesség kísérti a kis ország 1989-es határnyitásaért – azért, hogy 1990 őszen naggyá válhatott. De vajon hálát vár-e Magyarország Németországtól egykori bátor lépéséért? Nem is várhat, kürtölik szét azok, akik három évtizeddel a német újraegyesülés után az európai magyar nemzetállam romlottságát bizonygatva felmentik magukat a köszönet terhe alól.

9.

A Németországban 2021 őszen, Magyarországon 2022 tavaszán tartandó parlamenti választások előszele csak fokozza a sajtótudósítások és a hatalompolitikai érdekek egybeszővődését. Ennek újabb táptalaja a 2019-ben megválasztott Európai Parlament. Brüsszel és Straßburg a magyarországi belpolitikai küzdelmek második fő helyszínévé vált, ahonnan a magyarországi ellenzék oda megválasztott képviselőivel az Európai Egyesült Államok vágyálmát is beveti a nemzeteik Európájának, a nemzeti szuverenizmus elvetésére hangolt kormányellenes küzdelmében. Szövetségesei a német médiában és a Német Sajtóügynökség hírosztályán elvileg semleges-ségre kötelező hivatali megbízatásukkal összeegyeztetik Orbán Viktor legyőzésének a célját. Nem ritkán gátlásmentes pártpolitikai propagandát üznek, a sajtószabadságot mégis a magyar kormányon kéri számon.

Számtalan feldolgozott – és másutt tudományos műfajban tálalt – forrás mondanivalóját egybevetve: a manapság közkeletű németországi Magyarország-képet médiális megalkotóinak pártpolitikai-ideológiai elfogultsága fűti, amelyhez nyelvi-tárgyi szakmaitlanság társul. Az érdekvezérelt hiszékenység legújabb iskolapéldája, hogy a 2010 és 2018 között szélsőjobboldali antiszemita ként elítélt és a Fidesszel összemossott Jobbikot immár ellenzéki pártként mossa tisztára az egyik legbefolyá-

sosabb német országos napilap. Az ábrázolatok nem is egyoldalú kampányizükkel színvonalatlanok, hanem azért, mert kerülnek az érvek és ellenérvek ésszerű ütköztetését. Szerzőik tudomást sem vesznek a szemlélt helyszín több valódi gondjáról, ezzel is torzítva a Magyarország-képet. A politikai, társadalmi és kulturális élet szegleteiből egyazon világnézetből ragadnak ki problémákat úgy, hogy azokkal a megoldás keresése helyett hangulatot kelthessenek. Döbbenetet hivatottak okozni szóhasználatuk völkkisch darabjai is.

10.

Az elmúlt évtizedben igencsak megromlott Magyarország hírneve a németországi közvéleményben. Kérdéses, hogy a napi szintű egyezkedések a politikai közegben megállíthatják-e a médiából szított ellenségeskedéseket. A művészeti, az irodalmi és a tudományos életbe leágazó szövegművek gyógyítása mindenestre hosszabb távú szellemi próbatételnek ígérkezik. Például a német historiográfia és politológia hangadó tényezői – felemelt ujjal Magyarországra mutatva – kétségbe vonják annak a nemzetképzelésnek a demokráciaképességét, amely a politikai-jogi feltételeken túl etnikai-kulturális alapokon nyugszik, és éppen ezért ragaszkodik a függetlenségi eszme gyakorlásához. Az európai együttműködést csak mélyítené, ha a történelem tanúságából világosodna meg, hogy miben és miért különbözik egymástól a magyar és a német nemzettudat meg függetlenségi gondolat. És minek következtében tér el egymástól a két országban a 20. század feldolgozásának a módszere és tartalma.

Előbb vagy utóbb talán érdemes lesz két rejtőzködő európai értékre emlékeztetni. Az egyiket, az egyenrangúságot, szemmagasságban lefolytatott párbeszédnek nyilváníthatnak ki. Ami Németországban helyes, nem feltétlenül az Magyarországon is – és fordítva. Parancsszavas pöffszkedés helyett vitassák – és adott esetben méltányolják – a felek a helyi sajátosságok hitelességét. Megújult bizalmat kelthet, ha egyikük sem fényezi mindenkor felsőbbrendűvé saját nézetrendszerét. Ha kölcsönösen elfogadják szabad akaratuk jogosultságát. Akkor ez a szabadság felhatalmazza őket arra, hogy egymást egyenrangúnak tekintsék. Ha maradéktalanul gyakorolják, akkor ez a szabadság az egyenrangúságban teret nyit a másik európai értéknek: a türelmes önkéntességnek. Ósliberális alapelv ez, amely megkönnyíti a kisebb európai szereplőnek, hogy – ha ajánlatos – szemmértékkel engedjen a saját igazából, a nagyobbak pedig azt, hogy hagyjon fel a mértéktelen ítélkezéssel.

UNGVÁRY Krisztián, *Horthy Miklós A kormányzó és felelőssége*

BUDAPEST, JAFFA KIADÓ, 2020, 224 O.

Horthy Miklós kormányzói működése a magyar történetírás legvitatottabb témái közé tartozik. Az altengernagy államfővé választásának centenáriuma érthető módon ismét megnövelte a negyedszázadon át vezető politikus iránti érdeklődést: ebbe a sorba illeszkedik Ungváry Krisztián műve is. A könyv nem biográfia, hanem elsődlegesen a kormányzó politikai működésének értékelése, mivel – ahogy írja – „a Horthyval kapcsolatos irodalom eddig nem fordított kellő hangsúlyt a kormányzó mozgástereinek, választási lehetőségeinek bemutatására – ez a kötet elsősorban ehhez szeretne új eredményekkel hozzájárulni”. (15.)

A kötet historiográfiai bevezetésében a szerző így fogalmaz: „Sajátos jelenség, hogy a mai Horthy-apológéták nem a kurrens szakirodalommal, hanem Andics Erzsébet, Pintér István és Karsai Elek szemléletével vitatkoznak, miközben *utóbbi szerzők művei már a pártállam utolsó évtizedeiben is meghaladottnak számítotnak* (kiemelés tőlem – L. D.), és nevük az átlagos magyar olvasó számára ma már semmit sem mond.” (10.) Mint látni fogjuk, Ungváry még a pártállami időszakhoz képest is negatívabbnak látja Horthy politikai szerepét.

Az első fejezetben Ungváry Horthy hatalomra kerülését, valamint a fehérterrorban betöltött szerepét vizsgálja, elsődlegesen és elég aránytalan módon Horthy és a zsidóság kapcsolatát elemezve. Mindez előrevetíti, hogy a szerző a kötet mintegy kétharmadában a kormányzó politikai működését szintén ebből az aspektusból fogja vizsgálni. Ungváry sem tudott egyetlenegy olyan iratra hivatkozni, amely a fővezér közvetlen felelősségét bizonyítaná a proletárdiktatúra bukását követő megtorlásokban, így „közvetett”, és nem elég meggyőző bizonyítékokkal igyekszik alátámasztani ezt a narratívát (19–22.).

A szerző úgy véli, hogy az ország 1919–20. évi konszolidálása nem Horthy, hanem az antant (!) érdeme volt. Mindezt arra vezeti vissza, hogy 1919 decemberében, illetve 1920 januárjában Horthy katonai diktatúra bevezetésére tett javaslatot az antantnak, amit a világháború győztes koalíciója elutasított (22–23.). Ennek azonban ellene mond az a tény, hogy az antant bizony döntő felelősséggel tartozik amiatt, hogy az ország politikai káoszban maradt: azzal ugyanis, hogy 1919 augusztusában lemondásra kényszerítette József Ágost királyi herceget a kormányzói posztról, több hónapos, igen mély politikai válságba taszította a 254 napos, népköztársasági, majd tanácsköztársasági káoszba fulladt, területének kilenctized részén idegen megszállást elszenvedő Magyarországot. És akkor még nem is beszéltünk a románoknak az ország nagy részét kizsákmányoló működéséről, amely szintén az antant hallgatóságos támogatásával történt. Mindezek cáfolhatatlan tudatában elég merész álláspontnak tűnik éppen az antant érdemének betudni a konszolidációs folyamatokat...

A mű második fejezete az *Államfői tevékenység békeidőben* címet viseli. Ungváry művében szinte teljesen ignorálja a királykérdést, valamint nem vizsgálja a kormányzónak a IV. Károly 1921. évi visszatérési kísérleteinél követett politikáját.

Véleményem szerint erre pedig mindenképpen több figyelmet kellett volna szentelni a kormányzó felelősségét firtató kötetben. De Ungváry e problematikára mindössze egy mondatot szánt, amikor is a kormányzó Bethlen-időszak alatti eredményeit két pontra redukálja: „a szélsőjobb visszaszorításának támogatására és az uralkodó visszatérésének megakadályozására.” (26.) Érdeemes lenne például Erich Feigl vonatkozó munkáit bevonni a diszkusszióba, már csak azért is, mert ezáltal bővíthetne a Horthyval kapcsolatos álláspontok köre, amely – elég egysíkú módon – csak az 1941-44-es időszakra fókuszál. A nyugati legitimista szakirodalom több ízben rámutatott arra, hogy Horthy 1944-es működését nem lehet megérteni 1921 nélkül. Ez egyébként megint azt bizonyítja, hogy Horthy személyével még mindig az Ungváry szerint már „meghaladott” bolsevik kurzustörténészek szemlélete alapján foglalkozunk, akik szintén nem foglalkoztak ezzel a problematikával.

Ungváry a továbbiakban is majdnem teljes egészében ignorálja Horthy eredményeit, pedig összetett személyiségéhez és politikusi munkásságának tényleges megismeréséhez és több fókuszú értékeléséhez ez is elengedhetetlen lenne. A magyar gazdaság helyzetének taglalásánál például egészen meghökkentő, talán nem teljesen átgondolt mondatok is olvashatók: „[...] az ország fejlődése kapcsán azt is figyelembe kell venni, hogy az elszakított részek korábban zömmel több költséget jelentettek a költségvetésnek, mint amennyi adót befizettek. Mindez bőségesen ellentételezte azokat az összegeket, amelyeket a jótételi kötelezettségek jelentettek.” (27-28.) Ungváry gondolatmenete szerint tehát úgy tűnik, szinte hálásnak kellene lennünk a trianoni országcsönkítésért, amely lehetővé tette a csonka-Magyarország gazdasági felemelkedését...

A harmadik rész a háborús évek időszakát tekinti át. A szerző talán ebben a részben rugaszkodott el leginkább az objektivitás követelményeitől, különösen a magyar-szovjet hadiállapot beálltánál taglalásakor. Érvelése alapján ugyanis Horthy túlreagálta a bizonyítottan szovjet „eredetű” rahói incidenst, valamint Kassa bombázását, amelyeket a szerző a korábbi jugoszláv, illetve román provokációkkal vet egybe. „Az említett incidensek azonban a legkevésbé sem indokoltak egy hadüzenettel egyenértékű ellenlépést (például Svájc sem üzent hadat a területét véletlenül bombázó Egyesült Államoknak” – állapítja meg Ungváry. (67.) A szerző ezen a ponton mintha figyelmen kívül hagyta volna, hogy a Szovjetunió 1939-1940 között – Magyarország kivételével – az összes európai szomszédját (Lengyelország, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia) vagy megtámadta vagy annektálta, emellett pedig helyi háborút provokált a Kínában terjeszkedő Japán Birodalommal is. Ungváry narratívája mintha itt is átvinné a szocializmus időszakának szemletét, amelyben Werth Henrik agresszív katonapolitikája vált az események mögötti legfőbb mozgatórugóvá, s amelynek értelmezésében a „békés”, legfeljebb defenzívára készülő Szovjetunió lett a tengelyhatalmak – köztük Magyarország – agressziójának áldozatává. Egyébként az 1990-es években maga Ungváry sem így tekintett még erre a problematikára: akkoriban több (vita)cikkében meggyőzően érvelt a Szovjetunió offenzív szándékai mellett, valamint adatgazdagon dokumentálta a bolsevik állam

egyáltalán nem defenzív, 1941. évi átcsoportosításait és támadó háborúra való előkészületeit. Mindent összevéve, mindenképpen kiegészítésre és pontosításra szorul az az értelmezés, amely a magyar hadba lépést kizárólag a németeknek való bizonyítási vágyból vezeti le.

A negyedik fejezet Horthy „fajvédő” nézeteit foglalja össze. Ungváry összegzése szerint: „Horthy számára a nemzetiszocializmus, illetve annak magyar variánsai kezdettől fogva gyanús politikai áramlatoknak számítottak. 1923-as, korábban idézett kijelentése, miszerint »fájó szívvel« lövetne a szélsőjobb tüntetőkre, az 1930-as évekre módosult – talán ez és az antiszemitizmus volt az egyetlen terület, ahol a kormányzó valamilyen fejlődésen ment át.” (111.) Ezt illusztrálandó a szerző egy 1939. márciusi incidensre utal, amikor az operaházi díszelőadást megzavarta egy nyilas aktivista, majd Horthy kirohant a páholyából, és személyesen pofozta fel az Opera mellékhelyiségébe betuszkolt tüntetőt (itt megjegyzendő, hogy Sakmyster idézett hivatkozását célszerű lett volna ütköztetni a korabeli beszámolókkal, amelyek több rendbontóról tesznek említést).

Az ötödik, utolsó rész a kormányzó német megszállás alatti döntéseit foglalja össze. A szerző több korábbi tanulmányában rögzített állítása alapján fogalmazza meg téziseit, amelyek szerint a németek mindenfajta „mesterterv” nélkül szállták volna meg az országot. Bár a szöveg sokszor oldalakon keresztül kifejezetten nem Horthyról szól, a szerző elsőrendűen a kormányzó felelősségét hangsúlyozza, elsődlegesen a magyarországi zsidósággal történtek miatt. Kicsit karikírozva: a fejezetet nyugodtan illusztrálhatnánk akár a *Ludas Matyi* számában megjelent, hírhedt Horthy-karikatúrákkal; nem sokban marad el azoktól. Könyvében egy olyan, elfogultságokkal terhes és szélsőségesen negatív kormányzó-kép köszön vissza az oldalakról, hogy az – némi ideológiai mázzal leöntve – biztos megállta volna a helyét az államszocialista történetírásban is. Ungváry bemutatásában és értelmezésében a budapesti zsidóság deportálásának leállítását vagy a Koszorús-akció is legfeljebb amolyan szerencsés véletlen, nem pedig a kormányzó helyes döntése. Utóbbiban például Ungváry szerint Horthyt nem a deportálások leállítását vezette, hanem a kormányzó által vélelmezett puccs elleni katonai biztosítás (194.).

A szerző sajnálatos módon több ízben nem kellően precízen fogalmazott a munkája során. Bár nem teljes hibakatalógust olvashat itt a kedves Olvasó, de néhány elírást vagy tévedést érdemes felsorolni:

- Ungváry több ponton törvényt ír törvénycikk helyett. (30.)
- Nem igaz az az állítás, miszerint az 1920. évi választáson „a szociáldemokrata párt nem indulhatott” – hiszen az MSZDP önként lépett vissza. (47.)
- „1940 augusztusában a magyar és a román diplomácia között sor került a kétoldalú tárgyalásokra (55.), ezek során azonban a román fél alapvetően lakosság-cserében gondolkodott, így itt sem maradt más lehetőség, mint a német–olasz döntőbíráskodás kérése” – írja a szerző. Itt valójában a német–olasz fél ajánlotta fel a döntést, miután a Magyar Királyság megközelítően félmillió katonát vont össze a Tiszántúlon, és a diplomáciai közvetítés nélkül háború lett volna Romániával.

Továbbá súlyosan történelmietlen Horthy nyakába varrni a II. bécsi döntés elfogadását: 1940 augusztusának végén ennek egyszerűen nem volt reális alternatívája. Ungváry figyelmébe ajánlható, hogy a szintén német–olasz döntőbíráskodás mellett elfogadott craiovai egyezmény eredményeit (amely Dél-Dobruzsát Bulgáriának ítélte) nem semmisítették meg a szovjetek a háború után. Ennek következtében bajosan állítható, hogy Horthy a német–olasz döntőbíráskodás elfogadásával „a háború végkimenetele függvényének tette ki az erdélyi magyarok sorsát”. (56.)

– Nagy-Britannia 1941. decemberi hadüzenetét igen problémás „elkerülhetetlenek” nevezni, ahogy a szerző állítja. Már csak arra való tekintettel is, hogy az elsősorban Sztálin érdekeit szolgálta, és a lépést Moszkva erőszakolta ki brit szövetségétől. Az sem törvényszerű, hogy a hadiállapot beálltának kinyilvánítása okozta volna az ellenforradalmi rendszer bukását (itt a szerző Szakály Sándor egy 1992-ben megjelent tanulmányára hivatkozik – 75.): elég a ruszofil bolgárok esetét említeni, akik nem álltak hadiállapotban a Szovjetunióval. Mint tudjuk, túl sokra ezzel sem mentek, mert a szovjetek 1944 szeptemberében azonnal hadat üzentek, amint megérkeztek az Al-Dunához, majd pedig a bolgár politikai rendszert is bolsevizálták.

– Ungváry teljesen félreérti Horthy felsőoktatásra való befolyását, amikor így ír a kormányzóról: „Egyáltalán nem konzervatív attitűdre vallott, amikor lehetővé tette, hogy a budapesti egyetemek felvegyenek női hallgatókat (ettől 1920 után a fővárosi intézmények először elzárkóztak).” (113.) E kérdés mögött ugyanis alapvetően nem nemi identitású diszkrimináció, hanem annak biztosítása állt, hogy a világháború miatt feltorlódott férfi-hallgatók folytathassák tanulmányaikat. A női hallgatók felvételére már – néhány tanszak kivételével – 1918 előtt is mód nyílt. Horthy döntése tehát ebben az értelemben nem tekinthető progresszív folyamatnak, mint ami a szövegből kiolvasható lenne.

– A kötet lapjain némileg konfúz kép alakul ki arról, mit is tehetett Horthy. Jó példa erre például a Bethlen–Horthy-viszonyt bemutató rész: „Ehhez képest kész csoda, hogy [a kormányzó] el tudta fogadni Bethlent miniszterelnökként, sőt arra is hajlandó volt, hogy akceptálja a Bethlen által neki kijelölt reprezentatív szerepet. Minden bizonnyal azzal függött ez össze, hogy Horthy rendkívül könnyen befolyásolható volt, ha egy saját világából való erős egyéniséggel találkozott.” (29.) Ez az értelmezés azért igen furcsa és nehezen elfogadható, hiszen Horthy lehetőségeit alapvetően a törvényi keretek, azon belül is az 1920. évi I. és XVII. törvénycikkek határozták meg, nem pedig személyes érzelmei. De retorikai túlzás Bethlent Horthy „saját világából” érkezőnek nevezni. Ez már a dualizmus időszakában is megmutatókozó világnézeti, politikai és társadalmi különbségek miatt is problematikus, de több más szempontból is, például a zsidókérdéshez való viszonyulásban.

– Ungváry szinte fetisizálja Horthy szerepét az 1922. évi magyar–szovjet politikai közeledés leállításában is: „Források hiányában csak feltételezhetjük, hogy ennek Horthy elzárkózása volt az oka” (50.) – olvashatjuk. Valószínű, még a történelemben kevésbé jártasak számára is erős túlzásnak tűnik kizárólag a kormányzó antibolsevista attitűdjét akadályként megjelölni.

– A szerző több ízben egyenesen a kontrafaktuális történetírás sikamlós területére téved. Ilyen hely például az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet esete, amelyről a következőket írja Ungváry: „Horthy azt is megtehetette volna, hogy inkognitóban még október 14-én az 1. magyar hadsereghez (sic!) utazik, és ott jelenti be a fegyverszünetet. Tekintettel arra, hogy a huszti főparancsnokságnak még csak a környékén sem voltak német alakulatok, egy ilyen akció garantált sikerrel járt volna.” (86.) A szerző ezután a 150000 fős 1. magyar hadsereg már kedvező stratégiai helyzetével érvel. A történeti tények alapján azt gondolom, hogy az alakulat ekkori stratégiai helyzete mindennek nevezhető, de kedvezőnek semmiképp.

– Néhol az esetlen, rossz megfogalmazás válik szórakoztatóvá: a szovjetek 1944 őszi magyar-román határt érintő szándékaival kapcsolatban jegyzi meg Ungváry: „Nyilvánvaló, hogy ebben az ügyben a szovjetek nem *humanitárius* (kiemelés tőlem – L. D.), hanem pusztán gyakorlati szempontok szerint mérlegeltek. (90.)”

– Kérdés, milyen pozitív döntéseket, eredményeket ismer el a szerző Horthy tevékenysége esetében. Nem sokat. A korábbiakban már említett, 1920-as évekbeli „szélsőjobbaldalt visszaszorító politika” mellett Ungváry ilyen területnek tartja a földkérdés 1920-22. évi korlátozott rendezését, valamint Kállay Miklós kinevezését, „Gömbös Gyula hatástalanítását” vagy „Imrédy kibuktatását”. Ha összegezzük, megállapíthatjuk, hogy Ungváry Horthy eredményeit kizárólag a szélsőjossal való viszony inerciarendszerében helyezi el. „Ezek a pozitív elemek azonban semmivé válnak, ha figyelembe vesszük, hogy az elért eredményeket nem sokkal később rossz és felelőtlen döntéseivel maga Horthy tette tönkre.” (202.) Csak sajnálni lehet, hogy a szerző a kormányzó 1944. októberi fegyverszüneti javaslatát ezen a ponton nem taglalja.

– A következőkben három példán keresztül mutatom be Ungváry pontatlan forráskezelését. (Mindegyiket a munka legkritikusabb, ötödik fejezetéből vettem.)

1) Az 1944. március 19-i Koronatanács jegyzőkönyvével kapcsolatban a következőket olvashatjuk nála: „Az ülésről két jegyzőkönyv is fennmaradt. A »hivatalos«, Bárczy István által felvett jegyzőkönyv szerint Horthy a klessheimi találkozóról szóló beszámolójában azt mondta: »Újabb vád volt, hogy Magyarország a zsidó-kérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni.« Egy másik verzió szerint viszont az hangozott el, hogy »Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges lépéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedtem a zsidók lemészárlását.« A két verzió valójában nem sokban tér el egymástól: a »leszámolás« és a »lemészárlás« kifejezések egyaránt azt jelzik, hogy Horthy, ha nagy vonalakban is, de tisztában volt Hitler céljaival, tehát nem lehetett kétsége afelől, hogy a náci Németország milyen sorsot szán a zsidóságnak.”

A másik verzió „forrásértéke” még Ungvárynak is gyanús volt, mert maga írja: „A szöveget a *Demokrácia* című lap 1945. augusztus 17-ei száma alapján közölte Benoschofsky Ilona és Karsai Elek a *Vádirat* I. kötetében. A *Demokrácia* nem adta meg, hogy a szöveg milyen forrásból származik.” Ez viszont azt jelenti, hogy a két

forrás nem tekinthető egyenértékűnek, továbbá elég merész kijelenti, hogy a két szöveg „valójában nem sokban tér el egymástól”. A második változatban ugyanis igen szembeötlő, hogy Horthy meglátásai végig egyes szám első személyben olvashatók – ez egy jegyzőkönyvtől értelemszerűen igen váratlan dolog. Továbbá ez a hely is igazolja, hogy a szocializmus korszakában készült forrásgyűjteményekkel is nagyon óvatosan kell bánni – ha egyszer maga a szerző is meghaladottnak tekinti Karsai Elek munkásságát.

2) Ungváry szintén nem kellően precíz, amikor Horthy német megszállást követő magatartásával kapcsolatban így fogalmaz: „A zsidókérdésben azt közölte, hogy abban »szabad kezet adott [...], és nem kíván befolyást gyakorolni.» (164.) Az eredeti forrást megnézve viszont a következőket olvashatjuk: „A miniszterelnök úr szerint (kiemelés tőlem – *L. D.*) a Kormányzó Úr Ő Főméltósága az összes zsidó rendeletekre vonatkozóan szabad kezet adott a kormánynak és ezek tekintetében nem akar befolyást gyakorolni.” Vagyis mindezt nem a kormányzó közölte, hanem Sztójay! (Azon túl, hogy a forrás szövegét sem pontosan idézte Ungváry.) Mindezek alapján igen súlyos csúsztatás tehát azt állítani, hogy Horthy csakis és kizárólag a zsidóságot érintő döntésekben maradt volna passzív, és hogy ez nem minősíthető másnak, mint magyar állampolgárok százezrei elárulásának.

3) Hasonló forrásértelmezési problémát jelent a szerzőnek Veesenmayer 1944. április 14-én kelt távirata is. Ungváry szerint a kormányzó hozzájárult 50 ezer zsidó „munkás” kiszállításához (143.). Ám ha megnézzük a forrást, akkor kiderül, hogy Veesenmayer Sztójay véleményét tolmácsolta Berlinbe, és mindent összevéve, a szomorú ügyben itt sem a kormányzó közvetlen hozzájárulásáról van szó.

✱

A kötet megjelenésekor, 2020 májusában Ungváry Krisztián Szakály Sándorral vitatkozott Horthy értékeléséről. E vita végén az újságírói kérdésre „elégleges és elégtelen közé” értékelte a volt államfő tevékenységét. Aki ezt a könyvet elolvassa, valójában egy „elégtelennek is gyenge” osztályzatú kormányzóról kaphat képet, aki alapvetően alulképzett, balfék, buta és retrográd, Egy antihős Horthy-sziluettt jelenik meg a kötet lapjain. Az altengernagy javára – Ungváry szerint – talán csak annyi írható, hogy méltatlanul sokszor volt szerencséje.

Mindent összevéve: Ungváry munkája nem történelmi szakmunkának, sokkal inkább emlékezetpolitikai pamfletnek tekinthető.

SZEMES PÉTER: A FÉNY NYOMÁBAN

TAMÁS Menyhért, *Észre-írt strófák – Új versek, 2015–2019,*

BUDAPEST, NAP KIADÓ, 2019, 56 O.

Néhány múlt időző mellett az *Elfelé utak I–II.* a 75. életévet ünneplő, nagy összegzését követően született versek kaptak helyet Tamás Menyhért *Észre-írt strófák* című könyvében. A Nap Kiadó gondozásában megjelent karcsú, kézbe simuló kötet korpusza jól illeszkedik az eddigi művek sorába. Négy – székely Nappal, Holddal is üzenő – ciklusba rendezett, harmincegy darabja mind megannyi magyar tanúságtétel, „kiáltó szó” a bukovinai szülőföldért és annak sokat szenvedett népéért, nemzettársainkért.

Már a *Szegélyezd magad*-egység nyitányának három rövid tétele az ébredéssel megtört álomi hazagondolás egykorvoltat elevenítő képeit festi (*Emléktesztek*), hogy az elősejlő látvány tisztulásával felnyögjön a lélek:

„[...]”

2

Bukovina –
álomban, álmotlan:
hazának hitt haza!

3

Völgységtáj, kapott gyermek-
kor; bűnnel-aggatott álmok!
Mindjét viselem...”

(Félmóhoz egész kép)

S e kibomló világ hőse az örök éhségével is vidám fiú (*Kamaszkép, 1952; Kamaszkép, 1953* – utóbbi kedve talán a Sztálintól való szabadulás miatt kerekedik), akinek kacagását a karhatalmi fegyverek közé szorított ünnep fehér csendje némítja el (*Az Előcsönd előképe*). A közösség, a család készületének külső és belső patyolat-tisztasága, az életáldozat felkínálása az ókeresztény mártírok és a nemzeti hitvallók szent elkötelezettségével rokon, amelytől távolra sodródott az ágybiztonságban csupán éteri üzenetekkel megkísértett (*Rádióval alszom*). Ám az elődök példája nyomán a nagy tűzörző feladat vállalása számára is erkölcsi parancs érvényű:

„Olvasd az utat. Az előbb-időt,
az idevezetőt, kálváriáink örökét –
öletés helyett, készülj a virradatra.”

(*Olvasd az utat*)

Amely a száműzött időben ébresztő hajnali derengés, szemet telítő, tört fény (*Most már*), de még az imitáció is jobb, mint a felejtés, a pusztulás. Ezért a *Szegélyezd magad* önbátorító biztatása: „játsszunk otthont, megmaradást!”

A *Tárguló szemrés*-ciklus erőt adó mesterekre, erősítő társakra nyílik. Az *Aranyspirál szonettje* a címbe foglalt nyelvészvilágába vezet; megrendítő, magyarságféltő fohászt küld az Úrhoz a forradalom vérbetiprásakor Tamásival a szerző (*Tamási Áron hajnali imája*); s miként amott („Hadd, hogy éljek, hűséggel éljek!” – kéri az író-báttal): hozzáfivérül a „rögbe született”-hez (*Sinka, a Föld kiásott csillaga*). Éppígy nyer a természetben öröklétet a hozzá megtért költőbarát, Kányádi Sándor – válik „sűrű zengéssé”, erdőzúgássá, madárdallá, rovardöngéssé éneke (*Búcsú két hangra*); tölgyfaszentély kínál a bujdosó hazahívott lelkének otthonosságot (*Mikes Kelemen hazatérő-kápolnája*); nem vihet hát a saját szándék sem másfelé, mint „amivel visszaadhatnám a völgy, a mezők, fák, menekülő utak lélekmelegét” („*Hajnallal a Hajnalnak*”).

Szeretettel köszönti ebbéli sorsosait: a nyolcvanesztendős Rónay Lászlót (*Tárguló szemrés*) és a közös álmot égis suhogtató Kiss Annát (*Tizenhat, szorzandó végtelen sor*).

A *Szélvert égtáj* hitvallás-érvényű versek kínból fogant gyöngysora. A *Gyónom a sorsomat* erkölcsi súlyt is köt az önfeltáró szavakra, amelyeket nehezen röptet fel (ha egyáltalán) a nyelv parittyája (*Megírhatatlan vers*). Mert a kérdőjelek erdejét (*Kérdezz*), a hiszem-világot (*Szélvert égtáj*) csak a létmérlegen mért (*Hegy, föld, tenger...*) ige kavicsa szállhatja túl, vissza-vissza a felfénylő időbe, a szülőikig, a szülőföldig (*Falközi strázsán*). „[...] ahogy a lélek készül, ahogy a lélek szembogarára bizza utolsó üzenetét – mélyeden születésedig könnyülsz; csupa fény az ismételt idő!” – erősíti meg az *Árnyalat nélkül* passzusa.

Az *Ahol már ahol sincs* záró egység is e fény nyomában halad. Az *Észleletek impressziói* – miként a *Szegélyezd magad* zárlata – a reggeli látvány biztos pontjait keresik, a *Nézz körbe* már a „rejtekes rovás”-ra is figyelmeztet, hogy a *Mikromitológiák* az örök minták felismeréséig jussanak (*Hüakinthosz halálában és Sziszüphosz sorsában*). A lírahős a „bőszült tébolyára” készülő világban is megtartó csodák részese lesz (*Ahol már ahol sincs*), hallja és érti az ősigeket (*Nincs*). A nézésen túl a látás megvalósulásával pedig a vágyott fényig jut, a végső létbizonyosságig (*Mint aki fényszemlére készül...*). Ami számára is a természetbe-oldódást, a múlhatatlanságot készíti elő, a nagy hazatérést:

„Élek,
ha máshol nem,
a fák erezetében.

S a lélek?
A lelkem?
Legyen az ég
hagyatéka.”

(Örökkön)

Tamás Menyhért *Észre-írt strófák* című kötete húségből fogant, szép vállalás. Példaadás a visszaálmódott szülőföld iránti fiúi szeretetből, a magyarság és hit őrzéséből, a mesterek és társak megbecsüléséből. Kicsi, de fontos útjelző a költő fénybe tartó pályáján.

Vörös András: *Karantén*

BERTALAN PÉTER: AZ EMBERI SORSOK A VÉGTELENBEN TALÁLKOZNAK

JEZSÓ Ákos, *Mécses a ködben*

BUDAPEST, MAGYAR NAPLÓ, 2021, 264 O.

Jezsó Ákos az újjáéledő magyar nemzeti próza kiváló képviselőjeként új kötettel jelentkezett. A *Mécses a ködben* méltó folytatása a *Megyék túlra* című műnek.

„A kor folyam, mely visz vagy elmerít / Úszója, nem vezére az egyén” – mondja Madách Imre *Az ember tragédiája* című művében. A szállóigévé vált gondolat igazsága, hogy a történelmet a kis „nagyember” átéli, megéli. Többnyire azonban nem az ő szemszögéből látjuk a múltat, hanem a „nagy” történelmi személyiségek tettei, a jelentős események, s a belőlük levont következtetések jelentik a nagybetűvel írt „Történelmet.” Visszafelé nagyon ritkán járjuk meg az utat, az eseményeket át- és megélő egyszerű embertől csak néha-néha kérdezi meg a történész, milyen is a „folyam” sodrása, hogyan tudott fennmaradni.

Az emberi sorsok és a történelem sok szálon kapcsolódnak egymáshoz. Örök történetfilozófiai kérdés, hogy az egyén határozza meg a történelem folyását, vagy a történelem sodrása ragadja el a személyt, néha végzetesen determinálva sorsát. Nemzetünk történelme tele van olyan sorsfordító eseményekkel, amelyek a résztvevőktől állhatatosságot, emberséget, valamint saját egyéni érdekeik háttérbe szorítását, a magyar nemzet kollektív érdekeinek alárendelését kívánták.

Míg a *Megyék túlra* 1938-tól 1949-ig ábrázolja hősei életét, addig a *Mécses a ködben* az 1950-es évek forгатagába kalauzolja el olvasóit.

A regény erős felütéssel kezdődik: a szibériai hadifogolytábor hangulatának ábrázolása, a kiszolgáltatott rabok életének bemutatása tértől és időtől függetlenül visszaröpíti az olvasót e kegyetlen korszak történései közé. A rövid, szinte metsző élességű párbeszéd, az örök kegyetlensége, a barátság mint örök emberi érték szembeállítás jelenti azt az emberi mélységet és erkölcsi magaslatot, amelyet a regény cselekménye során át- és megélünk, ha átadjuk magunkat a sodró lendületű eseményeknek.

A szovjet láger korrupciójának ölelő és fojtogató karjaiból való szabadulás vágya, a hazatérés lehetősége mozgatja a „remény rabjait”, Murányi Ferencet és Kútor Jóskát. A hatalmat szimbolizáló tábornok alakján keresztül érzékelteti a szerző a mindenható, mindent polipszerűen behálózó kommunista állam kegyetlen nagylelkűségét, a megbocsátás álságát az el nem követett bűnökért. A hazatérés pillanatai az idealizált kedves, a magyar haza ismerős tájainak megpillantása után szembesülnek hőseink a rideg valósággal.

Magyarország, akár csak Közép-Európa többi országa, a „vörös birodalom” igáját nyögi. A történelem senkiföldjére tévedt nemzedék tagjaiként tértek haza. A kitzasztott generáció képviselőiként így fogadja őket a hivatalos Magyarország: „Hazajöttetek. Végre, itthon vagytok! Ne feledjétek el, hogy mi történt veletek: Horthy vitt ki benneteket és Rákosi elvtárs hozott haza! Köszöntünk benneteket a Párt, az Államvédelmi Hatóság, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és Záhony Község Tanácsának Végrehajtó Bizottsága nevében. Köszöntünk titeket a magyar dol-

gozó emberek nevében. A széles tömegek nevében, akik idehaza már egy új világot építenek. Amikor elmentetek, még az imperialista, kapitalista, népnyzúzó rendszer küldött ki titeket a frontra. A veszélybe, a halálba. A háborúba! Egy igazságtalan háborúba. De amikor visszatértetek, már egy új, boldogabb világ fogad titeket. A szocializmust építő szabad és független Magyarország, amely Sztálin és legjobb tanítványa, Rákosi elvtárs felügyelete és bölcs irányítása alatt valósulhat meg.”

A műből a szenvedő egyének életét két síkon ismerhetjük meg. Egyrészt a folyamatosan rettegésben, elnyomásban élők hétköznapijait, másrészt a regnáló kommunista hatalmat elvtelenül kiszolgálók jellemrajzát ábrázolja plasztikusan a szerző. A cselekmény kibontása során a lelkekben lejátszódó drámai érzéseket ellenpontozással érzékelteti. A tisztaságot és a romlottságot, az elvhűséget, a hatalomhoz dörögölődő elvtelenséget szinkronban tárja elénk.

Életképszerűen villantja fel előttünk az emberi sors meghatározó és megható pillanatait, a hosszú évek során nem látott hitves és a hadifogságból hazatérő férj újbóli egymásra találását. A szerző ismeri a lélek legmélyebb titkait is. Az újból megtalált és fellobbanó szerelem ábrázolása során egy pillanatra feltűnik a féltékenység motívuma is. „Belesett az ablakon: odabent volt az asszonya. Főzött. Nézte az aszszonyt és közben mosolygott. Nézte az ablak függönyén keresztül. És nézte a kislányt, aki odabent rajzolt, a szoba közepére állított étkezőasztalnál. Az ő kislányát, az ő édes drága gyermekét, aki annak idején még csöppség, alig két éves volt, amikor elment, és akiről odakint annyit álmodozott, hogy mi lesz vele, hogy mi lehet vele, hogyan is élhet, milyen gondjai és bajai lehetnek. És most itt volt, itt, előtte. Nem álomként, hanem valóságként!” [...] „Kovács úr, a falu jóképű, bár már öszülő halántékú, középkorú patikusa lépett a veranda mintás kövezetére azon a szélesre nyíló nagy barna ajtón keresztül. A mozgásra Ferenc felkapta a fejét. Azon nyomban elsötétült a tekintete. Mit keres itt ez az ember? – futott át az agyán a milliószorosra tornyosuló félelem, a félelem és a reményvesztettség haragja, amely szempillantás alatt eluralta a lelkét.”

Az emberi sorsok, akár a párhuzamosok a végtelenben, találkoznak. Közös Péter és Murányi Ferenc élettörténetében a történelmi kataklizmák okozta fogolylét, a kitalasztottság, a hazatérés vágya, a hazaszeretet érzése és a hazatérés utáni kiszolgáltatottság. Jezsó Ákos regényeire jellemző az egyedi szerkesztési mód, a párhuzamos idősíkokban játszódó cselekménysor. A kortárs magyar irodalom azon képviselője, akinek stílusa, képi világa egyedi, filmszerűen jelennek meg a szerző által ábrázolt történelmi pillanatok. Szereplőinek többsége erős karakter, az ellentétes jellemek küzdelme során a tézis, antitézis és szintézis hármasság elvének megfelelően a teljes történelmi kép bontakozik ki az olvasó előtt.

A szerző komplex életművel rendelkezik, amelynek a *Világ koronája*, a *Vörös Mágus*, a *Megyék túlra*, a *Mécses a ködben* a kariatídái. Minden művében központi szerepet kap a Megváltó és a Gonosz küzdelme, a bűn és bűnhődés problematikája. Kiválóan alkalmazza a tér-idő fogalmának kozmológiai dimenzióban történő megjelenítését. Hősei az emberi történelemben állandóan visszatérő, örökérvényű kérdé-

sekkel: mint egyén és közösség viszonya, az önfeladás és az elvekhez való ragaszkodás erkölcsi parancsa szembesülnek. Alkotásaiban kiválóan viszonyul egymáshoz a rész és az egész problematikája. A szerző mértani pontossággal érzi, hol lehet a feszes, sodró lendületű eseményort egy páratlanul izgalmas csatajelenettel, krimiként, rejtélyként is adaptálható, önállóan is befogadható történelmi gyöngyszemmel, vagy éppen egy bibliai motívumokat tartalmazó betéttel még magasabb érzelmi síkra helyezni, olvasójának kíváncsiságát fokozni.

Jezsó Ákos mesterien ért a drámai csúcspontok kristálytisztá művészi eszközökkel történő megjelenítéséhez is. A regény több olyan tragikus élethelyzetet ábrázol, amely katartikus élménnyel ajándékozza meg az olvasót.

A megmentőjének hitvesét eláruló és börtönbe juttató, egykori mozgalmár üldözöttből az ÁVH mindenható tisztjévé avanszáló Kútor Máté karaktere az elveit feladó, a Párt mindenhatóságában és tévedhetetlenségében kritikátlanul hívó egyén archetípusa. Mindent és mindenkit feláldoz az eszme nevében egy utópisztikus, falanszter társadalom oltárán.

Zöld Sándor és családjának máig teljes mértékben nem tisztázott tragédiája, valamint az általa spiclinek beépített, naiv szerelmes, Erzsébet internálása minden magasztos emberi érzés feloldódását, relativizálódását, valamint a kiszolgáltatott egyén totális megsemmisülését szimbolizálja Rákosi Mátyás diktatúrájának keretei között.

A szerző kiváló érzéssel ötvözi a makrotörténelmi folyamatok eredőit, az egyént érintő mikrotörténelemmel. Szemléletes szintézisét adja a két síkon végbemennő történéseknek. A háttérben felbukkannak a „nagypolitika” szereplői is, akik jól, rosszul, de kénytelenek eljátszani a történelem kegyetlen logikája szerint rájuk kirótt szerepüket, befutni e sorstragédia által determinált pályáivüket.

A recenzens számára felemelő érzés értékelni a *Mécses a ködben* szereplőinek küzdelmes életpályáját. A tehetségük által érvényesülő, a nemzetiségi-kisebbségi tudattal rendelkező, politikai rendszereken átívelő hétköznapi hősök különös, egyedi életútja ez. Sorsuk érzékeny szeizmográfként mutatja a Közép-Európát 1945 után kérlelhetetlenül átalakító politikai, történelmi erők játékát.

A mű mindenki számára tartogat üzenetet. A fiatalabb nemzedék megismerheti nemzeti múltunk gyakran ki nem mondott, időnként szavakkal ki nem fejezhető érzéseit. Az idősebb generációkban felidézi azokat az időket, amikor viselni kellett a magyarnak maradni állapot néha elviselhetetlenül súlyos terhét. Legfőbb üzenete, hogy a magyar nemzet a jelenben csak úgy lehet sikeres, ha tiszteli múltját, és értékeit a jövőben is megőrzi. A művet minden olvasó számára ajánlom, határon innen és túl.

Többen érkeztek vonattal Budapestről a '80-as évektől a Vén Day-re vidékről és külfonból is Zánkára, a társaság jeles eseményére. A falu főutcáján keresztül, kis parasztházak között vezetett fel az út a „szőlőhegyre”, inkább dombra, ahol parányi szőlőbirtokok voltak. Az aszfaltút folytatásaként, lovaskocsik által kijárt keskeny földút vezetett fel a VÉN-birtokra. Többször meg kellett állni és szomjat oltani az általában még nyári melegben, mert az esemény mindig augusztus idusára volt kitűzve. A lankán fent, mandula-, dió-, barackfák és szőlősorok között az autentikusan berendezett pince és présház várta a vendégeket, ünnepi díszben.

A ház berendezése – szőlőprés, hordók, lopótök – igazi szüreti hangulatot festett, a falat mives, régi fazekas tányérok díszítették, szép és értékes gyűjtemény. A művész akkor még pipázott, különleges darabokat is tartalmazó pipagyűjteményét a kerek pipatartón csodáltuk a sublóton. Vén Zoltán, a házigazda egyenként üdvözölte az érkezőket, kedves barátokat és a „hegy levével” kínálta őket. Alkalmanként tizenöt, húsz ember is tiszteletét tette, a hangulat mindig kitűnő volt. A „páratlan-párosnak” aposztrófált Szász-dr. Muzslay vagy Szász-Király főződuó rotyogtatta a pincepörköltet a bográcsban. A vendégek köszöntőket fogalmaztak már jó előre az ünnepelteknek, rajzos, verses oklevelek és furfangos ajándékok kerültek átadásra. Anekdotáztunk, énekeltünk, verseltünk, egyszóval nagyon jól éreztük magunkat a Vén Day-eken. A társasági életünk pezsgett, a művész tagok, művészetpártolók, gyűjtők között ma is meghatározó személyiség Vén Zoltán.

A művész urat, aki akkor már ismert grafikus volt, 1985 decemberében ismertem meg a FÉSZEK Klubban. Ott tartotta a Kisgrafika Barátok Egyesülete – amelynek én is tagja lettem – az éves rendes Mikulás-ünnepségét. Akkor még a FÉSZEK Klub klasszikusan működött: az asztaloknál híres színészek, képzőművészek, építészek, énekesek ültek, gyakran átszóltak, átültek egymáshoz a vendégek. Cigányzene szólt, melyre az idő előre haladtával többnyire énekeltünk. Minden első szerdán ott tartottuk a klubnapunkat a Körteremben, majd lementünk a földszinti étterembe vagy a színes, frízekkel díszített, boltíves kerthelyiségbe tovább beszélgetni. Vén Zoltán volt az egyik, aki választékos megjelenésével, egyéni öltözködésével, humorával – amely a szelíd iróniától a groteszk érintésével a végletes szarkazmusig ívelt – élvezetet nyújtott mindig a társaságnak.

Innentől követem a művész munkásságát és élvezem a barátságát. Az elismert grafikusművész 1941-ben Pesterzsébeten, augusztus havának 14. napján született, az Oroszlán jegyében, amelyet büszkén vállal. Iskolai elvégzése után 10 évig a Pénzjegynyomda tervezőosztályán dolgozott, ahonnan nem mindennapi módon távozott. Történt ugyanis, hogy önálló „Vén”-pénzt, 500 forintost tervezett, vitriolosan utalva az inflációra, amely magán viselte a pénzjegynyomda által kinyomott papírbankjegyek legapróbb részleteit is. Ezt az ominózus bankjegyet egyik kiállításán be is mutatta. Ez a csíny vezetett a távozásához.

Ezt követően 5 évig az Állami Bábszínház műhelyeit vezette. Ebben az időben kezdett festeni, majd áttért a grafikára. Neve mint exlibris-művész lett ismertté egész Európa-szerte. A rézmetszés nagymestereként tartják számon, műveit a formai

tökély jellemzi. A karikatúra sem idegen tőle, szarcastikus humora, groteszk világlátása, erotikuma hol nyíltan, hol burkolva jelennek meg műveiben, sokszor bibliai, mitológiai környezetben.

Grafikáit számos hazai lap közölte: a *Pest Megyei Hírlap*, a *Népszava*, az *ÉS*, a *Ludas Matyi*, a *Magyar Nemzet*, a *KBK*, a *Magyar Napló*. A napilapok mellett számos folyóirat, a *Somogy*, az *Árgus*, a *Vár* is megjelentette grafikáit. Több verses és prózai könyvet illusztrált. Első grafikáit tartalmazó, önálló műve Prágában jelent meg Prf. Vilám Stránszky szerkesztésével, amelyet több kötet követett. Legutóbbi könyvét, a *Paradigma paradoxon parafrázis parakmé* címmel 2019-ben adták ki a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság és a Vörösmarty Társaság gondozásában. A könyveken kívül eredeti grafikáit tartalmazó mappákat is megjelentetett.

Önálló kiállításainak sorát nehéz felsorolni, 1969 óta nézhettük remekeit máig, reményeink szerint a jövőben is. A közelmúlt kiállításai közül érdemes megemlíteni a XIV. Ars Sacra Fesztivál keretében rendezett *Séta a Getsemáné-kertben* című kiállítását, amelyet 2020. szeptember 12–20. között Budapesten, a Kiskép Galériában láthatott az érdeklődő közönség. A közelmúltban a COVID-bezártság után, 2021. május 31-én elsőként nyílt kiállítása Vén Zoltánnak *Egy kory Kovid inka* címmel a Galéria 12-ben. A tárlatot dr. Feledy Balázs nyitotta meg, akinek elemzése szerint „Vén Zoltán nemcsak grafikusművész, életművész is, ám ennél még fontosabb, hogy művelődéstörténész, költő, író, mitológiakutató, »összművészeti jelenség«.” A tárlatról Szepesi Dóra A „*metsző grafikus*” ünnepi tárlata címmel írt cikket a *Hegyvidék* című újságban, képekkel illusztrálva.

Legutóbbi kötetében jeles személyiségek méltatták munkásságát, többek között Mezei Ottó művészettörténész, Pomogáts Béla, Széchenyi-díjas irodalomtörténész, Fehér Béla esszé- és prózaíró, újságíró, Varga István író, irodalomtörténész, Feledy Balázs művészeti szakíró, Szokolczay Lajos Széchenyi-díjas irodalom- és művészetkritikus, Wehner Tibor Munkácsy díjas művészettörténész.

„A gonoszt legyőző hősből az ő lapjain lehet a diktatúrák szörnyetege, hentes és mézárós. A metamorfózisra történelmi tapasztalataink szerint nem kell külön magyarázat...” – állapította meg Arató Antal.

„Vén Zoltán megrázza a jelölő és jelölt között fennálló, erősnek hitt viszonyt, s ezzel felszabadítja a rabszolga képzeletet. Dürerotika és a többi ilyen tehetségesen megcsinálva, maga az üvöltő sextázis” – fogalmazott Hernádi Gyula.

Supka Magdolna azt mondta neki: „Maga egy zseni!”

„Vén Zoltán egyike Európa leghumorosabb művészeinek. A világ jelenségeit egy bizonyos tiszteletlenséggel figyeli. Magatartását azonban bölcsesség, tudás, az antik mitológiának és európai kultúrának alapos ismerete jellemzi, melyek távol tartják őt az olcsó megoldásoktól...” – összegezte Vilám Stránszky professzor.

Tudását, tehetségét a közjó érdekében is kamatoztatja Vén Zoltán művész úr, tevékeny szerepet vállal több egyesületben is. Így a Kisgrafika Barátok Köre Grafika-gyűjtő és Művelődési Egyesületének művészeti elnöke, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság vizuális művészeti alelnöke. Tagja – többek között – a Magyar Grafikuművészek Szövetségének, az olasz Pinocchio Társaságnak, a Taipei Ex Libris Társaságnak és a Magyar Illusztrátorok Társaságának. A Vörösmarty Társaság tiszteletbeli tagja, valamint a Magyar Karikatúristák Szövetsége is tagjai között tudhatja.

Jelenleg Budapesten és Fonyódon él és munkálkodik, közöttünk és velünk. Gyakran összejövünk egyéb helyeken is, hol többen, hol kevesebben. Zoltán- és Nőnapon, március 8-án, kiállítás-megnyitókön, karikatúristák kerti partiján. Különösen emlékezetes esemény volt a Szépművészeti Múzeum felújítása előtti záró ünnepség, 2015. február 15. napján, amikor is kosztümös, élő csoportképet alkottunk, stílusosan, az értő közönségnek. Jómagam Frida Kahlóként, tolószékben jelentem meg, kíséretemben orvosok, művészek és főként Lev Davidovics Trockij. Azaz Vén Zoltán cylinderben, kerek szemüveggel és sétatálcával.

A Vén Day megrendezése időközben átkerült a Balaton északi partjáról a délire, ahonnan szép időben a Badacsony hegyére nyílik kilátás. A művész hangulatos, nagyfás, virágos kertje és verandája Fonyódon ad helyet az évi hagyományos kerti partiknak. A Vén day-ek sora tehát folytatódik. Legutóbb, egy meleg ünnepi napon a művész a zongorájához ült, és mindannyiunk örömére játszott. A tűzrakás, a bográcsban főzés mindig a rituáléhoz tartozik. Az illatozó kávé a vendégek a szecesz-sziós általában sorakozó, szebbnél szebb porceláncsészék gyűjteményéből választva fogyaszthatják el. Minden Vén day élményt jelent a résztvevőknek, a régi események fotóit élvezettel nézegetjük, és ezek már az anekdoták részeivé váltak.

Idén, 2021-ben már a 80. Vén day kerül megrendezésre. Köszöntsük hát a Mesztert, emeljük poharunkat kedvencével, a Badacsonyi Kéknyelűvel koccintva, csakis kristálypohárból. Kívánom, hogy Vén Zoltán játékos, de komoly, idézett mondását, miszerint „Korán legyél vén, ha, sokáig vén akarsz lenni”, még sokszor mondja el nekünk a kiállításain zárszóként.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: KÖSZÖNTŐ „MINDEG NYÁR”-BÓL

Czigány György költőt, író, szerkesztőt, rádióst; a *Ki nyer ma?* zenei műsorok vezetőjét, televíziós irodalmi beszélgetések moderátorát vagy éppen az orgonistát nem kell bemutatni már az országban, csak szívből köszönteni a 90. születésnapja alkalmából. *„Emlékek helyett csak a hűség”* – vallotta győri versében.

Budapesten született 1931. augusztus 12-én, győri gimnazista 1942-ig volt. Majd újra a fővárosba költöztek, ahol a pesterszébeti Kossuth Gimnáziumban folytatta középiskolai tanulmányait.

Pincékebe húzódva átélte a szőnyegbombázásokat, s az egykori Werbőczy Gimnáziumban érettségizett, aztán a Zeneakadémián diplomázott 1956-ban zongora szakon. Fialtal házasként Óbudán éltek első feleségével, Jámbor Erikával, s három gyermekük az itteni gimnáziumba járt: Ildikó, Zoltán és Gergely.

1974-ben jelent meg első verseskötete *Aszfaltfolyók* címmel. Kilencven esztendejéből negyvenet szánt a Rádió és a TV-ben végzett munkáira, közel félszáz könyvet írt, számos díjat kapott pályája során. Szívbéli öröm töltött el, hogy 2017-ben a költő Berzsényi-díjához az elsők között gratulálhattam. Laudációm a keszthelyi Festetics kastélyban hangzott el; ott, valamint a *Somogy* hasábjain Czigány György elismeréseiről megközelítően pontos leltárt készíthettem.

Találkozásait hang- és filmszalagok őrzik, sőt maga idézi meg verseiben és prózáiban mindazon kiválóságokat, akikkel együtt számlálhatta a derű óráit: Weöres Sándorral, Pilinszky Jánossal, Borsos Miklóssal, Somogyi Józseffel, Ottlik Gézával, Mándy Ivánnal, Simándy Józseffel...

A Balaton északi partjáról gondolok most Rá és Erikára. Simon Erikát egy balatoni interjújában így mutatta be: „aki második Erikám, azaz második feleségem...”

Egy alkalommal emígy rekesztette be nekem küldött levelét: *„Mint minden élet, az enyém is köznapi, egyszerű, mégis talán érdekes lehet”*.

Verseiben még a halott nyaraknak is örök a ragyogása. Tanítványai vagyunk mindannyian, jó néhányan a költői mesterségben, de még többen a szépen élhető élet legemberibb vezetésében.

Isten éltesse 90. évnapján Czigány Györgyöt!

Tapolca, 2021. július 14.

1

„Idők kezdete van örökké...”

(C. Gy.)

Még mit tartogat
e nyár? Ráncolod
fiatal homlokodat:
hallgatunk, akár a kő és
évmillió gyűrődés.

2

„Halott nyár jött. / De mint a régi szentek teste
Illatozik, akárcsak este / eleven, hű petúniák...”

(C. Gy.)

Petúniák, petúniák, mennyi harsány virág
vagytok, petúniák! Milyen ítéletre tátog
selymes-lila trombitátok,
hogy kihuny ez a fényes őszi világ?!
Petúnia, te szál petúnia,
hát ennek a nyárnak is el kellett múltnia!

3

„teste: veszendő végvár”

(C. Gy.)

A káptalantóti temető körött
már lombtalanul ingnak a diófaágak,
de a vadszőlő (levele oly rőt még, akárha
valahai vitézek szívéből szökkent volna a pír)
fölfut a várromig, föl a Csobáncra,
hogy megtartsa a maradék gyámköveket,
míg a Gulács bánya-sebét szemközt bekötözi a hó.

4

„...beköltözünk a pusztulásba.”

(C. Gy.)

A bokrokon egyre több a déreste
bogyó, zöld levél-tenyereit
összeszorítja a füge, mihelyst e
mézédes gyümölcs lilán ráncosodik.

Hullanak a magvaváló őszibarackok, lásd,
hogy fosztja ki magát, adakozik a kert, amíg Te
esőnek hiszed a szapora diókopogást.
Mása se lesz, csak krizantém-keserű lehelete.

Zsebemet végül megtömi apróka, de ép
mogyoróval. Mintha senki se volna itt gyáva,
se fősvény, már ha múltnia kell.

Erre int a legbátrabb kései bogárka, mivel
a lángoló sárga tátika tárta
ded oroslánszájba hajtja fejét.

5

Október aranyában rőt izzásba kezd
kék égbolton a vadgesztenye-gerezd.
Gyümölcs után e kertben most senki nem kutat,
fák érlelik be csak sápadt lombjukat.
Hová is vágynék e *h a l o t t n y á r* -ból?
Ha már a havazás végtelen ketrec.
Ahol az ősz nem pusztulás csak,
ám egyszer újra szüret lesz.

6

(Szent Márton Balatonfüreden – Kinizsi utca, 1992)

Kicsiny műhelyében dolgozik az órás,
 lupájában a hajszálrugó is óriás.
 Boltja előtt juhar zápor-metronómra maga:
 jajgató hegedűknek lesz póre hátfala.
 Ott bent a lámpa, mint örökmécs, mindig ég.
 Künn a fa szélnek adja lombja fél-köpenyét.

7

„s ragyog, ki életet nyert”

(C. Gy.)

Szinte köznapián, alig hiún
 mutatja magát s megint kihuny
 és újra előtündököl minden misztérium,
 mely csak úgy elém emlékül
 vakító víz mosta gyökéreként végül –
 hogy viszont akár már sohse lássam,
 de tudva tudjam, hogy egy írisz-ágyásban
 is, földön-égen örök ragyogás van.

Vörös András: Fragile